

Samo Kristen

PET BRITANCEV IN VPRAŠANJE TRSTA V LETU 1945 POSKUS "DEKONSPIRACIJE" NEKEGA DIPLOMATSKEGA DOKUMENTA

"Poco se oye hablar de los eslovenos, pero despues de la guerra volveran a elevar la voz para entrar en posesion de las tierras donde se habla el idioma de Preseren ..." (Malo se sliši govoriti o Slovencih, toda po vojni bodo dvignili svoj glas, da bi prišli v posest ozemelj, na katerih govore jezik Prešerna ...)

Andres Revesz: Los Balcanes, avispero de Europa. Editorial Febo, Madrid 1944, str.111

I. Prolog

Poleti leta 1945 je v Ljubljano prispel novoimenovani vicekonzul Velike Britanije, dr. Frank Waddams. Še pred njegovim sprejemom pri predsedniku republiške vlade Borisu Kidriču, se je pri zavezniškem diplomatu z namenom, "da ga bo intervjujal", najavil načelnik vladnega Tiskovnega urada Franček Drenovec. Temu se je na poti pridružil še Janko Smole in ker moža nista znala najbolje angleško, se je na vicekonzulov sedež z njima odpeljal tudi jezika večši demobilizirani partizan, Ljubo Sirc. Prizora, ki ga je desetletja kasneje v svojih spominskih opisal nekdanji prevajalec, morda res ne gre primerjati z zabavnimi zgodbicami o absurdnih prigodah britanskih diplomatov v jugoslovanski prestolnici, s kakršnimi je v petdesetih letih svoje bralce razveseljeval angleški pisatelj Lawrence Durrell, toda za razliko od njih skorajda ni mogoče dvomiti, da se ni tudi v resnici pripetil: "...Britanski major nas je sprejel zelo ljubeznivo, toda bil je vse manj zadovoljen z našim obiskom, ko smo končali z uvodnimi vprašanji, kako se počuti in kako mu je všeč v Ljubljani, ter začeli z drugimi, manj diplomatskimi. Funkcionarja, ki sem ju spremljal, sta ga brez ovinkov vprašala, kaj namerava britanska vlada ukreniti s Trstom..."¹

Dr. Frank Waddams je na tako neposredno zastavljeno vprašanje odgovoril v mejah pooblastil, a si dovolil tudi zaseben komentar. Priznal je namreč, da bi po njegovem, kajpak povsem osebнем mnenju, Trst sicer moral pripasti Jugoslaviji, a hkrati zatrdil, da v uradni funkciji "ni pooblaščen dajati kakršne koli izjave o namenih britanske vlade..." Toda tudi če bi imel takšno pooblastilo, je spavaljivo dodal britanski diplomat, na njuno vprašanje ne bi mogel odgovoriti, saj mu vladni nameni v tem vprašanju niso znani. Marsikomu bi takšno pojasnilo zadoščalo, v našem primeru pa ni bilo tako. "...Izpraševalca sta imela to za dokaz, da ima britanska vlada s Trstom zelo slabe namene in sta vedno bolj pritiskala, naj na vprašanje

Sestavek je nastal v okviru znanstveno-raziskovalnega projekta "Slovenska družba in politika po letu 1945". Sredstva zanj zagotavlja Ministrstvo za znanost in tehnologijo RS. Ob tej priložnosti se avtor zahvaljuje ga. Anki Kumar, osebni asistentki britanskega veleposlanika v Sloveniji, ga. Alexandri Milford iz oddelka "Knjižnica in arhiv" britanskega zunanjega ministrstva in ga. Simpson v arhivskem oddelku Foreign Officea za ljubeznivo pomoč. Posebna zahvala velja tudi prof. Milošu Rybáču za podatke o pokojnem stricu dr. Vladimirju Rybáču.

¹ Za ta in naslednje citate prim.: Ljubo Sirc: Med Hitlerjem in Titom. DZS, Ljubljana 1992, str. 213. Liberalnemu in prozahodno usmerjenemu intelektualcu je bilo to srečanje svojevrsna prelomnica na njegovi opozicijski poti: "...Vsekakor me je bilo zadosti sram zaradi prvega razgovora. To je bilo le še dodatno potrdilo za zle slutnje, ki sem jih imel glede britansko-jugoslovanskih odnosov. Postal mi je jasno, da se bo komunistična vlada kar najslabše obnašala do zahodnih držav. To sem imel za nevarno ne samo za vključitev ozemelj, naseljenih s Slovenci, Hrvati, Jugoslovani, marveč za bodočnost Jugoslavije in posebno Slovencev nasploh. Zaradi tega se mi je zdelo potrebno britanskemu predstavniku razložiti, da obstajajo Slovenci, ki niso imeli nobenega opravka z okupatorjem, pa vendar želijo prijateljske stike z zahodom. Po drugi strani sem hotel opozoriti na načrte komunistov. Bil sem do kraja prepričan, da hočejo korak za korakom uvesti popolno diktaturo in skupaj s komunisti iz drugih držav spodkopati demokratske vlade po vsem svetu ne glede na sredstva, ki bi bila za to potrebna - v številni revoluciji in vojno..." (ibid, poudarjeni tisk S.K.). Dr. Frank Waddams je po povratku v domovino napisal uničujoče poročilo o stanju človeških pravic in političnih svoboščin v Jugoslaviji in Sloveniji (Yugoslav Information Sheet, Bromley, Kent 1946). Kmalu zatem je bil dr. Ljubo Sirc na procesu zoper Nagodetovo skupino obsojen na smrt z ustrelitvijo. Med "zločini", ki naj bi jih zagrešil, so bili posebej izpostavljeni njegovi stiki s člani diplomatskega predstavništva neimenovane države.

odgovori. "To pomeni", sta rekla, 'da britanska vlada ne želi dati Trsta Jugoslaviji...' Pogovor je s tako nerodno formulirano repliko seveda že na samem začetku zašel v smer, ki britanskemu diplomatu ni bila niti najmanj po volji, prevajalec, mladenič iz ugledne kranjske industrijske družine, pa se je po lastnem priznanju pričel potiti iz razlogov, ki so imeli prav malo opraviti s poletno vročino. To seveda niti najmanj ni motilo obeh funkcionarjev. Njuna očitna netaktnost je napravila skrajno mučen vtis, pa tega niti prav opazila nista. Po Sirčevem pričevanju sta se ob koncu mučnega razgovora celo zmagoslavno spogledala in rekla: "Ali smu mu dali, ali ne?" "...Z diplomatskega stališča sta bila oba na moč težka primera", je ob neki priliki o "tovarišu Bubcu" in njegovi desni roki, "tovarišu Pepiću", pripomnil nekdanji tiskovni ataše britanske ambasade v Beogradu, Lawrence Durrell.² O mnenju, ki si ga je o dvojici njunih slovenskih sodrugov v poletju 1945 ustvaril pravkar imenovani diplomatski predstavnik Njegovega Veličanstva v Ljubljani, lahko le ugibamo.

Toda s vprašanjem, "kaj namerava britanska vlada ukreniti s Trstom," si v tistem času nista trapila glave le Waddamsova "izpraševalca" v Ljubljani. Odgovor nanj je močno zanimal tudi jugoslovanskega diplomatskega predstavnika v Londonu, primorskega Slovenca dr. Vladimírja Rybářa. Sam se je, vsaj po uspehu njegovega poizvedovanja sodeč, zastavljene naloge lotil veliko bolj profesionalno. V obdobju prvih poveljnih mesecev, ko se je konflikt okrog Trsta prevešal iz akutne vojaške v fazo intenzivnega diplomatskega reševanja, se je v britanski prestolnici sestal kar s petimi vidnimi britanskimi osebnostmi in jih povprašal po njihovem stališču glede tržaškega vprašanja. Nikakršnega dvoma ni, da je pri tem šlo za širokopotezno zastavljen poskus "otipati" zavezniške namene na nevalgičnem presečišču nasprotujočih si strateških interesov in hkrati za diplomatsko sondiranje britanske pozicije pred septembrskim sestankom Sveta zunanjih ministrov v Londonu, torej pred samim začetkom mirovnega procesa, ki je po srečanju Sveta zunanjih ministrov v Parizu (april - julij 1946), mirovni konferenci v Parizu (julij - oktober 1946) in zaključni konferenci Sveta zunanjih ministrov v New Yorku (november - december 1946) doživel svoj logični zaključek s podpisovanjem in ratifikacijo mirovnih pogodb. Rybářevo londonsko poizvedovanje se torej vsaj v temeljnem namenu ni kaj dosti ločilo od tistega, ki mu je v njegovi ideološko zadržiti in provincialno bornirani verziji pričeval dr. Ljubo Sirč. Odločilna razlika je bila le v številu in izboru sogovornikov, pa tudi v sredstvih, ki v diplomaciji največkrat posvečujejo namen. V Sežani rojeni karierni diplomat je zastavljeno nalogo izpeljal v skladu z elementarnimi pravili lepega vedenja, a zaradi tega nič manj učinkovito - "suaviter in modo, fortiter in re".

II. Abecedno zaporedje; ključ k domnevni hierarhični strukturi diplomatskega dokumenta?

Dr. Vladimir Rybář si je za sogovornike izbral dvojico politikov konzervativne in laburistične usmeritve, poklicnega diplomata, diplomatskega urednika konservativno usmerjenega lista v Londonu in gospodarskega izvedenca, čigar uslug se je občasno posluževal Foreign Office. Tej izbiri primeren je bil tudi obveščevalno-informativni pomen njihovih odgovorov. Zbrani na enem samem mestu, na vsega petih in pol straneh diplomatskega poročila so - zabeleženi v maju in avgustu 1945 - predstavljali serijo petih "trenutnih posnetkov" in hkrati reprezentativen prerez prevladujočih razmišljanj v vplivnih krogih tedanjega britanskega establishmenta. Rybář je v omenjenem poročilu skrbno prikriil identiteto svojih "informatorjev" in vsakogar med njimi označil le z najbolj nujnimi podatki. Njihova stališča je nanizal v abecednem zaporedju, ki povsem očitno ni ustrezalo časovnemu sledenju pogovorov z njimi, ampak kvečjemu pomenu, ki ga je pripisoval njihovemu družbenemu in profesionalnemu statusu ali informativni vrednosti njihovih izjav. Zbirno poročilo, v katerem je verno in v neposrednem govoru obnovil vsebino njihovih odgovorov, je sestavil v slovenskem jeziku. Bila je to prava redkost v poslovanju beograjske "Rumene hiše"³ in hkrati tudi dovolj zanesljivo znamenje, da ga je v prvi vrsti namenil slovenskim članom jugoslovanske delegacije na konferenci v Londonu in njenemu šefu, Edvardu Kardelju. Vsekakor je vsaj en izvod dokumenta našel pot tudi v "Diplomatski arhiv" zunanjega ministrstva v Beogradu, kjer je arhivsko neoštevilčeno, nedatirano in nepodpisano poročilo shranjeno v fasciklu 64 fonda

² Lawrence Durrell: Pjevači diplomatskog zbora. Znanje, Zagreb 1991, str. 36.

³ "Žuta kuća" - v diplomatskem žargonu starojugoslovanskih diplomatov uveljavljen naziv za erarsko rumeno poslopje jugoslovanskega zunanjega ministrstva na ulici Kneza Miloša v Beogradu.

mirovne konference v Parizu 1946-47, skupaj s srbskim oziroma hrvaškim prevodom izjave "informatorja C".

Že takoj lahko ugotovimo, da je bilo omenjeno zbirno poročilo zgleden primer diplomatskega dokumenta "na ključ" (à clef). Spomnimo se, da je Rybářev stanovski kolega Czesław Miłosz, na zahod prebegli diplomat in kasnejši Nobelov nagrajenec za literaturo, v delu "Zniewofony Umisl" štiri sodobnike, intelektualne "sodelavce" poljskega stalinističnega režima, poimenoval kar s prvimi črkami grške abecede (Alfa, Beta, Gama, Delta), radovednosti, vednosti in domišljiji bralca pa prepustil nalogo, da razvozlja njihovo pravo identiteto. Podobno, a iz docela pragmatičnih nagibov, je ravnal tudi jugoslovanski diplomat, ki je svoje britanske sogovornike označil z začetnicami latinične abecede in jim poleg tega pridal še nekolikanj sporno označbo, ponavadi pridržano za honorirane poročevalce tajnih služb: "informator A", "informator B", "informator C", "informator D", "informator E". Ker abecedno zaporedje v zbirnem poročilu, kot rečeno, ni sledilo časovnemu sosledju pogovorov, se v primeru, da sploh predpostavimo prisotnost notranjega urejevalnega principa, kot najbolj verjetna kaže razlaga, ki v takšni razporeditvi vidi svojevrsten modus hierarhičnega razvrščanja, nekakšno personalno in informacijsko "gradatio ad minus". Podmena ni docela nepomembna. Ko bi se izkazalo, da je pravilna, bi dobili v roke strukturni ključ celotnega dokumenta.

Na začetku preverjanja te podmene morda ne bi bilo odveč omeniti sicer nespornega dejstva, da abecedno zaporedje v simbolnem imaginariju pismenih ljudstev vključuje tudi hierarhično načelo. V grški in krščanski koncepciji sveta, temelječi na "Logosu", naj bi zaporedje črk odražalo nek temeljni red, prisoten v celotnem stvarstvu. Po navedbah A. J. Pereza Rioje naj bi bila črka "A" za cerkev od IV. stoletja dalje "predstavni simbol božanskosti in večnosti Besede, ki je meso postala" ("símbolo representativo de la divinidad y eternidad del Verbo hecho carne"). Že izginjajoči francoski izraz "marqué à l'A" je po drugi strani v srednjem veku pomenil izbranost, odličnost ali izjemnost kake osebe ali predmeta. Hierarhija pismenk naj bi segala celo na področje oblačenja ali cerkvenih privilegijev: "Ali ne omenja Marcial (Epigrami II, 57) nekega Codrusa, mladega Rimljana, oblečenega po modi, alpha penulatorum, 'alfo med tistimi, ki nosijo popotni plašč'...? In ali некоč v Alzaciji nadarbin niso razvrščali po vrednosti v skladu s črkami abecede (kanoniki A, kanoniki B, kanoniki C, etc.)?"⁶ Natanko v času, ko je dr. Vladimir Rybář zastavil svoje poročilo, so tudi slovenski, iz Vetrinja vrnjeni domobranci, na kar najbolj tragičen način izkusili veljavnost omenjenega pravila; od bolj ali manj diskrecionarne razvrstitve v eno izmed kategorij, označenih s prvimi tremi črkami abecede, je bilo namreč odvisno vprašanje njihove smrti ali preživetja.⁷ Kljub pravkar navedenim primerom pa najbrže ni potrebno posebej opozarjati na dejstvo, da v samem zaporedju črk zamašimo iščemo hierarhično matrico, vlogo rangiranja pa mu lahko podeli šele voljni akt tistega, ki univerzalno sprejeti sistem znakov uporabi v ustrezen, "hierarhizirajoči" namen.⁸ V primeru da tega namena ni, abecedno zaporedje funkcioniira kot linearni organizatorični princip, njegova uporaba pa včasih celo zabiše realno obstoječa hierarhična razmerja.⁹ Prav tako ni potrebno dokazovati, da je zaporedje besed ali gesel v slovarjih in

⁶ Jose Antonio Perez-Rioja: *Diccionario de Simbolos y Mitos; las ciencias y las artes en su expresion figurada*, Editorial Tecnos, Madrid 1984; sub voce.

⁷ Na pariške novice je bila npr. odtisnjena črka "A", ker so bili boljše kova kot tisti, kovani v provinci. (Cf.: Maurice Rat: *Dictionnaire des locutions françaises*, Larousse, Pariz 1957; sub voce).

⁸ Ibid.

⁹ Ivan Korošec: *Teharje. Krvave arene, Ilex-Impex d. o. o.*, Ljubljana 1994, str. 103-106 et passim.

¹⁰ Tako npr. v alfabetačni kategorizaciji Miłoszevega "Ujetega uma" ni opazen nikakršen hierarhični motiv. Oznake so bile za pisca le šifre v postopku literarnega transponiranja. Med sodobniki, opisanimi v knjigi poljskega diplomata, ni bilo hierarhičnega odnosa podrejenosti ali nadrejenosti, življenske usode Alfe, Bete, Game in Delte pa so bile piscu le grobo biografsko gradivo, s katerim je prikazal zunanje in notranje mehanizme, ki privedejo do "žrtvovanja razuma" (sacrificium intellectus) in pravega intelektualca nevrednega udinjanja diktatu totalitarne ideologije. Hierarhična "intencija" je bila po drugi strani še kako prisotna v primeru preventivnih ukrepov, ki so jih zoper pripadnike sovražnih držav septembra 1939 uvedle britanske oblasti. Za skupino "A" je bil uveljavljen popoln režim internacije, skupini "B" je bilo le delno omejeno gibanje, najštevilnejša skupina, "Class C", je bila izpuščena na prostost. V hierarhizirajočo logiko abecednega označevanja, ki je stala za tem sodobnim zgledom reglementiranja, najbrže ni potrebno posebej dvomiti. (Prim.: Angus Calder: *The People's War. Britain 1939-45*. Jonathan Cape, London 1969, str. 130-131).

¹¹ Le za primer navedimo, da imajo pri olimpijskih defilejih moštva športno docela nepomembnih držav čisto prednost pred predstavniki športnih velesil, saj o vrstnem redu odloča zgolj zaporedje začetnic v imenu držav.

alfabetariju leksikografskih publikacij vrednostno nevtravno in "moralno indeferentno", saj zgolj sledi redu, ki ga narekuje vsesplošno kanonizirano zaporedje črk.

Oba, v samem temelju različna pristopa bi lahko ilustrirali na primeru sociološke študije, naslovljene "Beyond Marx and Tito". Njena avtorica Sharon Zukin jo je v začetku sedemdesetih let posvetila kardeljanski zamisli jugoslovanskega samoupravljanja - takrat nad vse slavljenemu družbenemu eksperimentu, ki je kljub ideološko alibični teoretični zasnovi in potemkinovski naravi izvedbe žel nekritično navdušenje plačanih apologetov v domovini in dela levičarskih krogov na zahodu, "post tot discrimina rerum" pa je povsem izven obzorja družboslovnega interesa in primeren kvečjemu za zbijanje šal.¹⁰ Idejnega očeta jugoslovanske samoupravne Utopije v imenskem kazalu omenjene študije najdemo v neposredni bližini dinastičnih potomcev "črnega Jurija", "poslednjega Habsburžana", kot je v zagorskem Kumrovcu rojenega maršala poimenoval britanski zgodovinar A. J. P. Taylor, pa v paru s francoskim aristokratom de Tocquevillom, piscem "Demokracije v Ameriki". Odveč je pripomniti, da tako raznolikim osebnostim sosledstva niso naklonila kaka goethejanska "izbirna sorodstva" (Wahlverwandschaften), ampak bolj ali manj naključni redosled njihovih začetnic.

V nasprotju s stvarnim in imenskim kazalom, je bilo samo delo že strukturirano po hierarhičnem načelu, ki ga postuliramo tudi v primeru Rybářevega zbirnega poročila. Avtorica si je za empirični vzorec izbrala deset, v prestolnici živečih družin in na njihovem primeru poskušala dokumentirati življenje v "samoupravnem socializmu" z besedami ljudi, ki na ta način žive. Sama je ciljno skupino opisala takole: "Prvih pet družin, katerih fiktivna imena se v tej študiji začno s črko A in končajo s črko F, reprezentirajo beograjski srednji razred... Poslednjih pet družin, s priimki, ki se začno s črko P in končajo s črko Z, predstavlja delavski razred..."¹¹ Obe podskupini sta bili socialno razslojeni, pri čemer se je najbolje odrezala družina "Arandjelović", najslabše pa družina "Živković". Resničnim in fiktivnim "Beličem" so torej sledili "Cvijići", "Djordjevići", "Filipovići", "Popovići", "Ristići", "Stojanovići" in "Vukovići", natanko po abecednem vrstnem redu. Kot ni težko uganiti, je bil njihov socialni status v kar najtesnejši povezavi z redistribucijo partijskih in samoupravljalških funkcij. Tudi na tem področju je vodil "Arandjelović", pripadnik nižje republiške nomenklature. Vozil je francosko limuzino in posedoval takrat modno stilno garnituro "Louis XV". V nasprotju z njim se je "Živković", ki ni bil le avtentični predstavnik delavskega razreda, marveč tudi poslednji v abecedi, moral zadovoljiti z bivališčem v beograjskem predmestju, brez tekoče vode in sanitarij.

Nikakršnega dvoma ni o vlogi, ki jo je v okviru avtoričinega prikaza odigrala alfabeta progresija. Vprašali bi se torej lahko - in se tako po daljšem primerjalnem loku zopet vrnili k diplomatovemu zbirnemu poročilu - ali je mogoče hierarhični princip, ki je povsem očitno veljal pri razporeditvi Američankinih desetih beograjskih respondentov, vsaj v načelu prepoznati tudi v primeru petorice Rybářevih londonskih "informatorjev"? Kar nekaj znamenj kaže na to, domnevi, ki tudi v abecednem zaporedju zbirnega poročila poskuša slediti imanentni logiki hierarhičnega razvrščanja, pa v precejšnji meri pritrjujejo ocene samega avtorja, zapisane ob zaključku vsakokratnega poročila. V referenčnem okviru celotne informacije je tako posebno mesto pripadlo stališču "informatorja A", ki ga je dr. Vladimir Rybář označil kot "važno" brez posebne obrazložitve, medtem, ko je mnenju "informatorja B" njegovo pomembnost podelil šele "današnji položaj informatorja". Nasprotno naj bi mnenje "informatorja C", ki je bil nedvomno ena izmed vidnejših britanskih osebnosti, ne bilo posebej važno, "z ozirom na to, da ta mož sedaj ni na mestu, kjer bi mogel direktno vplivati". In če je bila v primeru prvih treh respondentov presoja njihovega stališča izrečena v očitni povezavi z njihovim vsakokratnim položajem v britanskem establishmentu, je bilo mnenje "informatorja D" ocenjeno kot "važno" le še zaradi dejstva, da je "v detajlih preštudiral to vprašanje in se trudi, da bi bil solidno informiran". Personalno-statusni razlog, odločilen pri razvrstitvi prvih treh "informatorjev", je v tem primeru povsem očitno prevladal nad močjo stvarnega argumenta. Stališču poslednjega vira, "informatorja E", pisec poročila sploh ni naklonil zaključne ocene.¹²

¹⁰ Ameriški zgodovinar dr. Ivo Banac je nedavno celo razpisal nagrado za tistega, ki bi ugotovil, kdaj je bil termin nazadnje uporabljen (cf. Mišo Jezernik: Pogovor z dr. Ivom Bancem. Nova revija. XIII, 141-142, Ljubljana 1994, str. 110).

¹¹ Sharon Zukin: Beyond Marx and Tito. Theory and Practice in Yugoslav Socialism. Cambridge University Press. London-New York 1975, str. 37.

¹² Razporeditveni princip, ki naj bi veljal v primeru Rybářevih "informatorjev" bi bilo mogoče interpretirati tudi kot "nečisto" kombinacijo hierarhičnega in analognega načela. Slednjega bi bilo mogoče prepoznati v dejstvu, da "diplomat" sledi dvojica "politikov", tej pa dvojica "strokovnjakov". S kombinacijo obeh načel, nakazano s

Lahko bi se torej vprašali, kdo so bili ali kdo bi utegnili biti britanski sogovorniki jugoslovanskega diplomata v pomladnih in poletnih mesecih leta 1945, v času, ko sta Koroška in Julijska krajina postali območji najhujših političnih in vojaških napetosti v pravkar osvobojeni Evropi. Odgovoru na to, s stališča dogodkovnega zgodovinopisja ne najbolj pomembno vprašanje, nameravamo posvetiti kar največji del pričujočega sestavka. Zdi se namreč, da kratke spremne označbe, ki jih je dr. Vladimir Rybář navedel v začetju vsake informacije, razen v enem primeru pa tudi v sklepnih ocenah, dopuščajo dokaj zanesljivo lociranje, prepoznanje in poimenovanje nekaterih najbolj pomembnih "informatorjev". Seveda je to mogoče storiti šele v najtesnejši povezavi z njihovimi razmišljanji, ki ne govorijo zgolj o samem vprašanju Trsta, ampak bolj ali manj izdatno tudi o osebnostih respondentov, njihovi življenski izkušnji, razumskih in afektivnih vzgibih njihovega argumentiranja, njihovih prepričanjih in predsodkih, simpatijah in antipatijah, prioritetah in povsem specifični poklicni in osebni vrednostni optiki. "Il faut donc sonder comme cette pensée est logée en son auteur; par ou, jusqu'ou il la possède; autrement le jugement sera précipité" (Blaise Pascal).

III. Hipotetični "informator C": Leopold Amery

Pričnimo torej z "informatorjem C", prvim v časovnem zaporedju Rybářevega poročila. Začetnica "C", v besednjaku SIS, obveščevalne službe Foreign Officea, tradicionalno pridržana njenemu vrhovnemu, vedno skrivnostnemu šefu, je v našem primeru označevala pomembnega konzervativnega politika, ki je "v *prejšnji angleški vladi okupiral vplivno mesto*" in hkrati "igral *važno vlogo na zadnji mirovni konferenci v Parizu*". Do diplomatovega srečanja in tudi pisnega stika z njim je prišlo "v *začetku maja 1945*", prav v dneh, ko so jugoslovanske enote z dnevom prednosti pred Angleži in Novozelandci zmagovito vkorakale v Trst, mesto samo pa postalo prizorišče merjenja moči med Titovimi partizani in zahodnimi zavezniki.

Kljub jugoslovanskim zahtevam načelno nenaklonjenem tonu, v kakršnem je "informator C" izpovedal lastno stališče, polemičnih odsekov razplamtelega spora v njegovih besedah ni bilo čutiti. Angleški konzervativec se je predstavil kot dober poznavalec tržaškega vprašanja. Svoje razmišljanje je zastavil z nonšalantno, celo rahlo naveličano gesto izvedenca, ki natanko posvečen v poslednje tančine problema, vnaprej prestreže morebitne poskuse prepričevanja: "*Tržaški problem poznam. Svoje dni mi je povzročal nešteto krat glavobole. Na pamet vem vse, kar mi boste rekli v prilog jugoslovanskega Trsta. Nič novega ne boste povedali. To vse znam. Statistike, zgodovina, raznarodovanje, preklarije, iredenta, grozde in sadje in zelenjava okolice, Habsburgi, Bismarck, Manzini, vse to vem na pamet. Meni je bilo pri srcu žal, da je pred 25 leti toliko Jugoslovancev prišlo pod Italijo. To je bila krivica. To naj se popravi. Toda niti takrat, niti danes ne verjamem, da je Trst slovansko mesto in da naj se priključi Jugoslaviji...*"¹³

"Informator C" naj bi bil torej dobro seznanjen z jugoslovansko argumentacijo, a se mu brez dodane uteži celotnega srednjeevropskega "hinterlanda" ni zdela dovolj tehtna: "*Dajte, napravite srednjeevropsko federacijo. Potem Vam dam Trst z obema rokama.*" V času, ko je mogočni britanski imperij že spominjal na eno izmed tistih zvezd na nočnem firmamentu, ki zgolj na videz še svetlo žarijo, čeprav so v samem jedru že ugasnile, je bil zanj značilen tudi razsvetljeni "imperializem blaginje" (Welfare Imperialism), izpovedan v pokroviteljski maniri dobrohotnega kolonialnega upravitelja: "*Ali ne mislite, da bi ne bilo pametno, ako bi angleški imperij nekoliko časa držal svoje 'protecting hands' nad tržaško luko in tako zavaroval nemoteno ekonomsko življenje in mesta, i zaledja, dokler...se medsebojno ne uredite. Jaz mislim,*

sistemom parov, bi lahko pojasnili tudi položaj "informatorja C", ki je bil kot politik uvrščen pred "informatorja D", pa čeprav naj bi njegovo mnenje zaradi rezultata volitev ne bilo več posebej "važno". Kljub morebitni dopolnitvi z načelom "analogije", ki respondente deli po profesionalnih kategorijah, po našem mnenju vendarle ni mogoče spregledati v osnovni hierarhične strukture poročila, ki politični teži nosilec stališč prisojajo očitno prednost pred zgolj ekspertizno.

¹³ Ta in vsi nadaljnji citati v kurzivnem tisku so povzeti neposredno iz Rybářevega poročila. "Informator C" bi moral imeti z omembo železnega kanclerja v mislih Bismarckovo oznako Trsta kot "konice nemškega meča", podčrtano z mrko odločenostjo njegove izjave iz zgodovinskega leta 1866: "Unter allen Umständen bleibt Triest ein deutscher Hafen" (cf. Leo Petrich: Triest im deutschen Lichte. Deutscher Kalender für Krain auf das Gemeinjahr 1899, Kleinmayr-Bamberg, Laibach, str. 53). Po drugi strani gre pri zapisavi imena Manzini za povsem očitno tipkopišno napako. V tej zvezi je najverjetneje mišljen bard italijanskega Risorgimenta, Giuseppe Mazzini (1805-1872), ki je veliko pisal o vprašanju italijanske vzhodne meje, lahko pa tudi podpisnik Trojnega sporazuma, Pasquale Stanislao Mancini (1817-1888), italijanski zunanji minister v letih 1881-1885 in avtor "Della nazionalità come fondamento del diritto delle genti."

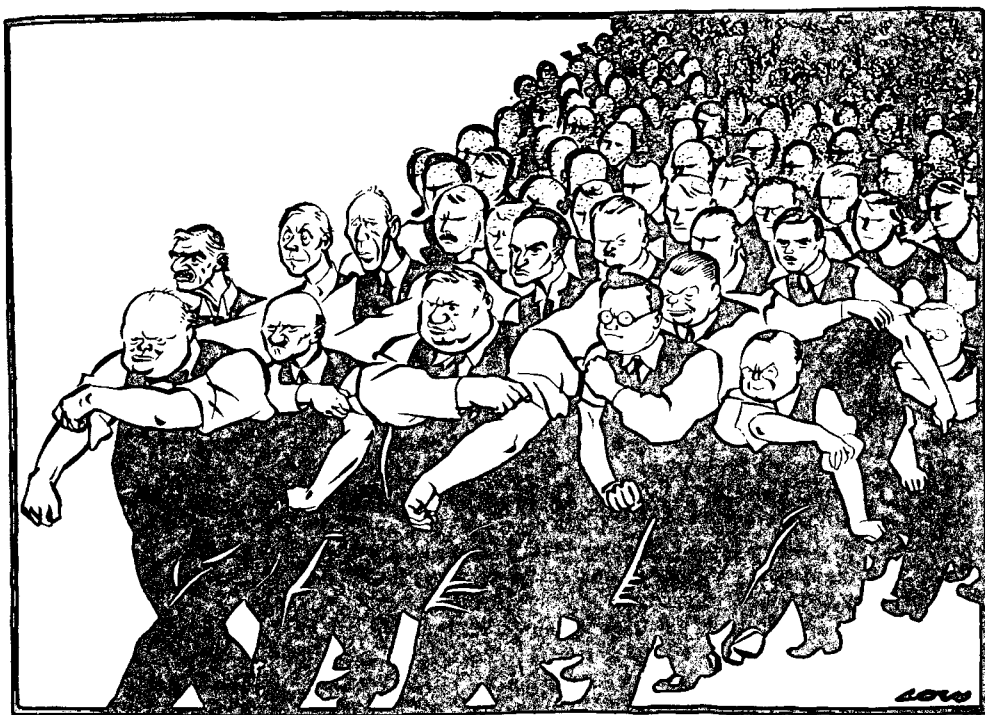

Slika 1: Leopold Maurice Stennett Amery (iz: G. Wirsing, *Hundert Familien beherrschen das Empire*. Berlin 1940, str. 64b)

da bi to bilo celo koristno. Za nas bi to bila ena skrb (bother) več, toda za evropske narode ob Donavi bi to bilo dobičkanosno..."

Kljub očitni samozavesti konzervativnemu politiku pomisel na poraz na bližajočih se volitvah ni bila docela tuja. Le tako namreč lahko pojasnimo nekolikanj resignirani ton njegove zaključne ugotovitve: "Sicer pa, ako pri volitvah ne dobimo delovne večine, mene ne bo nikdo za mnenje vprašal, dasi sem prepričan, da noben politično pameten Anglež ne more misliti drugače". V času, ko je Vladimir Rybář zaključeval zbirno poročilo, se je ta slutnja že uresničila, toda to naj bi po mnenju jugoslovanskega diplomata ne pomenilo, da bi mnenje "informatorja" ne imelo še naprej teže v zakulisju. Zavest lastne pomembnosti je namreč prevevala besede tega moža, ki se je v času, ko je bil še na oblasti, pravičniško spraševal: "Kako naj jaz, s svojim imenom, obvežem vladno stranko na neko politično linijo, katero jaz sam pred svojo vestjo braniti ne morem."

Le kdo izmed konzervativcev v poslednjem koalicijskem kabinetu - z izjemo samega Winstona Churchilla - bi si brez strahu, da bi mu očitali "hybris", mogel zastaviti takšno vprašanje, a hkrati izpolnjevati tudi oba pogoja, navedena v Rybářevi predispoziciji; torej udeležbo na mirovni konferenci leta 1919 in neuspeh na volitvah leta 1945? Odgovor se zdi kot na dlani - Leopold Maurice Stennett Amery (1873-1955), državni sekretar za Indijo in Burmo in hkrati prvi kandidat za Rybářevega (ko)respondenta. Med vodilnimi torijevci v Churchillovem vladnem kabinetu je bil namreč le Amery tisti, ki je sodeloval na mirovni konferenci v

ALL BEHIND YOU, WINSTON

Slika 2: L.M.S. Amery – mali mož v drugi vrsti – v medvojni karikaturi britanskega vodstva »Vsi za teboj, Winston« (iz: A. Calder, *The People's War, Britain 1939–45*. London 1969, str. 224c)

Versaillesu in hkrati ob povsem nepričakovanem porazu konzervativcev, 26. julija 1945, izgubil poslanski mandat.¹⁴

Bodoči "podkralj Indije" je ugledal luč sveta v indijskem Gorakhpuru kot prvi izmed treh sinov kolonialnega uradnika Fredericka Amerya in Elizabete Leitner. Po materi, hčeri madžarske begunke iz revolucionarnega leta 1848 in posvojenki dr. Leitnerja, naturaliziranega Angleža avstrijskega porekla, je podedoval zanimanje za politična dogajanja in izrazit dar za jezike – po nekaterih podatkih se jih je naučil kar štirinajst, po drugih celo sedemnajst. Že od otroštva dalje prepuščen izključno materini skrbi, je bil kljub skromnim družinskim razmeram deležen izbrane izobrazbe. Ko je z odličnim uspehom končal elitni oksfordski Balliol in All Souls, kjer ni bil deležen blagodatni tamkajšnjih gojencev ("bene natus, bene vestitus, mediocriter doctus"), se je sprva poskusil v novinarstvu. Dopisništvo ga je pred koncem stoletja vodilo v prestolnico habsburške monarhije, od tam na prislovitno nemirni balkanski polotok, kasneje, ko je že zapustil Manchester Guardian in prestopil k londonskemu Timesu, pa tudi na prizorišče burske vojne in v neposredno bližino mladega Winstona Churchilla. Za nas so bolj kot izkušnje s črnega kontinenta zanimive zlasti tiste strani njegovih spominov, kjer je popisal mladostna doživlja s popotovanj po Bosni in Hercegovini, Srbiji in Bolgariji, Albaniji in Sandžaku. Beograd in Sofija zanj pred letom 1900 nista bili kaj dosti več kot malce "večji vasi s peščico modernih zgradb" ("little more than large villages with a few modern buildings..."), toda vseprežemajoči duh optimističnega, neomejenemu "Napredku" predanega devetnajstega stoletja je očitno segel tudi do teh, za viktorijanske bralce njegovih člankov eksotičnih krajev: "Primitivni kot sta Srbija in Bolgarija bili v mojih zahodnih očeh, sem vseeno čutil, da pripadata, ali vsaj želita pripadati civiliziranemu svetu..."¹⁵

Poročanje o turškem zatiranju krščanske "raje" in tedaj strah vzbujajočih "bolgarskih grozovitostih" (Bulgarian Atrocities) je mladega Angleža ob neki priliki skorajda stalo življenja.

¹⁴ Med vodilnimi konzervativci, ki so na prvih povojnih volitvah izgubili poslanske sedeže, so bili poleg Lea Amerya še Harold Macmillan, Duncan Sandys, Brendan Bracken in Walter Elliot.

¹⁵ Leo Amery: *My Political Life*. Vol. 1. England before the Storm. 1896-1914. London 1953., str. 74.

V prvih dneh februarja 1898 so turški orožniki prav na vratih njegovega hotela v Uskubu, današnjem Skopju, prijeli tri Makedonce, ali kot je tedaj zapisal sam, "Bolgare". Upravičeno zaskrbljen za usodo svojih "informerjev", jih je poskušal povprašati po imenih. "Zaptieh", turški policijski komisar, ga je pri tem grobo odrinil, Amery pa je na glavi orientalskega suroveža zlomil dežnik. V resnici ni dosti manjkalo, je zapisal v pismu materi, pa bi ga razjarjeni Otomani pobili kar s puškinimi kopiti. Šele po diplomatskem posredovanju avstroogrškega konzula v Solunu in veleposlaništva Velike Britanije v Carigradu, se je iz Soluna lahko znova vrnil v Uskub. Tam so že vsi vedeli za njegov podvig, Manchester Guardian pa je junaštvu svojega dopisnika pripisal kar tri onesveščene Turke. Desetletja kasneje se je britanski državnik dogodka in njegovih, epski mentaliteti tamkajšnjih krajev primerno preveličanih nasledkov spominjal z značilnim humorjem: "V tem primeru je tiskovno poročilo pomnožilo žrtve mojega dežnika na tri. Toda, ko sem naslednjo jesen potoval po Sandjaku, sem naletel na povsem divje Albance, ki so mi z obilico nezgodovinskih podrobnosti pripovedovali o makedonski vstaji minulo zimo. Vrhunec njihovega pripovedovanja je predstavljala zgodba o tem, kako je upornike pred popolnim uničenjem rešil Anglež velikanske postave, ki je čisto sam in oborožen le z gorjačo pognal v beg dva turška bataljona!"¹⁶ Amery je meril "pet čevljev in štiri palce" (1,62 m), je k temu z značilno britanskim "understatementom" pripomnil komentator prvega dela politikovih dnevnikov.¹⁷

Mladi novinar, ki se je izkazal tudi kot pisec izredno obsežne Timesove zgodovine burske vojne, je v politične vode zajadral pod zastavo ideologa britanskega imperializma in ene izmed poglavitnih osebnosti angleškega prostožidarstva, lorda Alfreda Milnerja. Leta 1911 je postal konzervativni zastopnik Birminghama. V Spodnjem domu britanskega parlamenta se je pridružil skupini najbolj zagrizenih konzervativcev, imenovani "Diehard Conservatives" ali "Last Ditchers". Bil je bojevitve nravi in menda so politični nasprotniki kar nekajkrat občutili njegovo pest. Vsekakor je bil po zatirjanju Juliana Amerya njegov oče poslednji "Privy Councillor" britanskega parlamenta, ki je poslanca zaradi osebne žalitve z dobro merjenim udarcem poslal po stopnicah častitljive ustanove. V času prve svetovne vojne se je kot "Intelligence Officer" znašel tudi v Solunu. Med otipljivejše plodove njegovega obveščevalnega dela je v tistem času sodil poznavalsko sestavljen vojaški priročnik o Srbiji. Sam je zagovarjal ofenzivni udarec, ki bi antantne sile preko srbskega ozemlja povedel naravnost v ogrsko srce dvojne monarhije, vendar z drznim in izvirnim načrtom ni naletel na razumevanje vojaškega vrha. Leta 1916 je po nemškem torpediranju ladje "Caledonia" in čudežni rešitvi z viharnege morja postal Milnerjev politični sekretar, leta 1917 član vojnega kabineta in medzavezniškega vojnega sveta v Versaillesu. Ob koncu vojne je sledil lordu Milnerju v "Kolonialni urad" (Colonial Office) in s povratkom konzervativcev na oblast leta 1922 zasedel izredno vplivni položaj prvega lorda admiralitete. Istega leta je ustanovil "Dominions Office". Kot kolonialni sekretar v novem konzervativnem kabinetu je v naslednjih letih odigral pomembno vlogo v procesu transformacije, ki je britanski imperij preoblikovala v združbo nominalno neodvisnih partnerjev, povezanih le z vrhovno avtoriteto britanske Krone.

Amery je kljub izrazito nizki postavi docela ustrezal idealu britanskega "sportsmana". Bil je izvrsten alpinist in eden izmed pionirjev britanskega gorskega smučanja.¹⁸ Po laburistični zmagi na volitvah leta 1929 je atletsko razviti mož, iz študentskih dni znan pod nadimkom "žepni Herkules", v kanadskem delu Skalnih gora osvojil tritisočak, od tedaj dalje imenovan Mount Amery. Sredi tridesetih let je nastopal zoper gospodarsko in zunanje politično usmeritev tretje Baldwinove vlade in srdito napadal politiko razoroževanja. V obdobju po Münchenu je bil zopet med vodilnimi kritiki torijevske politike "appeasementa" in si zavoljo tega nakopal nebrzdan bes nacističnih pamfletistov. V značilno obscenem slogu goebbelsovske propagande so ga zmerjali s "poljudom, poročenim z Judinjo"¹⁹, "framasonskim bratom" in vodilnim britanskim

¹⁶ Amery, op. cit., str. 83.

¹⁷ The Leo Amery Diaries. Vol. I: 1896-1929. Ed. by John Barnes and David Nicholson. Hutchinson, London 1980, str. 26-28.

¹⁸ Anekdotična pripoveduje, da se je premier Baldwin leta 1926 primerjal s cirkuškim direktorjem, ki so mu pobegnile dresirane bolhe; skorajda istočasno mu je eden izmed ministrov zmagal na plavalnem tekmovanju na Madeiri, drugi odletel z letalom v Delhi in tretji, Leo Amery, zabijal kline v evropskih Alpah.

¹⁹ Wolf Meyer-Christian: Die englisch-jüdische Allianz. Nibelungen Verlag, Berlin-Leipzig 1941, str. 157, 190. Zanimivo je, da "obremenjujoča okoliščina", po kateri naj bi bil Amery "židovsko poročen polžid" (...jüdisch verheiratete Halbjude...), kot je v ščuvajočem tonu zapisal Meyer-Christian, nacistov ni motila do te mere, da ne bi bili pripravljeni sprejeti dobrih uslug njegovega sina Johna. "Er war der verkommene und vielfach bankrotte

"plutokratom".²⁰ Njegov spor s "appeaserji" se je nadaljeval tudi po izbruhu vojne, ko zlasti notranji krog "pomirjevalcev" (Chamberlain, Halifax, Hoare, Simon) ni kazal pretiranega navdušenja nad odločnejšim bojevanjem s Hitlerjem. Epizoda z letalskim ministrom sirom Kingsleyom Woodom v tej zvezi pove skoraj vse; ko je vedno radikalni Amery konec leta 1939 predlagal odmetavanje zažigalnih bomb nad Črnim gozdom, je Kingsley Wood herostratskemu načrtu zoperstavil argument, ki sodi med najbolj nenavadne v zgodovini vojevanja - gozdovi Schwarzwalda naj bi bili v veliki meri v zasebni lasti, ta pa je nedotakljiva ("Are you aware it is a private property? Why, you will be asking me to bomb Essen next"). Naveličan tovrstnih prerekanj in obupan nad mlačnostjo vodilnih torijevcev je Amery leta 1940 z zgodovinsko pomembnim parlamentarnim govorom, v katerem je parafraziral znameniti Cromwellov vzklik "V Božjem imenu, odidite!", odločilno pripomogel k padcu Chamberlainovega kabineta.

Neizčrpen vrec mentalne in fizične energije, "majhen po postavi, toda velik po duhu", bi po prepričanju nekaterih rojakov v urah največje nevarnosti postal celo ministrski predsednik, ko bi bil le "za pol glave višji in v svojih političnih nagovorih za pol ure krajši".²¹ Kot je zapisal Churchillov osebni tajnik John Colville, je bil po mnenju nekaterih tudi "preveč bister" ("too clever"), zamerili pa naj bi mu tudi, da je svoje mreže metal "predalec iz lastnih voda".²² Samorazglašeni prijatelj majhnih balkanskih narodov je 26. marca 1941 z radijskim nagovorom v srbski poskušal precipitirati jugoslovanske dogodke v smeri, primernejši britanskim interesom. Pri tem je računal na svoj ugled med Srbi, malo pa tudi na pripravljano delo, ki ga je kot agent "SOE" v letih 1939-1940 v Beogradu pomagal opraviti njegov mlajši sin Julian. Po mnenju nekaterih njegovih kritikov tudi ta radijski apel ni bil povsem neproblematičen, pa čeprav ga je narekoval najvišji državni interes - v britanski zgodovini naj bi bil to prvi primer, da je odgovorni britanski politik povsem javno, preko radijskih valov, pozival k zrušenju neke

Angehörige einer hoch geachteten Tory-Familie, Sohn eines amtierenden englischen Ministers..." je o njem zapisala Margaret Bovari. "Sowohl die Italiener wie die Finnen, denen er zuerst seine Dienste anbot, hatten nichts von ihm wissen wollen. Die Vichy-Franzosen hatten ihn so schnell wie möglich abgeschoben. Die Nationalsozialisten aber ließen sich von seinem Namen blenden, feierten ihn aufs üppigste, bezahlten ihm höher als JOYCE und stellten ihn in ihrer Propaganda prominenter heraus. Da war also wieder ein Gentleman, erkennbar am Namen, am Auftreten, am Tonfall, ein Gentleman, obwohl sein ausschweifendes Leben ihn zu einem verwechlichten Nichtnutz gemacht hatte..." (Der Verrat im XX. Jahrhundert. Vol. 1. Für und gegen die Nation. Das sichtbare Geschehen. Rowohlt, Hamburg 1957, str. 117). Leta 1945 je bil John v Veliki Britaniji obojen na smrt in kot veleizdajalec usmrčen. Drakonska kazen naj bi bila izrečena tudi zaradi očetovega eminentnega političnega položaja. O družinski tragediji in zelo različnih usodah obeh sinov je mogoče v britanskem nacionalnem biografskem leksikonu prebrati naslednje: "In 1910 Amery married Adeliza Florence ('Byrddie'), daughter of John Hamar Greenwood, of Whitby, Ontario... There were two sons. The elder, John, was executed in 1945 for treason. He had formed the belief that Communism was the great menace and, spending the war in Germany and occupied Europe, had sought to enlist British prisoners of war or internees to fight against Russia but not against Britain. The younger son, Harold Julian Amery, after a distinguished war career, entered politics, married a daughter of Harold Macmillan and was secretary of state for air (1960-62) and minister of aviation (1962-64)..." The Dictionary of National Biography. 1951-1960. Edited by E.T. Williams and Helen M. Palmer. Oxford University Press, Oxford 1972, sub voce (odslej DNB).

²⁰ Siegbert Dreyer: England und Freimaurerei. Junker und Dünhaupt Verlag, Berlin 1940, str. 47. Znani nacionalsocialistični publicist in urednik "Signal" Giselher Wirsing je Amerya prišel med nekaj sto najbogatejših Angležev, to uvrstitev pa opravičil z deležem, ki naj bi ga ta imel v britanski oborožitveni industriji (Hundert Familien beherrschen das Empire, Deutsche Informationsstelle, Berlin 1940, str. 31-33) Med priljubljene tarče nacistične antiframasonske in antiplutokratske propagande je sodil tudi Ameryev v nemškem Giessenu rojeni mentor, lord Alfred Milner (1854-1925).

²¹ DNB, sub voce. Za Harolda Macmillana, ki je bil s torijevskim državnikom povezan tudi družinski - njegova hči je bila namreč poročena z Ameryevim sinom Julianom - dejstvo, da Leo Amery ni dosegel višjega, morda celo najvišjega položaja, ostaja ena izmed velikih ugank britanske politike. Takole ga je opisal v drugem delu svojih spominov: "...Hard-working, well informed, a ripe scholar, imaginative and passionately sincere, he had a far better grasp of world affairs than all Hoares and Simons put together. He also had what many lacked - courage, physical and moral. He knew the Empire intimately and was on terms of close friendship with the leading Imperial statesmen. He had travelled exhaustively in Europe, and had friends in every country. He had a grasp of fundamentals of great problems which few of his colleagues could boast. He was small in stature, but combative and persistent, like a well-trained terrier..." (The Blast of War 1939-1945. Macmillan, London 1967, str. 69). - Pol leta pred domnevni razgovorom z Rybářem je po pričevanju srbskega demokratskega politika Grola Ameryeva prislovitveno vitalnost že nekoliko popustila: "Ponedeljak, 20. XI. 44. U 3 razgovor sa Emerijem. Zatekao sam ga umornog. Mojih je godina, no vidim na njemu, za ove tri godine, efekat tih godina. U našem dobu taj porast je geometrijskom razmerom - u načinu govora, u reakciji na pojedine argumente..." (Milan Grol: Londonski dnevnik 1941-1945. Filip Višnjić, Beograd 1990, str. 663).

²² John Colville: The Fringes of Power. Downing Street Diaries 1939-1955. Vol. 2, Sceptre, Hodder and Stoughton Ltd, London 1987, str. 402.

tuje, legalno izvoljene vlade.²³ V prvih letih vojne je Amery propagiral zamisel velikih federalnih tvorb v vzhodni in jugovzhodni Evropi, ki naj bi narode tega območja še najuspešneje zavarovale pred nevarnostjo bodoče nemške ali sovjetske ekspanzije. V dinastični poroki med jugoslovanskim kraljem Petrom in grško princeso je videl pomembno zagotovilo za uresničitev takšnih načrtov. Vse do konca leta 1944 je v skladu s takšnimi predstavami podpiral jugoslovansko rojalistično stran in z njo politični spretnosti partizanskega maršala povsem nedoraslega protiigralca, kraljevega generala Dražo Mihajlovića. Potonu monarhističnih iluzij pa sta se ob samem koncu vojne pridružili še dve hudi preizkušnji; obsodba in eksekucija starejšega sina Johna, propagandista Osi, ki je med vojno v Nemčiji poskušal organizirati "Britansko legijo" za boj proti Rdeči armadi, in nenađen zaključek dolgoletnega poslanskega staža po nepričakovani zmagi laburistov na prvih britanskih povojnih volitvah.

IV. Hipotetični "informator C": Harold Nicolson

Toda volilni poraz in neprostoavljen odhod s političnega odra je prav tedaj doletel nekdanjega tajnika britanske delegacije na mirovnih pogajanjih v Versaillesu, mednarodno znanega pisatelja, biografa in literarnega kritika Harolda Nicolsona (1886-1968). Rojen je bil v Teheranu, kjer je bil njegov oče, sir Arthur Nicolson in kasnejši lord Carnock of Carnock, "chargée d'affaires". S starši je že v zgodnji mladosti prepotoval dobršen del Otomanskega cesarstva, carske Rusije in dobro spoznal tudi habsburško in hohenzollernsko srednjo Evropo. Svoj odpor do omejene, navzgor servilne, navzdol gospodovalne mentalitete, ki je odlikovala uradnike obeh nemško govorečih cesarstev - zanj je skoval izraz "bedint" - je razvil prav v tem obdobju svojega življenja. Sam je v Foreign Office stopil leta 1909 in v diplomatski službi ostal celih dvajset let. Po letih, prebitih v Teheranu, Berlinu in Madridu, je leta 1929 zapustil diplomacijo in se posvetil literarnemu delu in publicistiki. Med leti 1935 in 1945 je bil poslanec v West Leicestru, toda kljub slovesu izvrstnega pisca in obsežnemu literarnemu opusu "in politics" ni bil kaj prida uspešen. Leta 1933 je izšel njegov dnevnik o pariški mirovni konferenci, znamenito pričevanje o diletantskem in frivolnem vzdušju, v kakršnem je v Versaillesu nastajal zemljevid nove Evrope in v kakršnem so bili posejani zmajevi zobje naslednje vojne. V njem je celo poglavje posvetil "Jadranskemu vprašanju" in v tem okviru zahteve jugoslovanske delegacije po pravičnejši razmejitvi z Italijo odpravil s pripombo: "Idioti zahtevajo Trst..."²⁴ Že spomladi leta 1919 se je tudi zaskrbljeno spraševal, kaj storiti z enotnim blokom Slovanov, segajočim od Vladivostoka do Reke, od Gdanska do Samarkanda, in v tej okoliščini, ogrožajoči tradicionalno načelo kontinentalnega ravnovesja, skorajda preroško uzrl enega izmed pglavitnih problemov svojih srednjih let.²⁵ Nicolsonovi opisi "ekspertizne tlake" na mirovni konferenci leta 1919 bi prav lahko ustrezali tistemu delu diplomatovega poročila, v katerem se je "Informator C" z izrazito avtobiografsko noto spominjal študija tržaškega vprašanja in resničnih ali metaforičnih "glavobolov", spremljajočih to početje.

Kot je razvidno iz Rybářevega zapisa, je "informator C" omenil tudi lastno naklonjenost do majhnih narodov in s tem verjetno poskušal zavrniti izrečeni ali neizrečeni očitek o domnevnem proitalijanstvu: "Ne, nisem pro-Italijan. Kdor me pozna, ve, da sem bil iskren prijatelj malih narodov. Povsodi sem jih zagovarjal. Tudi vašega, in še kako!" Za preizkus naše, vsekakor zgolj "subsidiarne" hipoteze, bi torej morale biti zanimive zlasti tiste strani Nicolsonovega dnevnika, v katerih se je pisec na široko razpisal o raznolikih čustvih, ki so ga obhajala ob posamičnih udeležencih mirovne konference. Povsem odkrito je namreč priznal, da je do Italijanov v konkretnem vprašanju ozemelskega spora z Jugoslovani čutil "pritajeno simpatijo"

²³ O učinku govora na vnetljivo razpoloženje v jugoslovanski prestolnici, prim. Alfredo Breccia: Jugoslavia 1939-1941. Diplomazia della neutralità, Giuffrè Editore, Roma 1978, str. 577-579.

²⁴ Harold Nicolson: Peacemaking, 1919. Constable, Macmillan, London, Toronto 1937, str. 264. - Jadranskemu problemu je namenjeno VII. poglavje Nicolsonovega dela. Glede opozorila "informatorja C" v Rybářovem poročilu ("Ne bodite tako objestni. Že svoje dni sem vašim ljudem pripovedoval naj nikar nemogočih stvari ne zahtevajo, ker da bodo vse mogoče izgubili...") prim. Ivo Lederer: Jugoslavia at the Paris Peace Conference. A Study in Frontiersmaking. Yale University Press. New Haven and London 1963, str. 103-104. Lederer meni, da je bilo Nicolsonovo stališče ("Idioti claim Trieste...") v primerjavi s blažjimi nasveti jugoslovanskih prijateljev R. W. Seton-Watsona in Wickhama Steeda le "manj potrpežljivo in bolj jednato..." ("less patient and more succinct...").

²⁵ Nicolson, op. cit., str. 316.

Slika 3: Harold Nicolson na pariški mirovni konferenci 1919 – pred zemljevidom Kraljevine SHS na steni pisarne britanske delegacije (iz: N. Nicolson, *Portrait of a Marriage*. London 1973, str. 120h)

("sneaking sympathy"), porojeno iz bojazni pred panslovansko nevarnostjo.²⁶ Ob Nemcih so ga navdajali mešani občutki "strahu, občudovanja, simpatije in nezaupanja".²⁷ "Občudoval" jih je zaradi stanovitnosti in poguma, s kakršnim so prenašali težave blokade, pa tudi zaradi sijajnih dosežkov nemških oboroženih sil na kopnem, v zraku in na morju. Po drugi strani je bil "vznemirjen" zaradi njihovih bombardiranj, "tesnoben" ob uspehih njihovega podmorniškega vojskovanja in "ponižan" zaradi njihovih "neprestanih zmag".²⁸ "Sovražil" jih je zaradi tevtonske brezobzirnosti, "preziral" zaradi politične okornosti in jim ni mogel "zaupati" vsled diplomatske nezanesljivosti. Ko ga je neki italijanski diplomat poskušal prepričati, da so Hrvati za Italijane nekaj podobnega kot "les Boches" za Angleže, mu je hladno odvrnil, da ima o Nemcih kar najboljše mnenje, a da očitno nimajo posebne sreče s svojimi voditelji. Kljub temu, da jih torej ne posamično in ne kolektivno ni črtil, si je kot britanski patriot želel, da bi jih bilo mogoče v prihodnje narediti čim manj škodljive.

Manj protislovna so bila Nicolsonova čustva do preostalih poražencev prve svetovne vojne. Ob Avstrijcih ga je prevzemal občutek "de mortuis", antikvarni del njegove osebnosti je celo obžaloval propad starodavnega obdonavskega cesarstva.²⁹ O Madžarih je imel skrajno slabo mnenje, tudi zaradi njihove zatiralske vloge v bivši monarhiji: "Priznam, da sem gledal in še danes gledam na to turansko pleme z občutkom akutnega gnusa. Tako kot njihovi bratraci Turki so veliko uničili in ničesar ustvarili..."³⁰ Do Bolgarov je gojil odpor zaradi njihove domnevne grabežljivosti, krutosti in verolomnosti.³¹ Tudi Turke je kar najgloblje preziral: "Do Turkov nisem imel in tudi danes nimam nikakršne simpatije. Dolgo bivanje v Konstantinoplu

²⁶ "I also have an uneasy feeling that it would be a mistake to give the Slavs too firm a footing on the Adriatic. What should we do with a Slav block from Vladivostock to Fiume, from Danzig to Samarcand? Les Scythes ont conquis le monde. This, probably will be one of the great problems of my middle age..." (Ibid, str. 315-316).

²⁷ Ibid, str. 33.

²⁸ Ibid.

²⁹ Ibid, str. 34.

³⁰ Ibid.

³¹ Ibid, str.34-35.

me je prepričalo, da Turek za krinko ravnodušnosti prikriva impulze najbolj surovega divjaštva. Tega prepričanja ni zmanjšalo njegovo vedenje do Kurdiv ali Armencev znotraj njegovih meja. Turki k razvoju človeštva niso prispevali ničesar: so rasa anatolskih razbojnikov in le upal sem, da jih bo mirovna pogodba na anatolsko planoto tudi postavila...³² Vsekakor je sam na mirovni konferenci storil prav vse, kar je bilo v njegovi moči, da bi se to tudi zgodilo.³³ Po drugi strani je ob misli na pravkar rojene Wilsonove ljubljence, "novo Srbijo, novo Grčijo, novo Češko, novo Poljsko", njegovo srce "prepevalo himne pred nebeškimi vrati..."³⁴

O Nicolsonovi naklonjenosti do "piemontske" Srbije, ki je bila zanj še dolgo sinonim za Jugoslavijo, bi morda pričeval tudi na videz neznan, toda dovolj pomenljiv podatek o predavanju, ki ga je imel v okviru britansko-jugoslovenskega kulturnega sodelovanja v Beogradu leta 1937,³⁵ o njegovem dolgotrajnem in neprekinjenem zanimanju za vprašanje Trsta prav tako drobna dnevniška zabeležka iz časov, ko se je kot komentator za BBC in skoraj edini preživeli s konference leta 1919 udeležil mirovne konference v Parizu leta 1946.³⁶ Vendar omenjeni mož, čigar nazori in diplomatska izkušnja spominjajo na nekatere izjave neimenovanega "informatorja C", vsaj na prvi pogled ni izpolnjeval nekaterih pogojev, navedenih v uvodni dispoziciji Rybářevega poročila. Harold Nicolson namreč v letih 1935-45 ni bil član konzervativne, ampak majhne "National Labour Party". Vsega leto dni (1940-1941), prebitih na dolžnostih parlamentarnega (pod)sekretarja v Ministrstvu za informacije bi po drugi strani le s precejšnjimi pridržki ustrezalo podatku, po katerem naj bi "informator C" v "*prejšnji angleški vladi okupiral vplivno mesto*." Pisec klasičnih del o Dunajskem kongresu in evoluciji diplomatske metode bi bil torej lahko naš kandidat le v primeru, ako bi Rybářeva uvodna predstavitev ne bila docela enoznačna, točna in zanesljiva - okoliščina, o kateri nam ni dano meritorno soditi, a jo lahko v skladu z načelom metodičnega dvoma vsaj predpostavimo.³⁷

Ustavimo se torej za trenutek pri vprašanju, kaj vse bi utegnil pomeniti izraz "*prejšnja angleška vlada*". Ko bi hoteli biti povsem dosledni, bi v času, ko je Rybářevo zborno poročilo

³² Ibid, str.35.

³³ Ko bi bil na mirovni konferenci sprejet Nicolsonov načrt za delitev Turčije, bi do uresničitve teh želja tudi prišlo. Če gre verjeti Nicolsonu, je Lloyd George že podprl njegovo zamisel, da se "italijansko vprašanje" (Reka, Rodos) reši s kompenzacijami v Mali Aziji. Orlandu in Sonninu naj bi pokazal ponujena področja, nato pa misleč, da ima pred seboj etnografsko karto, v nadaljnjem argumentiranju izhajal iz prepričanja, "da zeleno pomeni Grke namesto dolin in rjavo Turke namesto planin..." Dvom o resničnosti te antologijske navedbe izraža René Albrecht-Caré (Italy at the Peace Conference. Columbia University Press. New York 1938, str. 220), toda Lloyd Georgeovo pomankljivo poznavanje geografije - mož naj bi ob priliki poslal delegacijo v kar tri različna mesta, Bratislava, Pressburg in Pozsony - izpričujejo tudi druge navedbe iz tistega časa. Amery je npr. 30.10.1918 v svoj dnevnik zapisal: "A propos of L. G.'s interest of the new map on the wall, Sackville-West says L.G. was much interested in discovering New Zealand lay eastwards of Australia, he had always thought it was the other side!..." Kot duhovito opozarja Nicolson v svojem znamenitem priročniku o umetnosti diplomacije, naj bi že grof Mensdorff, avstrijski poslanik v Londonu, opazil, da si evropski politiki povsem običajno nevednost britanskih diplomatov in državnikov vse preradi razlagajo kot znamenje superiorne zvijačnosti in rafiniranosti. (Diplomacy, Oxford University Press, London 1950, str. 140-141)

³⁴ Harold Nicolson: Peacemaking 1919, str.33.

³⁵ Živko Avramovski: Britanci o Kraljevini Jugoslaviji. Godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1929-1938. Vol. 2. 1931-1938. Arhiv Jugoslavije, Globus, Zagreb 1986, str. 656. Evelyn Waugh, ki je 4.7.1944 kot član vojaške misije skupaj z Randolphom Churchillom odrinil v Jugoslavijo, je imel sedem let kasneje vtis, da bi se jima osemindesetletni Nicolson najraje pridružil na njuni poti: "...Lunched Beefsteak and told Harold Nicolson I was off and saw how much he would have liked to come too..." (The Diaries of Evelyn Waugh. Ed. by Michael Davie. Penguin Books Ltd. Harmondsworth 1979, str.570. N.B; Pri zapisavi "Lunched Beefsteak" gre najbrže za redaktorsko napako, saj je bilo tako ime lokalno, kamor je večkrat zahajal Harold Nicolson. Nicolson sam je npr. v svojem dnevniku 20.10.1945 povsem pravilno zapisal: "Lunched at the Beefsteak..." Diaries and Letters.Vol. 3. Collins, London 1968, str. 37).

³⁶ Prim. "Nicolsonov pogovor z italijanskim diplomatom Carandinijem v Parizu dne 17. 8. 1946 (op. cit., str. 73).

³⁷ Tako je v enem izmed generalštabnih nagovorov 8. 6. 1943 vodja "Tretjega Reicha" izrecno omenil ime očeta nemškega propagandista Johna Amerya, Lea Amerya. Stenograf imena ni dobro razumel in je prostor zanj pustil odprt. Vrhu tega je najbrže menil, da je iz Hitlerjevih ust slišal žensko ime in zaradi tega zapisal 'von der' namesto 'von dem': "Wir erlauben doch nicht, daß z.B. der junge Sohn von der ... in Deutschland Propaganda macht..." Kljub temu za nemškega zgodovinarja Helmuta Heiberja iz celotnega konteksta zapisane izjave ni bilo dvoma o tem, da je Hitler moral omeniti "Johna Amerya, sina takratnega ministra za Indijo..." (Lagebesprechungen im Führerhauptquartier. Protokollfragmente aus Hitlers militärischen Konferenzen 1941-1945. Herausgegeben von Helmut Heiber. DTV, München 1963, str.125). Če ostanemo v okviru našega izbora, postopamo skratka podobno kot nemški zgodovinar, ko je v prizadevanju rekonstruirati nepopolno stenografrano izjavo in identificirati osebnost, ki naj bi jo imel "der Führer" v mislih, v svojo razlago preprosto moral "vgraditi" predpostavko o subjektivni pomoti zapisovalca.

nastalo, takšna oznaka morala označevati predvsem prehodni konzervativni kabinet (Caretaker Government), ki je vladal kratek čas po razpustitvi velike koalicije, med 23. majem 1945 in 26. julijem 1945. Kak specializirani priročnik bi brez omembe tega interimnega kabineta ne mogel shajati, ugledni zgodovinar G. M. Trevelyan pa ga je v svoji zgodovini Anglije mimo izpustil iz tabelarnega seznama britanskih vlad.³⁸ Distinkcija ni docela nepomembna, saj odloča o tem, pod kakšnimi pogoji bi Harold Nicolson formalno ustrežal Rybáři dispozičiji in pod katerimi nič več. Drugače kot nekdanji tajnik na pariški mirovni konferenci, ki je bil v drugem letu Churchillove "Velike koalicije" parlamentarni sekretar v Duff Cooperjevem ministrstvu za informacije, je bil namreč Leo Amery na položaju državnega sekretarja za Indijo in Burmo ves čas izredno pomemben član vladnega kabineta in kot tak nepogrešljiv tako v prvi Churchillovi koalicijski vladi (1940-1945), kot tudi v prehodnem konzervativnem kabinetu. Amery bi takorekoč v vsakem primeru ustrežal diplomatuvi uvodni predstavitvi, Nicolson pa le v enem in še tu ob manjšem pridržku. Kaj naj bi natančno pomenila diplomatova navedba, po kateri naj bi njegov informator "v prejšnji angleški vladi okupiral vplivno mesto", ostaja torej odprto tako glede vprašanja, za katero "prejšnjo" vlado naj bi pravzaprav šlo, kakor tudi glede definicije, kaj vse bi utegnil pomeniti izraz "vplivno mesto" v "prejšnji angleški vladi".

Ko bi jugoslovanski diplomat s "prejšnjo angleško vlado" označil prehodni, dvomesečni vladni kabinet, bi njegovi dispozičiji mogel ustrezati le Leopold Amery. Tudi če bi Rybář s "prejšnjo angleško vlado" imel v mislih Churchillovo šestletno vladavino "krvi, potu in solza", okronano z legendarno zmago nad silami Osi, s "vplivnim mestom" v "prejšnji angleški vladi" pa položaj vladnega ministra, bi bil ob steku obeh pogojev Amery še vedno edini mogoči kandidat. Le takrat, ko bi izraz "prejšnja angleška vlada" označeval kabinet velike koalicije iz let 1940-1945, "vplivno mesto" v tej vladi pa že tudi položaj parlamentarnega (pod)sekretarja v propagandnem ministrstvu, bi vlogo "informatorja C" lahko odigral tudi Harold Nicolson.

V tem primeru, ki ga seveda ni mogoče vnaprej izključiti, se ponovno zastavlja vprašanje pravilne interpretacije "informatorjevega" izraza "vladna stranka", uporabljenega v "moralnem imperativu" nase naslovljenega vprašanja: "Kako naj jaz s svojim imenom, obvežem vladno stranko na neko politično linijo, katero jaz sam pred svojo vestjo braniti ne morem..." Spomnimo se, da je bila v času, ko so bile te besede izgovorjene, na oblasti še vedno Churchillova vlada Velike koalicije. Takratni vladni kabinet je v literaturi označen kot konzervativno-laburističen, saj so si poglobitna mesta v njem razdelili pripadniki obeh najvplivnejših strank. Torijevski minister Amery bi si torej povsem upravičeno zastavil tudi tako vprašanje, toda ali bi to veljalo tudi za nacionalno-laburističnega poslanca Nicolsona, čigar apostatska strančica je bila v koalicijski vladi zastopana z enim samim ministrskim mestom in nekaj (pod)sekretarji?

Vsaj po našem mnenju bi moral biti odgovor tudi v tem primeru pozitiven. Formalne udeležbe te, še tako neznatne stranke v koalicijski vladi namreč ni mogoče zanikati, Nicolson pa je imel v njej - "si parva licet componere magnis" - vsaj toliko vpliva kot Amery med torijevci. Prav tako bi se njegov položaj v letih 1940-41 mogel zdeti "vpliven", saj je bil Harold Nicolson v tistem času vendarle najbližji sodelavec ministra za informacije, Duffa Cooperja.³⁹ Vsega dva dni pred začetkom vojne ustanovljeno "Ministrstvo za informacije" še zdaleč ni bilo kos "ministrstvom resnice" v Berlinu, Rimu in Moskvi, toda po 3. septembru 1939 se je njegova vloga diskretno povečala, število uslužbencev pa doseglo številko 999. Zaradi cenzorskih pooblastil sloves novorojene vladne ustanove v britanski javnosti in tisku ni bil najboljši, veljala pa je tudi za pribežališče dvomljivih eksistenc in prestrašenih literatov, ki bi se radi izognili naporom in nevarnostim vojaškega življenja. Vsaj v enem dokazanem primeru takšno mnenje tudi ni bilo docela neupravičeno - Dylan Thomas je v prošnji za zaposlitev z otroško prostodušnostjo velikega pesnika izrecno priznal, da bi se rad na ta način izognil vpoklicu in za to navedel na moč plavzibilen razlog, češ da ima eno samo telo, tega pa ne bi rad izgubil ("...because my one and only body I will not give..."). Za poznavalca britanskih notranjepolitičnih razmerij seveda ni moglo biti dvoma o tem, da je bilo mesto parlamentarnega sekretarja na tem ministrstvu za moža Nicolsonovega formata dokaj bagatelno - dejstvo, ki ga je v enem izmed svojih zapisov posredno potrdil njegov sin Nigel.⁴⁰

³⁸ Cf.: G.M. Trevelyan: Zgodovina Anglije. DZS, Ljubljana 1960, str. 912. "Minister-Ploetz" se v tem seveda razlikuje od britanskega zgodovinarja.

³⁹ Duff Cooper: Old Men Forget. Rupert Hart-Davis, London 1954, str. 280.

⁴⁰ "It has been tempting to write him off as a political lightweight because he gained no Government office higher than Parliamentary Secretary to the Ministry of Information in 1940-1." (Portrait of a Marriage. Futura

Priznamo, da smo prav zaradi Rybářeve navedbe, po kateri naj bi "informator C" odigral "važno vlogo na zadnji mirovni konferenci v Parizu", najprej pomislili na zanimivo osebnost britanskega diplomata, politika in pisatelja. Le kdo bi tej karakterizaciji ustrezal v večji meri kot nekdanji tajnik britanske delegacije, ki je leta 1919 v Versaillesu kar največji del svojega časa preživel v neposrednem stiku z "Velikimi štirimi"? Nenavsezadnje je tudi Harold Nicolson v prvi Churchillovi vladi zasedal razmeroma visok položaj v sicer manj pomembnem ministrstvu, s torijevci delil volilni poraz leta 1945, dolgo veljal za parlamentarnega sopotnika konzervativcev in kljub kasnejšemu članstvu v laburistični stranki neke vrste "anima naturaliter conservativa" vseskozi ostal. "Ex hypothesi" bi jugoslovanski diplomat v času sestavljanja poročila seveda ne mogel predvideti nenadne politične levitve, po kateri je Nicolson leta 1947 čez noč postal laburist, po vsej priliki pa bi mogel vedeti, da njegova majhna vladna stranka v Spodnjem domu kohabitira s torijevci in z njimi, ulsterskimi unionisti in nacionalci sestavlja konzervativni parlamentarni blok.⁴¹ To se je povsem jasno pokazalo julija 1945, ko je Harold Nicolson v predvolilnem nagovoru izrecno podprl izvolitev torijskega kandidata, svojega starega in dobrega znanca Winstona Churchilla.⁴²

Ko je Vladimir Dedijer dve leti po koncu vojne pisal "zgodovino" mirovne konference v Parizu, je angleške liberalce v maniri velikih poproščevalcev preprosto izenačil s konzervativci.⁴³ Toda če je takratni Djilasov famulus v letih, ki na političnem in ideološkem področju niso bila pretirano naklonjena subtilnim razločevanjem, zagrešil očitno pretiravanje, gre vendarle nekoliko bolj verjeti dvojici avtentičnih britanskih konzervativcev, siru Anthonyu Edenu in Haroldu Macmillanu. Oba sta namreč v svojih povojnih spominih med konzervativne nasprotnike "münchenske" politike izrecno uvrstila tudi Harolda Nicolsona.⁴⁴ Za ugledna torijevska politika "narcizem majhnih razlik" ni igral kake večje vloge, izraz "konzervativec" pa je bil zanj očitno bolj ali manj skupni imenovalac za vse parlamentarne nasprotnike laburistov. Tudi s tem bi lahko dodatno pojasnili Rybářevo nedokazano, a iz razlogov metodičnega dvoma predpostavljeno terminološko ohlapnost.

Nenavsezadnje bi se lahko tudi vprašali, kaj bi morebitnim naslovnikom zbirnega poročila sploh pomenilo ime majhne in zgolj dobrim poznavalcem britanskega političnega življenja znane "National Labour Party"? Le z generično oznako "konzervativec", ki ni že kar nujno

Publications, London 1974, str. 224) Pisec je takšno oceno po drugi strani izravnal z domnevno večjo specifično težo očeta v britanskem parlamentu, kjer da je bil "the only back-bench Member to have had direct experience of the higher conduct of foreign policy..." (ibid).

⁴¹ Prim. sodbo laburističnega zgodovinarja G.D.H. Colea o alibični vlogi nacionalnih laburistov Ramsaya MacDonalda, ki jim je pripadal tudi Harold Nicolson, in liberalne struje lorda Simona v vladi "Narodne koalicije" v začetku tridesetih let: "On the other hand, the Simonite liberals ... and the 'National Labour' rag-tag and bobtail remained within the Government, relying for a place in the sun on the continuance of the Tory necessity for camouflaging Conservatism as 'National Coalition'..." (A short History of the British Working-Class Movement 1789-1947. Georgew Allen and Unwin Ltd., London 1925, str. 438) Angus Calder nacionalno-laburistično stranko označuje za "an amorphous but significant band of centrist politicians, some very able..." (ibid, str. 272).

⁴² Podporo konzervativnemu kandidatu mu je dve leti kasneje, v času prestopa k laburistom, oponesel tudi del britanskega tiska: "Your choice is now between a Government led by Winston Churchill and Eden, and a Government led by Attlee. I prefer Churchill. Who said this? Mr Harold Nicolson in his Election Address in July 1945. He has changed his mind, just as he did when he left Mosley's New Party..." je v začetku marca 1947 zapisal Sunday Express (Diaries and Letters, Vol. 3, str. 94).

⁴³ Vladimir Dedijer: Pariska konferenca. Biblioteka "Trideset dana", Zagreb 1948, str. 100.

⁴⁴ "During the summer of 1938, a number of Conservative Members of the Parliament ... met together... They included, in addition to Thomas and Patrick, Duff Cooper, Cranborne, L. S. Amery, Paul Emrys-Evans, Wolmer, Richard Law, Edward Spears, Harold Macmillan, Harold Nicolson (sic!), Ronald Tree, Sidney Herbert, Hubert Duggan, Robert Bower, Derrick Gunston, Dudley Joel, Anthony Crossley and Ronald Cartland... This group was a cross-section of the party..." (The Eden Memoirs. The Reckoning. Cassel, London 1965, str. 31-32). Macmillan zanje uporablja izraz "dissident Conservative groups" in jih uvršča v "Edново skupino", med tkim. "Glamour Boys", ki so bili v stalnem stiku s številčno manjšo Churchillovo "Staro gardo" (isti: Winds of Change 1914-1939. Macmillan, London 1966, str. 548-549). Calder Nicolsona prišteje k "torijevskim rebelom" (op. cit., str. 81), zanj in Duffa Cooperja pa iznajde duhovito besedno igro, saj ju po vzoru na sintagme "the 'old gang', the 'old system', the 'Old World'" poimenuje "those mild and sensitive old gangsters, Duff Cooper and Harold Nicolson" (str. 137). Nicolsonovo imenovanje na položaj parlamentarnega sekretarja v vladi Velike koalicije naj bi bilo eno izmed "distinctively Churchillian Tory appointments", meni tudi Paul Addison, ki Harolda Nicolsona v tej zvezi omenja skupaj z Ameryem, Boothbyem, Macmillanom, Edenom, Duffom Cooperjem, lordom Lloydom in lordom Beaverbrookom (The Road to 1945. British Politics and The Second World War. Revised Edition. Pimlico, London 1994, str. 105). Elisabeth Wiskemann ga po drugi strani že na prvi strani "Evrope diktatorjev 1919-1945" apostrofira kot "idealističnega mladega liberalca" ("...idealistic young liberals like Maynard Keynes and Harold Nicolson..."). S tem v zvezi bi veljalo pripomniti, da je Nicolson tudi v starosti čutil izrazito afiniteteto prav do liberalne stranke, ki pa ji nikoli ni pripadal.

pomenila torijske "species", bi se bilo mogoče izogniti zamudnemu pojasnjevanju in hkrati "zadeti žeblico na glavico". Ako upoštevamo vse te pomenske odtenke, s katerimi si slovenski diplomat v času pisanja poročila najbrže ni pretirano belil las, nam uspe nekdanjega tajnika britanske delegacije na mirovni konferenci leta 1919 spraviti tudi skozi poslednje, najtanjše ušesce Rybářeve definicije.

"Hadji", kot je pod vitkimi minareti Zlatega roga službujočega Harolda Nicolsona imenovala njegova nič manj slavna soproga Victoria "Vita" Sackville-West, je povojno pot v socialistični "Damask" prehodil v tradiciji velikih angleških ekscentrikov. Bil je duhovni aristokrat in v poznejših letih cerebralni socialist, ki ni prenesel rdeče zastave, prepevanja Internacionale ali delavskih množic "in vivo".⁴⁵ Konzervativci so v njem videli nezanesljivega omahljivca, laburisti nekdanjega Churchillovega podpornika.⁴⁶ Kljub dejstvu, da se sam ni nikoli imenoval za konzervativca, je imel prav njegov torijevsko usmerjeni sin Nigel, ko je v uvodu k tretjemu delu njegovih dnevnikov zapisal, da je bil oče v veliko večji meri "naturni konzervativec" ("natural Conservative"), kot bi to hotel priznati.⁴⁷ Lahko bi dodali, da je bil tudi "kulturni konzervativec", sicer odprt socialnim zahtevam modernega časa, a vendarle v stalni skrbi za dragoceni in večno ogroženi plamenček evropske individualistične omike. Pomisel, da bi Evropi lahko zavládala "Pax Scythica", kot je vseizravnaoči evroazijski mir, segajoč od Sibirije do Atlantika, poimenoval na straneh svojega dnevnika, mu je jemala miren sen in ga navdajala s tesnobo.

Ako bi že sprejeli tezo, po kateri bi bil Rybářev "informator C" Harold Nicolson, bi nas v tem prepričanju mogla utrditi tudi "informatorjeva" nezmožnost predstave o tem, da bi lahko kak "politično pameten Anglež" utegnil razmišljati drugače kot on sam.⁴⁸ Z ljudmi, ki so bili po njegovih visoko zastavljenih kriterijih pomanjkljivo izobraženi ali tistimi, ki so v zanj pomembnih stvareh zastopali povsem drugačno mnenje, osebno skromni a intelektualno zahtevni posestnik gradu Sissinghurst ni vedel kaj početi.⁴⁹ V njegovo kategorijo odličnosti in v ožji krog njegovega biografskega zanimanja so sodili le tisti politiki in državniki, ki so delili tradicionalne vrednote zahodne civilizacije in bili zavezani duhu njenega individualističnega izročila. Komunistični diktatorji, tretjesvetni politični eksoti in britanski sindikalni voditelji definitivno niso bili po njegovem okusu.⁵⁰ Toda nenavadne in v marsičem protislovne simpatije

⁴⁵ "...I do not like the masses in the flesh". Ibid, str.18.

⁴⁶ V svojih protislovnih afinitetah in izključnostih je nekolikanj spominjal na nekega drugega sodobnika, "ministra za negentlemansko vojskovanje" in kasnejšega strankarskega kolego, laburista Hugh Daltona. Kljub siceršnji različnosti značajev je bil tudi Dalton nenavadna in protislovna osebnost; "...an internationalist with deep-rooted, irrational racial hatreds, ... an anticolonialist whose private views could reveal a kind of contempt for the cultural values of African and Asian 'niggers'; a Zionist who could lap into anti-Semitism..." (Kenneth O. Morgan: Labour People. Leaders and Lieutenants. Hardie to Kinnock. Oxford University Press, Oxford, New York 1992, str. 130). Po drugi strani se je življenjepisec britanskega pisatelja Evelyn Waugha Christopheru Sykesu zadelo, da bi v literarnem liku kapetana Ludovica alias Sira Ralpa Bromptona (Unconditional Surrender, 1961) mogli uzreti nekatere poteze Harolda Nicolsona: "He is Captain, former Corporal-major, Ludovic. He leads the reader ... into his murky private life and the reader learns ... that in the pre-war days he had been the Antinous of a distinguished diplomat, a relic of a past world who prides himself on his modernity, and who ... in pursuit of unorthodox sexual tastes, has become an enthusiast for the extreme left wing and the new Russophil fashion. He is called Sir Ralph Brompton. Pomposity is as natural to him as homosexuality... It would be untrue to say that Sir Ralph is a caricature of Harold Nicolson, but I think Evelyn had Nicolson occasionally in mind while he was contriving the picture." (Christopher Sykes: Evelyn Waugh. A Biography. Penguin Books, Harmondsworth, Middlesex, England 1985, str. 564). Evelyn Waugh, ki kljub žensko zvonečemu imenu vsekakor ni bil nikoli "engleska književnica", kot so zapisali redaktorji hrvaške izdaje Thomasove knjige (op. cit., vol.1, str. 401), je bil sicer res znan po nekoliko grotesknih karakterizacijah, zaradi katerih se je na Visu zameril celo Titu ("Tito like Lesbian..."), toda vsaj skrajno levičarskih tendenc ali rusofilstva "Antinousu" predvojne britanske diplomacije Haroldu Nicolsonu resnično ne bi mogel očitati.

⁴⁷ Diaries and Letters, str.17.

⁴⁸ "...dasi sem prepričan, da noben politično pameten Anglež ne more misliti drugače." Ta izjava bi mogla biti tudi izraz takomenovane "self-righteousness", domnevno kolektivne značilnosti britanskega duha, ki naj bi po mnenju poznavalcev otoške mentalitete označevala kar večino Nicolsonovih rojakov, nepremakljivo prepričanih v svoj lastni, edinozveličavni prav. V skladu s takšnim postulatoma, ki ni nič drugega kot nacionalni stereotip, bi tak stavek zlahka položili tudi v usta kakega drugega Angleža.

⁴⁹ "...What mattered was that his friends should be intelligent and share his own values. It was this that mattered to him... Conscious that he belonged to an intellectual élite which was exacting in its demands but not exclusive, he took much the same view of society as had Edmund Burke two hundred years before. 'We are enlarged in our opinions', Burke once told the House of Commons, 'while the people are confined...' je v spremni besedi k očetovim dnevnikom zapisal sin Nigel (Diaries and Letters, str.16-17).

⁵⁰ "...For Khrushchev and Nkrumah or more extreme British Trade Unions leaders he had no time at all, because they did not think as he thought..." Ibid, str. 17.

in antipatije tega moža, znanega po harmoničnem, a nevsakdanjem in na medsebojni nezvestobi slonečem zakonu z lezbično potomko ciganske "princese" in angleškega aristokrata, pisateljico Victorio Sackville-West, so bile dostikrat bolj estetske kot načelne ali svetovnonazorske narave. Po priznanju sina Nigela oče ni prenesel črncev, a je iskreno sovražil krvice, ki jih povzroča apartheid.⁵¹ Tudi do Židov naj bi po sinovi izrecni navedbi čutil odpor, vendar Harold Nicolson ne bi bil to, kar je bil, ko ne bi bil tudi vnet zagovornik cionizma in kar se da odločen nasprotnik antisemitizma.⁵² Menil je nadalje, da je velika večina Američanov neobčutljiva za pretanjene dimenzije človekovega bivanja in bil nejevoljen zaradi njihovega povzpetniškega odnosa do starejših evropskih narodov, a ga to vseeno ni motilo do te mere, da ne bi gojil številnih ameriških prijateljev. Leta 1931 je urejal "Action", glasilo Mosleyeve "New Party", toda ko je po obisku Italije januarja leta 1932 na lastne oči videl, kako Mussolinijeva stvaritev deluje, se je iz stranke britanskih modrosrajčnikov izpisal in v času Münchenske krize skupaj z Ameryem povzdignil glas zoper torijevsko politiko popuščanja Hitlerju.⁵³ Po drugi svetovni vojni in laburistični zmagi na prvih poveljnih volitvah je z noto naknadne spravljivosti razrahljal celo nekdanji prezir do leve, socialistične opcije in k njej v letu 1947 - po mnenju zlobnežev ne povsem brez upanja na dedni plemiški naziv in ambasadorsko mesto v Parizu - pristopil celo sam. "I hate uneducated people having power, but I like to think that the poor will be rendered happy", je menil v opravičilo tej presenetljivi odločitvi.⁵⁴ Drugačnega mnenja je bila njegova soproga, ki mu je v pismu z dne 7. marca 1947 očitala tako hud prekršek zoper dober okus.⁵⁵

Pisateljevo družinsko ozadje je bilo docela konzervativno. Torijevsko usmerjena mati je sinovo odločitev za "Labour" proglasila celo za izdajo domovine. Nicolson se je kasneje bridko kesal tega dejanja in ga označil za največjo napako ("cardinal error") v svojem življenju. Vsekakor je v času, ko je jugoslovanski diplomat govoril z neimenovanim "informatorjem C", Harold Nicolson kot poslanec v svojem volilnem okolišu še vedno zastopal glasove konzervativnih volilcev. O tem, za preizkus naše hipoteze pomenljivem dejstvu, pričuje tudi njegovo pismo sinu Nigelu, datirano prav tistega dne, ko se je ta odpravil v West Leicester, da v pogovoru s tamkajšnjimi konzervativci preuči ponudbo, po kateri bi kot njihov kandidat nadomestil očeta. Pismo, odposlano 30. avgusta 1945, je bilo svojevrstni politični testament. V njem se je tedaj devetindesetletni politik ozrl na dotlej prehojeno pot, razčlenil minule napake in naročal potomcu, kaj mu je storiti, da ne bi ponovil očetovega "žalostnega zgleda". Kljub temu, da naj bi imel "skoraj vedno prav" ("that I was almost allways right..."), naj bi namreč njegova politična kariera ne bila uspešna: "Nikoli nisem postal kabinetni minister in moja prisotnost na prvih klopih je bila le začasna in neučinkovita..." Razlog za tak neuspeh je samokritično pripisal lastnim pomankljivostim, pomanjkanju drznosti in prvinske energije, potrebne za politično uveljavitev, pa tudi dejstvu, da na svoji strani nikoli ni imel močne politične organizacije. Ob koncu pisma je Nigela opozoril tudi na številne nevarnosti, ki ga čakajo, ako bi se vendarle odločil prevzeti njegov volilni okoliš. Iz svarila je bilo docela jasno, na kateri strani političnega spektra se je Harold Nicolson videl ravno v času, ko je nastajalo Rybáčevo poročilo: "Mogoče je, da nikoli več ne prišlo do zasuka na desno, ki bi bil primerljiv z nedavnim zamahom na levo. Če tega nihaja ne bo, laburistom ne bo več mogoče izpuliti West Leicestra. To ni varen sedež; to tudi ni dober sedež; to je skoraj brezupen sedež..."⁵⁶ O

⁵¹ "You know how I hate Negroes and how Tory Vita is. But I do hate injustice more than I hate Negroes, and Vita screams with rage", je pisal sinovoma po obisku Južne Afrike. - Ibid, str. 379.

⁵² Ibid, str. 16-17. - Nigel je v "Portretu nekega zakona" o očetovih napakah zapisal: "His faults were that he had a slight insensitiveness (in spite of what he wrote about lower boys) to people who were not born with his advantages. His dislike of Jews and coloured people, the persistent "bedint" prejudice, were characteristics which he shared with Vita, and against which Ben and I later reacted..." (str. 234).

⁵³ Glede Nicolsonovega kratkotrajnega flirta z Mosleyevo stranko, prim. npr. Alastair Hamilton: *The Appeal of Fascism. A Study of Intellectuals and Fascism, 1919-1945*. Anthony Blond Ltd. London 1972. O njegovem zaničljivem odnosu do psevdodarvinističnega evangelija nacionalsocialistov po drugi strani še najbolje govori stavek, zapisan v njegov dnevnik dne 19. 12. 1938: "It is loathing of the thought that this evil Mein Kampf theory, this vulgar violence, may triumph over the gentle elegancies which we and France have evolved..."

⁵⁴ *Diaries and Letters*, str. 19.

⁵⁵ "...Of course I don't really like you being associated with those people. I like Ernest Bevin and Philip Noel-Baker. I have a contemptuous tolerance of Attlee, but I *loathe* Aneurin Bevan, and Shinwell is just a public menace. I do not like people who cannot speak the King's English. The sort of people I like are Winston and Sir John Anderson..." (Ibid, str. 93).

⁵⁶ Op. cit. str. 33-34. - Nigel je očitno menil, da mora ob priliki nagovora na očetove volilce opravičiti njegovo nepričakovano odločitev in ji odvzeti vsaj del njene presenetljivosti s trditvijo, da se oče sam nikoli ni

nezavidljivem položaju, v kakršnem se je znašel v prvih mesecih po vojni pa povsem razločno govori tudi Nigelovo pojasnilo k tretjemu delu očetovih dnevnikov. Volilni neuspeh naj bi očeta hudo prizadel, pa čeprav naj bi zanj, drugače kot za številne druge poražence, ne prišel povsem nepričakovano.⁷⁷ Ako bi že sprejeli tezo, po kateri naj bi bil Rybářev sobesednik Harold Nicolson, bi takšno domnevo potrjeval tudi defetistični ton ugotovitve, ki jo je "informator C" izrekel v začetku maja 1945: *"Sicer pa, ako pri volitvah ne dobimo delovne večine, mene ne bo nikdo za mnenje vprašal..."*

V. Hipotetični "informator C": Leopold Amery ali Harold Nicolson?

V prid tezi, po kateri naj bi bil "informator C" nekdanji tajnik britanske delegacije na mirovni konferenci v Versaillesu, govori torej kar nekaj indicov. Kljub temu osebno dajemo prednost "bližnjici", ki nas precej bolj naravnost in z bistveno manj mentalnimi pridržki znova privede do "londonskim Jugoslovanom" dobro znanega Leopolda M. S. Amerya. Za dolgoletnega predsednika leta 1916 ustanovljenega društva britansko - jugoslovanskega prijateljstva bi se odločili predvsem na podlagi predpostavke o dobesedno razumljeni, izključno "torijevsko" naglašeni naravi oznake *"konzervativec"*, in hkrati podatka, po katerem naj bi informator *"v prejšnji vladi okupiral vplivno mesto."* Tudi tenkovestno vprašanje, kako naj obveže *"vladno stranko na neko politično linijo"*, katere on *"pred svojo vestjo"* brani ne more, bi veliko bolje pristajalo vplivnemu torijevskemu ministru, kot sicer uglednemu, a politično manj pomembnemu Nicolsonu. Teza, ki stavi na Amerya, je docela konsistentna in v sebi ne skriva večjih nasprotij, če seveda ne upoštevamo navedbe, ki pa se lahko v veliki meri izkaže tudi kot vprašanje docela subjektivne presoje: britanski konzervativni politik v Versaillesu leta 1919 namreč ni odigral kake *"važne vloge"*, o kakršni v zvezi z "informatorjem C" poroča slovenski diplomat. Ravno nasprotno, po izrecnem zatirjanju urednika njegovih dnevnikov naj bi bila njegova vloga na mirovni konferenci le *"obrobna"* (marginal).⁷⁸ Vsekakor Amery v Versailles ni odpotoval šele v sestavu britanske mirovne delegacije, ampak je bil tamkar že od konca leta 1917 kot član medzavezniškega Vrhovnega vojnega sveta, ustanovljenega po vrsti zavezniških vojaških neuspehov, ki so s katastrofalnim porazom Italijanov pri Kobaridu le dosegli vrhunec. Tudi njegova dejavnost v nekdanji rezidenci *"Sončnega kralja"* ni bila tako na očeh kot kasneje Nicolsonova, a da je bil na dan, ko je *"Supreme War Council"* odločal o premirju z avstroogrsko monarhijo, prav Leo Amery tisti britanski politik, ki je s precejšnjo mero domiselnosti usklajeval dokončno besedilo zavezniške note o premirju z določili tajnega Londonskega pakta, dovolj zgovorno pričuje odkritosrčno priznanje, zapisano na straneh njegovega vojnega dnevnika: *"31. okt. 1919 (Versailles). Pripravljal s Sackville-Westom amandmaje k noti o premirju, vključno s substitucijo sedanje linije na Tirolskem in v Istri glede na Londonski pakt. Edino kopijo pakta v uradu je predstavljaj brezupno netočen prevod ruske verzije, ki so ga objavili boljševiki. Tega sem popravljaj kolikor je bilo mogoče z uganjanjem (sic!) in se tako zelo približaj besedilu, ki je bilo sprejeto pri ureditvi bodočih meja z Italijo. Na tak način nastajajo pomembni diplomatski sporazumi in zaradi tega so mednarodne pogodbe tako često nedoumljive geografu..."*⁷⁹

Toda če je Amery, kot smo videli, tudi z obilico *"ugibanja"* (*"guessing"*) formuliral takšno, ne le poklicnemu *"geografu"* nerazumljivo linijo vojaškega premirja, te dejavnosti seveda niti pri najboljši volji ni mogoče zamenjevati z delom na mirovni konferenci, ampak kvečjemu

proglasil za konzervativca: *"...He never called himself a Conservative. His chief interest has always been in foreign affairs, and with the main lines of Mr Bevin's foreign policy he finds himself in complete agreement..."* (Ibid, str. 93).

⁷⁷ "He was greatly depressed by his defeat, although it was not unexpected..." Ibid, str. 29.

⁷⁸ Prim.: The Leo Amery Diaries. Volume I: 1896-1929, str. 244.

⁷⁹ Ibid, str. 240. - *"Ugibanje"* je moralo biti kar uspešno, saj je na tekstualno ujemanje zavezniške linije premirja z določili Londonskega pakta opozorjal že Albrecht-Caré: *"...Of greatest interest from our point of view is the fact that Article III, describing the armistice line, is a textual reproduction of Articles IV and V of the Treaty of London."* (Op. cit., str.50). Amery si sicer ni delal iluzij o skrajni krivičnosti tako začrtane linije italijanske vojaške zasedbe. V nadaljevanju zapisa je predvidel skupno avstrijsko-nemško obrambo Južne Tirolske v skladu z najboljšimi tradicijami Andreasa Hoferja in hkrati izrazil prepričanje, da bo ta krivica komaj rojeno jugoslovansko državo po sili razmer v bodoče potisnila v nemško naročje, če se Nemčiji seveda že prej ne bo pridružila sama Italija. V skladu z omenjenim dnevniškim zapisom bi bil torej prav lahko Amery tisti, ki bi izgovoril že citirane besede "informatorja C": *"Meni je bilo pri srcu žal, da je pred 25 leti toliko Jugoslovancev prišlo pod Italijo. To je bila krivica. To naj se popravi..."*

uvrstiti v okvir pripravljanih dejanj nanjo. Na sami konferenci Milnerjev varovanec vsaj uradno ni imel opraviti s vprašanji "jadranskega miru", svoj skopo odmerjeni čas pa je skoraj v celoti namenil prekomorskim mandatom, razvrščenim natanko po logiki alfabetske progresije, kakršno postuliramo tudi na primeru Rybářevega poročila; torej po črkah abecede, ki so označevale stopnjo njihove splošne in civilizacijske razvitosti. Problemi bolj ali manj razvitih mandatov "A", manj razvitih mandatov "B" in še manj razvitih mandatov "C", ki so v Versaillesu februarja 1919 intenzivneje zaposlovali tedaj šestinštiridesetletnega Amerya, so imeli torej kaj malo opraviti z dokaj osebnim priznanjem Rybářevega "informatorja C", po katerem naj bi mu vprašanje Trsta "*svoje dni*" zadajalo "*nešteto krat glavobole*".

S tem seveda še zdaleč ni rečeno, da se vodilni ideolog modernega britanskega imperializma s problemom Trsta ne bi mogel ukvarjati tudi ob kaki drugi priložnosti, s "*headaches*" ali brez njih. Ko ga je januarja 1917 sir Maurice Hankey zaprosil, naj prevzame sekretarstvo nad medresornim komitejem, ustanovljenim z namenom, da preučuje tiste ozemelske spremembe izven Evrope, ki bi jih Velika Britanija želela doseči na mirovni konferenci, je ta prošnja sicer povsem ustrezala Ameryevi kasnejši dejavnosti v Versaillesu, a že po definiciji ni mogla biti v nikakršni zvezi s vprašanjem Istre in Trsta. Toda že mesec kasneje ga je obiskal tudi pisec leta 1917 izdane "*History of Serbia*", britanski zgodovinar H. W. V. Temperley, in mu s pomisljijo na vprašanja bodočega miru predlagal ustanovitev skupine zgodovinarjev, ki bi preučila preteklost spornih točk na Balkanu in na Poljskem. Leopold Amery je zamisel brez obotavljanja sprejel in še istega dne, 3. 2. 1917, sklenil podvzeti vse potrebno za njeno uresničitev: "Predlagal sem Hankeyu, da bi ob tem, ko bi v čim večji meri uporabili Kraljevsko geografsko društvo, jaz tu organiziral majhno skupino, statistično, zgodovinsko, itd. On se je s tem popolnoma strinjal..."⁶⁰ Problemov, ki bi jih takšna skupina ekspertov obravnavala v okviru britanskih priprav na mirovno konferenco Amery v svojem dnevniku sicer ni poimensko naštel, ni pa mogoče izključiti možnosti, da se v seznamu "spornih točk" ni znašlo tudi vprašanje Reke, Trsta in vsaj dela sporne jadranske podkupnine, ki je bila zagotovljena Italiji s tajnim Londonskim paktom 26. aprila 1915. Logističnega in strateškega pomena severnojadranskih pristanišč in med njimi zlasti Trsta, neosvojljivega cilja cele vrste italijanskih ofenziv, pa najbrže ni bilo mogoče docela zanemariti niti v okviru vojaških in političnih kontroverz, ki so ob koncu leta 1917 razdelile pristaše vzhodne in zahodne strategije znotraj Vrhovnega vojnega sveta. Amery je v teh konceptualnih sporih odločno nasprotoval zagovorniku zahodne opcije, feldmaršalu Haigu, saj je na podlagi lastnih opazovanj na popotovanjih "od Triglava do Skopja in od Kotorja do Negotina" menil, da železniški sistem Centralnih sil sicer omogoča hitre premike enot in materiala z vzhodnega na zahodno bojišče, ni pa primerno usposobljen za vojaške Transporte na Balkan in Levant.

Za hipotezo, po kateri bi bil Rybářev "informator C" v resnici prav omenjeni vplivni angleški konzervativni politik, bi zlasti prepričljivo govorila tudi njegova številna srbska in "južnoslovanska" poznanstva, segajoča še v čase pred prvo svetovno vojno in med njo. Tako je v zgodovinsko pomembnem, v srbskem jeziku prebranem radijskem nagovoru z dne 26. 3. 1941 Leo Amery sicer izrecno dejal, da govori kot angleški minister, takoj zatem pa nemudoma izrazil upanje, da Jugoslovani v njem ne bodo videli tujca ("Obračam vam se kao engleski ministar, ali nadam se ne kao stranac...").⁶¹ Podobno kot Harold Nicolson, ki je poleg funkcije guvernerja BBC med drugo svetovno vojno skrbel tudi za stike med britansko vlado in De Gaullovimi "svobodnimi Francozi", si je tudi Amery v tem času naprtil vlogo posrednika med

⁶⁰ The Leo Amery Diaries, Vol. I, str. 141. Temperley se ni mogel obrniti na boljši naslov. Leopold Amery je namreč že od trenutka, ko je leta 1900 vstopil v redakcijo londonskega Timesa, zaslovel kot prvovrsten poznavalec evropskih problemov. Po običajnih superlativih na račun njegovega izrednega daru formuliranja, izjemno pronicljive inteligence in nenavadne pridnosti, povezane s povsem praktičnim poznavanjem administrativnih in finančnih problemov, znanjem jezikov in smislom za sklepanje številnih prijateljev, uradna zgodovina Timesa o svojem nekdanjem kolonialnem uredniku zapiše: "Few men could have been so well qualified in brains and energy to expound the 'New Imperialism'". In addition, Amery was the only member of the group of "New Imperialists" in Printing House Square who possessed a first-hand knowledge of European problems." (Prim.: The History of The Times. The 150th Anniversary and Beyond 1912-1948". Vol. 2, The Office of The Times Printing House Square, London 1952, str. 3) Omenjeno dejstvo bi v okviru naše hipoteze vsekakor lahko opravičevalo suvereno pozo, s kakršno je "informator C" pričel razlagati svoja stališča glede tržaškega vprašanja.

⁶¹ Miroljub Jevtović: Šta kaže Radio-London, A-Ž Delo, Beograd 1989, str. 15. - Leopold Amery je tudi kasneje dogajanjem na področju bivše Jugoslavije namenjal več pozornosti kot razmeram v drugih okupiranih državah in se pri tem zlasti zanašal na informacije iz srbskih rojalističnih krogov (cf. The Empire at Bay. The Leo Amery Diaries 1929-1945. Ed. by John Barnes and David Nicholson. Hutchinson, London 1988, str. 917. Cf. tudi Milan Grol, op. cit., str. 65 et passim).

jugoslovanskimi emigrantskimi politiki v Londonu in vlado Njegovega Veličanstva. Raznovrstnih, zlasti pisemskih vezi, ki so se v tej zvezi spletale med njim in londonskimi Srbi, Slovenci in Hrvati je bilo veliko in vsekakor več kot tistih, s katerimi je razpolagal Harold Nicolson.

Tudi zagotovilo "informatorja C", po katerem naj bi bil "*iskren prijatelj malih narodov*", bi lahko brez večjih težav položili v usta gojencu Milnerjevega "Imperialnega otroškega vrtca" (Imperial Kindergarten) in legitimnemu nasledniku Dilka, Seeleya in Disraelija. Protislovje bi bilo le navidezno, saj je znano, da je britanska imperialna politika v lastnem interesu in v skladu s politiko ravnotežja moči v različnih obdobjih često podpirala majhne države in narode v boju zoper hegemonistične težnje velikih evropskih sosed. Dodanega zagotovila ("*Povsodi sem jih zagovarjal. Tudi vašega, in še kako !*") pa po drugi strani ne bi smeli razumeti na način, ki bi "informatorja C" že kar nujno legitimiral tudi kot zagovornika tistega naroda, ki mu je dr. Vladimir Rybář po svojem rojstvu pripadal. Prej bi takšno zagotovilo pomenilo, da se je neimenovani Anglež imel za prijatelja "Jugoslovnanov", saj je le ta generična oznaka vsej svoji neustreznosti navkljub bolje ustrezala zahodnemu pojmovanju "Nation-State". Tako, denimo, "stari prijatelj Srbov", kot je Amerya v svojih spominih apostrofiral Konstantin Fotić, Slovencev v prvem delu svojih političnih spominov sploh ni omenil. Po njegovem naj bi se "Južni Slovani" delili na tri glavne skupine: na "Srbo-Hrvate" (sic!) v zahodni Srbiji, Bosni in na Hrvaškem; na prave Bolgare "z močno infuzijo tatarske krvi" v vzhodni Bolgariji, v širokem pasu vzhodne Srbije in zahodne Bolgarije, zatem pa še na Makedonce "čiste slovenske rase" na sredi med obema. Na majhni, srednjeevropski narod Slovencev, ki je med obema vojnama postal konstitutivno "pleme" velike "jugoslovanske nacije", je nekdanji obiskovalec Julijcev v okviru te nenavadne in seveda izrazito balkanocentrične definicije docela "pozabil".⁶² Kakorkoli že, vsekakor drži, da je imel vodilni britanski konzervativec v času svoje aktivne politične kariere na razpolago dovolj institucionalnih vzvodov in vplivnih poznanstev, da bi lahko poimensko nespecificirane "male narode", pa najsi je šlo za Slovence, Srbe, Hrvate ali tout court "Jugoslovane", tudi v resnici "*povsodi ... zagovarjal*".

"Informatorjevo" izjemno poznavanje tržaške problematike, izkazano v bravurozni uverturi Rybářevega poročila, bi bilo kot napisano na kožo eruditu in svetovnemu popotniku, ki je govoril več kot ducat jezikov in bil enako domač v sprejemnicah srednje in zahodne Evrope, na bazarjih Bližnjega vzhoda ali širnih, odprtih prostorih zunanjega Imperija. Toda tudi v stavku "*Dajte, napravite srednjeevropsko federacijo. Potem Vam dam Trst z obema rokama*" bi bilo mogoče zaslišati glas zagovornika velikih federativnih načrtov v "vmesnem" delu Evrope in hkrati nekoliko zapoznel odmev preseženih kombinacij, ki so Amerya zaposlovala zlasti v prvih letih svetovnega spopada. Po drugi strani je bilo Ameryevo zanimanje za usodo jadranskega pristanišča izrecno izpričano tudi v medvojni korespondenci z britanskim zunanjim ministrom, sirom Anthonyem Edenom. Kot je znano, je dr. Miha Krek jeseni 1941 v pogovoru z Ameryem zagovarjal zamisel združene Slovenije z mejami, znotraj katerih bi se znašel tudi Trst. "Res ne vidim nobenega razloga, zakaj bi kakorkoli upoštevali čustva Italije v tej zadevi", je po obisku slovenskega politika v pismu Edenu z dne 5. 9. 1941 zapisal britanski konzervativec in se hkrati izrekel za rešitev, ki bi Italijane povsem izrinila z vzhodnega Jadrana.⁶³

Ob stališču, kakršnega je zagovarjal v zasebnem pismu Edenu septembra 1941, se Ameryu štiri leta kasneje resnično ne bi bilo potrebno posebej braniti, da ni "*pro-Italijan*", tisti z boljšim spominom pa bi mu vendarle lahko očitali njegovo trmasto nasprotovanje uvedbi sankcij zoper Italijo v času abesinske vojne.⁶⁴ Njegov nasvet zunanjemu ministru, zapisan septembra 1941, pa

⁶² My Political Life. Vol. 1, str. 74. - Slovencev kot sestavnega dela "enotnega jugoslovanskega naroda" vsekakor ni pozabil omeniti v svojem drugem radijskem apelu dne 27. marca 1941.

⁶³ Dušan Biber: Britanska in ameriška politika o italijansko-jugoslovanski meji v drugi svetovni vojni. Zgodovinski časopis, Ljubljana 1980, 34/4, str. 436. - Bržkone bi tudi k omenjenemu pismu utegnili pristajati biografova pripomba glede Ameryeve aktivnosti v času druge svetovne vojne: "But Indian affairs were not an all-absorbing task: he found time to send letters and memoranda to his colleagues on a diversity of subjects. These interventions were not always welcome" (D.N.B. 1951-1960, sub voce). - Glede na posebno predilekcijo, ki jo je imel britanski konzervativec do pismene forme komuniciranja, bi lahko tudi v Rybářevi opombi, da je šlo v primeru "informatorja C" za izvlečke "*iz razgovorov in pisma*", lahko videli enega izmed dodatnih indicov za našo hipotezo, po kateri naj bi bil "informator" v resnici prav Leopold Amery.

⁶⁴ Amery je sodil med najbolj dejavne britanske nasprotnike sankcij zoper Italijo. V slogu kasnejšega "mourir pour Dantzig" je izjavljal, da ni pripravljen poslati niti enega mladeniča iz Birminghama v smrt za Etiopijo. "Šest let kasneje bo Amery pozival Srbe naj gredo v smrt za Britanijo", je v tej zvezi sarkastično pripomnil Jacob B. Hoptner (Jugoslavija u krizi 1934-1941, Otokar Keršovani, Reka 1972, str. 75f).

po drugi strani tudi ni bil povsem skladen s kategoričnim zagotovitvijo "informatorja C", izrečenim v maju 1945, po katerem naj bi niti "danes", niti pred petindvajsetimi leti ne verjel, da je Trst "slovansko mesto in da naj se priključi Jugoslaviji". Toda politične in strateške prioritete so se v letih druge svetovne vojne spreminjale tako hitro, da so jih tudi manj načelni politiki komaj dohajali. Mnenje, po katerem se bo Italija morala posloviti od ozemlja na vzhodni obali Jadrana in morda celo izgubila Trst, je še v drugi polovici leta 1943 v korespondenci z Edenom izrekal prav isti Winston Churchill, ki je kasneje postal najodločnejši nasprotnik zahtev po obsežnejši spremembi rapalske meje. Skušnjave po punitivnem miru z Italijo, od začetka vojne dokaj priljubljene prav v torijevskih krogih, so se namreč po kapitulaciji Italije in velikih zmagah Rdeče armade na vzhodnem bojišču pospešeno umikale dolgoročnim strateškim razmislekom, v katerih so prejšnjo nenaklonjenost Italiji nadomestile nove bojazni pred širitvijo sovjetskega vpliva na severni Jadran. Srbskemu Beogradu in srbski dinastiji naklonjeni minister, čigar sentimentalne simpatije za Dražo Mihajlovića niso ugasnile niti potem, ko je ravnogorski general že padel v angleško nemilost, leta 1941 morda res ni imel nič zoper jugoslovanski Trst, toda to ni že kar samodejno pomenilo, da v jugoslovanskem, a hkrati tudi "sovjetiziranim" Trstu štiri leta kasneje ne bi uzrl grožnje, ki je kot utelešeni predstavnik življenskih interesov britanskega imperija preprosto ne bi mogel sprejeti.

Rekapitulirajmo poslednjič! Za Harolda Nicolsona bi govoril zlasti ključni podatek o "važni vlogi", ki naj bi jo "informator C" odigral na mirovni konferenci leta 1919, pa tudi celotni ténor "informatorjeve" izjave z nekaterimi značilnimi, avtobiografsko naglašenimi poudarki. Zoper takšno izbiro je na prvi pogled oznaka "konzervativec", a le v primeru, ko bi "konzervativec" pomenil zgolj strankarsko označbo, pridržano za "torijevce". Nasprotno bi se pri odločitvi za Lea Amerya oprli prav na takšno, v izključnem kontekstu strankarske pripadnosti razumljeno oznako, a tudi na statusno določilo ("vplivno mesto" v "prejšnji angleški vladi"), ki bi, povsem objektivno gledano, vsekakor bolje pristajalo konzervativnemu prvaku in "eni izmed najbolj znanih političnih osebnosti v prvi polovici dvajsetega stoletja" (John Collville) kot sicer cenjenemu literatu in biografu, toda političnemu lahkokategorniku Nicolsonu. Tudi "informatorjev" stavek, namenjen "malim narodom" ("*Povsodi sem jih zagovarjal. Tudi vašega, in še kako!*"), bi lažje pripisali jugoslovanskemu "lobistu" Leu Ameryu kot zahtevam Slovencev in Hrvatov izrazito nenaklonjenemu tajniku britanske delegacije na mirovni konferenci leta 1919.⁶⁵ Le podatek, po katerem naj bi Amery odigral "marginalno" vlogo v Versaillesu, bi pogojno govoril zoper omenjeno tezo, toda že s samim dejstvom, da se je konference sploh udeležil, lahko tudi njej v prid, saj nam Rybářevih osebnih kriterijev o tem, kaj naj bi zanj pomenil izraz "važna vloga", pač ni dano poznati. Kot smo videli, bi bilo mogoče Ameryu pripisati vsaj "važno vlogo" pri formuliranju tistih pogojev premirja z avstroogrsko monarhijo, ki so na poslednji dan oktobra 1918 zakoličili meje italijanske vojne zasedbe in s tem vsaj v določeni meri usodno predestinirali potek kasnejše jugoslovansko-italijanske razmejitve.

Dilema je torej odprta, toda po našem trdnem prepričanju zožena na vsega dva znana britanska odličnika, oba gojenca elitnega Balliol Collegea, oba udeleženca mirovnega procesa v letu 1919 in oba poraženca volilnega leta 1945. Bi se torej za enigmatično oznako "informatorja C" utegnil skrivati v zakonu med kolonialnim uradnikom in hčerjo Kossuthove madžarske pristašnje rojeni "podkralj Indije", čigar mlajši sin Julian je prvi mesec miru dočakal kot vojni heroj iz albanskih gora in čigar drugega sina Johna so kot nemškega propagandista ob koncu vojne zajeli italijanski partizani? Ali pa se je jugoslovanski diplomat v resnici srečal in dopisoval z znamenitim piscem "Peacemaking 1919" in to prav v apokaliptičnem, zmede polnem obdobju poslednjih vojnih in prvih povojnih dni, ko si je njegov osemindvajsetletni sin Nigel kot obveščevalni častnik na južnem Koroškem po lastnem priznanju prizadeval zaščititi "Nemce pred Titom, kozake pred Bolgari, četnike pred Hrvati, bele Ruse pred rdečimi Rusi, Avstrijce pred Slovenci" in na koncu očetu tako mrzke Madžare "pred vsemi ostalimi", zatem pa zopet vse naštete "v obrnjenem vrstnem redu"?⁶⁶

⁶⁵ Tedaj je Nicolson na račun pripadnika "najmanjšega med življenja zmožnimi narodi" (Alec Brown) napisal: "January 24, Friday. A useless day. In the morning Voshniak, a Slovene. Very imperialistic. Asks for Istria, Klagenfurt, Temesvar. No good at all..." (Peacemaking 1919, str. 248). Mesec dni kasneje, 26. 2. 1919, nič manj zgovorna pripomba: "...Sazonoff, Giers, Boris Savinkoff, Berthelot, and the Archbishop of Spalato. I talk to him about the idiocy of Croat and Slovene claims to Gorizia and Trieste. He sighs deeply. 'A qui le ditez-vous ?' he sighs." - Ibid, str. 272.

⁶⁶ "There seemed to be no limit to the number of nationalities which appealed to us for our protection. The Germans wanted to be safe-guarded against Tito, the Cossacks against the Bulgarians, the Chetniks against the

Ob obeh tezah smo kar najbolj izčrpno navedli razloge "za in proti", kot se nam kažejo v trenutku, ko pišemo te vrstice. Kljub temu povejmo, da za Lea Amerya že na prvi, površinski ravni analize zelo jasno in prepričljivo govori tiste vrste vednost, ki jo je njegov srednjeveški rojak William iz Ockhama v nasprotju z intuitivnim vedenjem ("cognitio intuitiva") poimenoval "cognitio abstractiva". Takšna podmena bi bila tudi bolj v skladu z epistemološkim pravilom "Ockhamovega rezila", po katerem v nedoumju med preprostejšo in zapletenejšo rešitvijo velja vselej izbrati tisto, ki je manj zapletena. Povsem racionalni in "zdravorazumski" premislek govori v prid tej domnevi. Na drugi strani seveda nekateri, tudi težje določljivi "atmosferični" in psihološki razlogi nakazujejo vsaj rahlo možnost, po kateri bi bil britanski sogovornik slovenskega diplomata lahko tudi Harold Nicolson. Zoper takšno tezo je na vsaj na prvi ravni analize "cognitio abstractiva", po nekoliko subtilnejšem premisleku pa se vendarle izkaže, da ob nekaterih izpolnjenih, povsem hipotetično navedenih pogojih, tudi te možnosti vsaj v eni izmed vseh možnih interpretacij ni mogoče docela izključiti.⁶⁷ V našem primeru, ko pravzaprav ni docela razvidno niti to, kaj vse naj bi piscu zbirnega poročila pomenili termini "*konzervativec*", "*vplivno mesto*" v "*prejšnji angleški vladi*" ali "*važna vloga na zadnji mirovni konferenci v Parizu*", je torej največ odvisno prav od pravih odgovorov na vprašanja, s katerimi si je dal opraviti že veliki angleški "terminist", ko se je pred več kot šeststo leti v vsebinsko povsem drugačnem kontekstu nominalističnih in realističnih kontroverz spraševal o tem, kaj povedo in vsebujejo "pojmi", kako nastanejo, kaj pomenijo "sami po sebi", odmaknjeni takorekoč v idealno platonsko carstvo idej (signa, termini), in kakšni so v vsakodnevni, "profani" uporabi (vocalia, flatus vocis).

VI. Hipotetični "informer B": Philip Noel - Baker ali problem "idealnih namenov" v "realni politiki"

Po klasičnem primeru "Hobsonove izbire", v katerem dajemo rahlo prednost Leu Ameryu, preidimo k primeru britanskega laburističnega politika, "informatorja B". Če se je namreč Rybář z britanskim konzervativcem sestal že v začetku maja 1945, je do pogovora z njegovim ideološkim antipodom prišlo še pred koncem istega meseca. Takrat je vsaj pozornejšim opazovalcem že postalo jasno, da se bo ambiciozni jugoslovanski maršal, v katerem je britanski premier videl le še "kavelj na iztegnjeni lovki moskovskega polipa", moral ukloniti združenemu pritisku Londona in Washingtona in pristati na umik svojih čet iz Trsta. Dnevniški zapiski Rybářevega prijatelja dr. Izidorja Cankarja, ki se je prav ob istem času vrnil v britansko prestolnico, da bi tam "našel zvezo s svojimi" in "likvidiral svojo londonsko preteklost", nadvse zgovorno pričujejo o mrzlih sapah, ki so zavele med Londonom in Beogradom v tistih dneh. V megleni metropoli ob Temzi so se razmere čez noč spremenile, "Churchill se skesal svoje politike. Nemčija se je bila ... zrušila in naši partizani niso bili več zanimivi, pač pa so postali Angliji neprijatni (sic!) naši odnosi do Rusije..." Pravkar designirani poslanik v Atenah, tudi sam razočaran nad militantno protizahodno usmeritvijo beograjskega režima in njegovo preveč enostransko "sovjetsko navezo", se je o skrajno slabem stanju meddržavnih odnosov mogel prepričati iz prve roke, v pogovoru z enim najvišjih in najstarejših funkcionarjev v Foreign Officeu, sirom Ormom Sargentom. Cankarjev stari londonski znanec ob tej priložnosti ni skoparil s pritožbami na račun jugoslovanske intransigentnosti. Na "obedu diskusij in kontroverz" je zatrjeval, "...da Tito ni držal besede, ko je zasedel Trst proti dogovoru, da se naša vojska slabo obnašala tam, da kažemo sovraštvo do Angležev, ko njihovim ladjam nismo hoteli dovoliti vhoda v Split itd. To da se bo maščevalo nad nami samimi, veliki si že sami kako pomagajo..."⁶⁸

Croats, the White Russians against the Red Russians, the Austrians against the Slovenes, the Hungarians against everyone else, and vice versa throughout the list. This part of Austria, being one of the last places to be liberated, has indeed become the sump of Europe..." Citat iz Nicolsonovega dnevnika, ki bolje od kogarkoli drugega označuje kaotične razmere na Koroškem ob koncu druge svetovne vojne, v celoti navaja Nikolaj Tolstoy (The Minister and the Massacres, Hutchinson, London 1986, str. 13).

⁶⁷ Vsekakor Amery v dnevniku maja 1945 ne omenja razgovora s kakim jugoslovanskim diplomatom. To velja tudi za drugi in tretji del dnevnikov Harolda Nicolsona (1939-45, 1945-62). Kot je avtorju znano iz razgovora z diplomatovim nečakom, prof. Milošem Rybářem, tudi niso ohranjeni kaki osebni zapiski njegovega strica, v katerem bi bili lahko poimensko navedeni tudi njegovi informativni viri.

⁶⁸ Cf. poslednjo manuskriptno stran v faksimilni izdaji navedenega Cankarjevega dela. V transkribirani verziji "Londonskega dnevnika", natisnjeni leta 1985, ta stran iz neznanih razlogov ni objavljena.

Slika 4: Philip John Noel-Baker (iz: *The New Encyclopedia Britannica*. Chicago 1986, Vol. 8, str. 749)

V času, ko so izzvenele te hude obtožbe, Rybářev "informator B" še ni bil "v visoki vladni funkciji", pa tudi "vladni viri" mu niso bili "neomejeno dostopni". Toda že dva meseca kasneje, po nenadejanem zmagoslavju laburistov na volitvah, je njegovo mnenje nenadoma postalo "važno". Laburistični politik, "ki se za tržaški problem že dolgo zanima", v pogovoru z jugoslovanskim predstavnikom ni prikrival izrazite naklonjenosti do Italije, a hkrati z le nekaj besedami pokazal, da dobro obvlada govorico, o kateri je že Aristide Briand⁶⁹ menil, da bi se je moral naučiti sleherni Evropejec: "Ne zanikam, da imam do Italije posebno nagnenje. Študiral sem njeno kulturo, v knjigah in v Italiji sami. Njeno kulturo spoštujem. Ljudstvo, posebno malega človeka imam rad in sem prepričan v iskrenost mnogih njegovih vrlin. Rad bi videl, da se Italija dvigne in postane dostojen član Evrope, Italijan pa da doprinese svoje vrline k izgradnji evropske kulture."

Slovane je po lastnem priznanju poznal v manjši meri, a jim kot prepričani Evropejec prav tako ni mogel biti nenaklonjen. Njegove osebne simpatije pa naj ne bi štele, ko naj bi šlo za presojo tržaškega vprašanja: "Toda, ne moji osebni odnosi do Italijanov in ne moji odnosi do Slovanov mi ne določujejo mojega stališča do Trsta. Ta problem sem študiral in ga še študiram, in sem prišel do zaključka, da je (sic!) treba rešiti ne z italijanskega in ne z jugoslovanskega ampak z evropskega stališča. Na Trst gledam kot Evropejec in takšno gledanje zahteva, da se Trstu omogoči, da v polnem obsegu opravlja svojo evropsko funkcijo..."

Neimenovani laburistični politik je torej sodil, da bi moral Trst zadobiti status evropskega pristanišča, zavarovanega z nadzorom nove mednarodne organizacije Združenih narodov.⁷⁰ Le v primeru, ko veliki severnojadranski luki mednarodnega statusa ne bi bilo mogoče zagotoviti, bi pristal na nadomestno rešitev, ki bi mesto prisodila Italiji, pretežno "slovanski" del Primorja pa Jugoslaviji. Sam, poln najboljših upov glede pravkar ustanovljene Organizacije Združenih Narodov, v takšno "subsidiarno" možnost sploh ni bil pripravljen verjeti.⁷¹ Argumenti etnične

⁶⁹ Briandovo napotilo, izrečeno leta 1926, ostaja aktualno tudi danes: "À Locarno ... nous avons parlé européen. C'est une langue nouvelle qu'il faudra bien que l'on apprenne".

⁷⁰ "Ne, nisem zato, da naj bi obdržala kontrolo nad Trstom Anglija. Naj se uvede mednarodna kontrola al pari, pod vrhovnim nadzorstvom nove mednarodne institucije, ki bo skrbela, da se vsem narodnostim zavarujejo pravice; a da tržaška luka (sic!) res neovirano na razpolago ekonomskim potrebam Evrope."

⁷¹ "Če pa bi se izkazalo, kar ne verjamem, da je nemogoče dati Trstu evropsko funkcijo v posebnem statutu, potem bi jaz glasoval ... za to, da Trst ostane pod italijansko suvereniteto, a da vsi oni deli Primorja, ki so pretežno slovanski, preidejo pod suvereniteto Jugoslavije."

pripadnosti, ki so že kmalu zatem, na srečanju zunanjih ministrov v Londonu, s sprejetjem "etnične linije" vsaj načelno prevladali, se mu niso zdeli odločilni, rešitve tržaškega vprašanja pa po njegovem, vsaj s stališča "realne politike" dokaj naivnem prepričanju, ne bi smeli podrejati politiki interesnih sfer: *"Vprašanje odnošajev med 'angleško vplivno cono' in med 'rusko vplivno cono' mene ne vznemirja in po mojem mnenju ne sme vhajati v rešitev tržaškega vprašanja. Evropa je tvorba sama zase. Ona ni ne angleška, ni ruska, ni kateregakoli drugega. Naj se ji nudi možnost, da se dvigne kot Evropa, kot družina narodov..."*

Sicer dobronamernim razmišljanjem "informatorja B" tudi dandanašnji, v obdobju intenzivnega evropskega povezovanja, ne bi bilo mogoče zoperstaviti nič boljšega, toda takrat, ko so bila izrečena, se jih je držal izrazit pridih neuresničljivosti. Ob koncu druge svetovne vojne, ko se je po natanko stodesetih letih uresničila znamenita napoved Alexisa de Tocquevilla in sta veliki izvenevropski sili prevzeli zapravljeno dediščino starega kontinenta, vizija Evrope *"kot družine narodov"* ni bila kaj dosti več kot bolj ali manj zapeljiva utopija. Tega ni moglo spremeniti niti dejstvo, da je imela zamisel združene celine kot "tretje sile" in posrednice med Združenimi državami in Sovjetsko zvezo prav takrat na svoji strani precejšen del zahodnoevropskih političnih elit.⁷² Toda drugače kot pri britanskih konzervativcih, kjer sta med njenimi zagovorniki prednjačila prav torijevska prvaka Winston Churchill in Leo Amery, laburistično vodstvo londonske "Transport House" v zamisli evropske skupnosti v tistem času ni videlo kaj dosti več od "iznajdbe reakcionarnih krogov", za katero stoji Vatikan. Posameznikov, ki bi zadostili kriterijem Aristida Brianda, je bilo v štabu vladajoče laburistične stranke zelo malo, med njimi pa bi v kontekstu naše razprave omenili zlasti Philipa Johna Noel-Bakerja (1889-1982), profesorja mednarodnega prava, znanega borca za razorožitev in zunanjepolitičnega eksperta, ki je s svojo celotno biografijo izpričeval takšno usmeritev.⁷³ Po zmagi na julijskih volitvah ga je laburistični premier Attlee postavil na mesto državnega ministra brez listnice (Minister of State). Bil naj bi to položaj, na katerem naj bi, kot je zatrjeval strankin uradni biograf, v celoti prišlo do izraza njegovo izvrstno poznavanje mednarodnih zadev.⁷⁴ Od tega imenovanja dalje je imenovani laburistični državnik v kar največji meri ustrezal Rybářevemu uvodnemu opisu, njegov pa je bil, kot bo mogoče videti, celo individualni "duktus" zapisanih izjav in druge značilne biografske podrobnosti.

Rojen v Londonu, v kvekerski družini, se je Philip John Baker izšolal na univerzah v Cambridgeu, Pennsylvaniji (Haverford College), Parizu in Münchenu. Bil je izvrsten študent in vrhunski športnik. Udeležil se je treh olimpijskih iger, vsaj enkrat načeleval britanski olimpijski reprezentanci in leta 1920 v Antwerpnu celo osvojil srebrno medaljo v teku. Tedaj je že imel za seboj povsem specifično italijansko skušnjo, ki ni prav nič spominjala na "Grand Tour" angleških gentlemanov v sedemnajstem in osemnajstem stoletju. Zvest družinskemu verskemu prepričanju, ki mu ni dovoljevalo prijeti za orožje, je ob začetku prve svetovne vojne postal prvi poveljnik kvekerske ambulantne enote v Flandriji. V vrstah britanskega ekspedicijskega korpusa je doživel ognjeni krst pri Monsu, nato pa leto zatem, ko je Italija prestopila na stran Antante, zapustil "jeklene viharje" zahodnega bojišča in se z mobilno bolnico podal na prizorišče zagrzanih bojev med silami mnogonacionalnega habsburškega cesarstva in vojaki savojske dinastije. Na tej gorski fronti, ovekovečeni v Hemingwayevi *"A Farewell to Arms"*, si je leta

⁷² O tem npr. Wilfried Loth: "... Freilich wurde diese Utopie eines geeinten Europas, das zwischen den beiden Hauptsiegern des Krieges vermittelte, damals von vielen, vermutlich sogar von der Mehrheit der politischen Kräfte Europas als eine reale Möglichkeit betrachtet, und sie entsprach in der Tat einigen Grundgegebenheiten der weltpolitischen Lage..." (Ost-West Konflikt und deutsche Frage. DTV, München 1989, str. 189). - Da se včasih uresniči tudi domnevne "utopije", najbolje ilustrira prav navedeno delo. V uvodni besedi pisec ugotavlja, da so se štirideset let po ustanovitvi ZRN stare gotovosti zahodnonemške politike razblinile, upanje na ponovno združitve pa naj bi se izkazalo v vsej nerealnosti. Le nepopravljivi nacionalisti in naivni idealisti še vedno sanjajo o ponovni vzpostavitvi nemške nacionalne države, ki naj bi nastala kot rezultat globalnih premikov v političnem ravnotežju ("weltpolitische Verschiebungen"). Tako pisec v knjigi, ki je izšla pet mesecev pred padcem berlinskega zidu in nemško združitvijo.

⁷³ K. O. Morgan je o nepopularnosti evropske ideje med laburisti v tistem času zapisal: "There were zealots of European unity in the Labour Party in the late 1940s, men like the Australian 'Kim' Mackay, who sought a socialist federal Europe with the erratic collaboration of Mollet and Nenni... But they were a fringe minority" (op. cit., str. 159). - Med odločne laburistične nasprotnike zamisli evropske enotnosti pisec uvršča Stafforda Crippsa, zunanjega ministra Bevina, Healeya, Morrisona, Morgana Phillipsa, pa tudi dokaj protitalijansko usmerjenega Hughja Daltona. Le malo je torej verjetno, da bi med naštetimi osebnostmi našli "informatorja B", gorečega zagovornika evropske *"družine narodov"*.

⁷⁴ The British Labour Party. Its History, Growth, Policy and Leaders. Ed. by Herbert Tracey. Vol. 3. The Caxton Publishing Company, London 1948, str. 69.

1917 prislužil italijanski "Croce di Guerra". Toda na Italijo so ga vezali tudi prijaznejši spomini - v deželi, ljubi antičnim bogovom, je spoznal bodočo soprogo Irene Noel, hčerko Angleža Franka Noela, zemljiškega lastnika s posestvi v Grčiji.

Po letu 1919 je Philip Baker - ženin priimek je k svojemu pridal šele leta 1926 - storil prav vse, kar je bilo v njegovi moči, da bi se tragična izkušnja Velike vojne ne ponovila. Udeležil se je mirovne konference v Parizu in v prvi polovici dvajsetih let v sekretariatu Društva narodov tesno sodeloval z dvojico kasnejših Nobelovih nagajencev za mir: s slovitim norveškim polarnim raziskovalcem Fridtjofom Nansenom, očetom begunskega potnega lista, in s konzervativnim lordom Robertom Cecilom, prav tistim asketskim in idealističnim aristokratom torej, ki je še leto in pol pred nacionalsocialistično "Machtergreifung" docela resno zatrjeval, da v celotni svetovni zgodovini še ni bilo obdobja, v katerem bi bila vojna manj verjetna. Vidno vlogo je odigral tudi na ženevski svetovni konferenci o razorožitvi 1932-33, tokrat v mirovniškem tandemu s predsedujočim, nekdanjim laičnim pridigarjem in livcem železa, Arthurjem Hendersonom.⁷⁵ Že takrat, v času italijanske avanture v Abesiniji, so bili nevihtni oblaki na evropskem nebu dovolj gosti, da ju je v Ženevi prisotni zunanjepolitični dopisnik "Slovenca" videl le še v vlogi dvojice "bivših", kar naj bi v politiki pomenilo, da sta bila "na pol v grobu..."⁷⁶

Vsaj s politično "lobanje" Noel-Bakerja v roki se Ruda Jurčec v pozi preroškega Hamleta ni obnesel najbolje. Če je Arthur Henderson živel še dovolj dolgo, da je dočakal Hitlerjev prevzem oblasti, je njegov mladi tajnik v obdobju vzpona evropskih fašizmov nadvse dejavno sooblikoval zunanjo politiko laburistične stranke. Decembra 1937 je skupaj z Attleejem in Ellen Wilkinson obiskal britanske interbrigadiste v Španiji, odločno zagovarjal nujnost britanske vojne intervencije na strani republike in spomnil na deset tisoč mož, ki jih je Velika Britanija poslala na pomoč španskim liberalom v času karlističnih vojn.⁷⁷ Svojo pacifistično nravo je zatajil tudi v obdobju nacistično-komunistične "Entente", ko je zahteval aktivni poseg britanskega letalstva na strani napadenih Fincev. Dva eskadrona "Hurricaneov" bi po njegovem mnenju temeljito počistila finsko nebo in zasedala nepopravljivo paniko med Stalinovimi letalci.⁷⁸ Ni jasno, v kolikšni meri je ta predlog, izrečen marca 1940, vplival na Attleejevo odločitev, da ga izloči iz ožje izbire za novoformirani kabinet Velike koalicije. Vsekakor je osebno dokaj brezbarvni laburistični voditelj v razgovoru s Hughom Daltonom maja 1940 takole pojasnil, čemu je iz svojega predloga črtal četvorico vidnejših laburistov: enega zavoljo starosti ("too old"), drugega zaradi počasnosti ("too slow"), tretjega zavoljo neizkušenosti ("too recent") in končno "Phila" Noel-Bakerja zaradi neuravnoteženosti v presoji razmer. Ta naj bi se "v nekaj zadnjih mesecih le stopnjevala" ("...because too unbalanced in his judgments, increasingly so these last few months...").⁷⁹

Le leto zatem, na cvetno nedeljo 6. aprila 1941, je radio London v jutranji oddaji za Jugoslavijo poročal o govoru, ki ga je imel Philip Noel-Baker prejšnji večer. V dramatičnih urah, ko so slabo branjene meje balkanske kraljevine prestopili vojaki nacistične Nemčije in fašistične Italije, je glas londonskega "speakerja" ponavljal besede britanskega državnika, po katerih lahko prav jugoslovanska odločitev za odpor "revolucionarno spremeni vojno strategijo". Napoved se je glede na kasnejši zimski zastoj nemških sil pred Mosko pokazala za presenetljivo daljnovidno. "...Toda oni so storili še nekaj pomembnejšega", je v trenutkih, ko je nad Evropo vihrala zmagovita zastava Reicha in je le še Velika Britanija v strahotni osami vztrajala v boju zoper sile Osi, priznaval zunanjepolitični ekspert laburistične stranke:

⁷⁵ Vzpon revizionističnih sil na kontinentu, angleške notranjepolitične razmere, vse to je dajalo njenemu prizadevanju tisti čas že nadih "donkihotskega" boja z mlino na veter. Sam Noel-Baker je razloge za neuspeh konference obširneje obravnaval v leta 1974 izdani študiji "The First World Disarmament Conference 1932-1933, and Why It Failed". Že nekoliko prej je s sintagmo "The Nemesis of Utopianism" za krajšo razlago poskrbel Edward Hallett Carr: "...Metaphysicians, like savages, are apt to imagine a magical connexion between words and things..." je ponovil za lordom Russellom, zatem pa v lastnem imenu dodal ugotovitev, ki z jedko ironijo karakterizira politično slepoto ženevskih dobronamernežev: "The metaphysicians of Geneva found it difficult to believe that an accumulation of ingenious texts prohibiting war was not a barrier against war itself..." (The Twenty Year's Crisis 1919-1939. An Introduction to the Study of International Relations. Macmillan, London 1978, str. 30).

⁷⁶ Ruda Jurčec: Skozi luči in sence, Vol.2, (1929-1935). Editorial Baraga, Buenos Aires 1966, str. 338.

⁷⁷ Hugh Thomas: Španjolski gradjanski rat. Vol. 2. Otokar Keršovani, Rijeka 1980, str. 241ff.

⁷⁸ Addison, op. cit., str. 70.

⁷⁹ Ibid, str. 113.

"Pomagali so nam uvideti, kaj se dogaja v srcih in mislih mož in žena širom po svetu..."⁸⁰ V primerjavi s patetičnim nesmisлом o "ponovno najdeni duši", izrečenem prav v trenutku, ko je bila Jugoslavija na tem, da pod silovitimi udarci nemških armad v kar najkrajšem času izgubi svoje telo, je bila ta ugotovitev vsaj pietetna.

Ob koncu največjega konflikta v zgodovini človeštva je John Philip Noel-Baker sodeloval pri sestavljanju ustanovne listine OZN in se udeležil formalnega pokopa Lige Narodov. Njegov nekrolog je sledil pogrebnim govorom "ženevskih metafizikov", sivolasega lorda Cecila, Coste du Relsa in Paula-Boncourja in bil, kot se je kasneje spominjal poljski pisatelj in diplomat Jerzy Putrament, "poln hvale", kakršna očitno pristoji tudi institucijam, ki so v kar največji meri izneverile pričakovanja ustanoviteljev: "...Pred zunanjepolitičnim odborom je še enkrat obrazložil primer Avstrije in drugih članic Društva, ki so v nekaj kratkih letih izgubile suverenost. Tudi Italija je poslala pismo in v njem zaprosila za priznanje in ponovno članstvo. Sestavljen je bil silno vljuden odgovor. Na mojo zahtevo je bil dodan stavek, ki je opozarjal na nujnost odstranitve vseh preostankov fašizma v Italiji..." je v tej zvezi zapisal poljski diplomat, kot da bi slutil kako aktualen bo njegov "caveat" natanko petdeset let pozneje.⁸¹ Dolg in sramoten kapitel novejše evropske in svetovne zgodovine je šel tistega dne ob Lemanskem jezeru h koncu, novo poglavje na East Riverju se je v znamenju upanja šele pričnalo. Porodnim uram Organizacije Združenih narodov je skupaj z Noel-Bakerjem prisostvoval tudi slovenski diplomat dr. Vladimir Rybář. Udeležil se je prvega zasedanja OZN v Londonu (10.1.1946 - 14.2.1946) in bil že leta 1944 jugoslovanski predstavnik v evropskem odboru UNRRE.

V povojnem, desetletje trajajočem obdobju italijansko-jugoslovanskih nesoglasij je Philip Noel-Baker veljal za najboljšega poznavalca tržaškega vprašanja med laburisti. Ko je Churchillova konzervativna vlada 8. oktobra 1953 s skupno angloameriško izjavo o predaji "cone A" italijanski upravi izjemno srdit odgovor Beograda in nevarno vojaško zaostritev, mu je pripadla vloga odločnega kritika vladine poteze.⁸² Le nekaj let pred tem je v osebni diplomatski misiji poskušal zgladiti spor med Grki in Jugoslavlani.⁸³ Zaskrbljen nad nevarnostjo, ki jo predstavlja možnost vsesplošnega nuklearnega uničenja, se je v obdobju rastoče napetosti med blokoma pridružil tudi ustanoviteljem konference Pugwash in v okviru te pobude prijateljeval s Heisenbergovim učencem, hrvatskim jedrskim fizikom in oporečnikom, Ivanom Supkom. Helenofil in "italianizant", ki je poleg italijanskega tekoče govoril še šest evropskih jezikov, je leta 1959 prejel Nobelovo nagrado za mir. Dočakal je skoraj trindvetdeset let, malo pred smrtjo pa je sestavil in posnel pesem, ki naj bi popularizirala plemenito, a težko uresničljivo zamisel univerzalne razorožitve.

Ne le na Victorijo Sackville-West, aristokratsko in laburističnemu "plebsu" načelno nenaklonjeno soprogo Harolda Nicolsona, tudi na Egidija Ortona, nekdanjega fašističnega diplomata in povojnega predstavnika Italije v OZN, je visokorasli, sivolasi politik in filantrop naredil kar najboljši vtis. Njegovi izborni izgovorjavi je veljal Italijanov poklon, zapisan v njegov dnevnik na tisti dan leta 1946, ko je Italija končno dobila status opazovalke v Upravi OZN za pomoč in obnovo (UNRRA) "18. marec ... Philip Noel Baker za Veliko Britanijo, privlačen, gosposka pojava (linea da gran signora). Nekolikanj oksfordskega naglasa na sejah ne škodi, saj nam priključ v spomin rafinirane zvoke angleškega jezika, tako izmaličenega v ustih Američanov in tujcev..."⁸⁴ Nekoliko manj spoštljiv je bil po srečanju z njim, dne 19.1.1946, voditelj italijanskih socialistov, Pietro Nenni: "Kosilo z laburističnimi ministri, Noel-Baker, Greenwood, Mac Neil ... Dolg razgovor z Noel-Bakerjem, ki nas ima rad in nas razume. Veruje, da bomo rešili Trst in nekoliko težje Bolzano (s tem, ko je opravila s komunisti, si je Avstrija na mah pridobila naklonjenost zahoda). Sodi, da so meje brez pomena in prav rad bi bil njegovega

⁸⁰ Jevtović, op. cit., str. 29.

⁸¹ Jerzy Putrament: *Ein halbes Jahrhundert. Memoiren 1944-1950*. Vol. I. Verlag Volk und Welt, Berlin 1982, str. 169.

⁸² Noel-Baker je vladini izjavi očital "zločinsko dvoumnost" (prim. Sir Anthony Eden: *The Eden Memoirs; Full Circle*. Cassel, London 1960, str. 184; Prim. tudi: Darko Bekić: *Jugoslavija u hladnom ratu. Odnosi s velikim silama 1949-1955*. Globus, Zagreb 1988, str. 556. Za celoten tekst Noel-Bakerjevega govora in obsežen odgovor zunanjega ministra Edena, cf.: *Relazioni internazionali*, n. 45, 7. 11. 1953, str. 1067-1068).

⁸³ Kot je zapisala Beatrice Heuser, naj bi bilo njegovo posredovanje v tesni povezavi z zanimanjem za probleme tega območja, porojenim iz dolgoletne helenofilske tradicije njegove družine (*Western containment policies in the Cold War; The Yugoslav case 1948-53*. Routledge, London, New York, 1989, str.95).

⁸⁴ Egidio Ortona: *Anni d'America. La ricostruzione: 1944-1951*, Mulino, Bologna 1984, str.143.

mnenja, če bi to veljalo za vse. Je dokaj optimističen glede OZN, kar dokazuje, da živi nekolikánj v oblakih..." ("ciò che prova come egli viva un poco nelle nuvole...").⁸⁵

Kratka, realistična in psihološko posrečena oznaka, zapisana v dnevniku Togliattijevega političnega sopotnika, ni zadela le kvekerske gorečnosti in rahlo naivnega idealizma laburističnega politika, ampak v takorekoč strjeni obliki tudi nekatere izstopajoče značilnosti Rybáčevega respondenta. Ako je namreč Rybáček "informator B" kazal vzvišeno ravnodušnost do pritlehnihi podrobnosti razmejitve ("*Glede meja ne vem nič...*"), je bil tudi Nennijev britanski sogovornik trdno prepričan, da so "meje brez pomena..." ("Sentenzia che le frontiere sono senza importanza...") In če je laburistični prvak izpovedoval takšna čustva do Italijanov ("che ci vuole bene e ci capisce..."), ki so bila na moč redko posejana med britanskimi politiki tistega časa, tudi "informator B" ni skrival simpatij do dežele, v kateri po nesmrtnih besedah weimarskega tajnega svetnika "cvetò citrone". Tudi "informator B" je polagal pretirane upe v novoustanovljeno mednarodno institucijo OZN, a hkrati poudarjal, da bi morali Trst, če bi se poskus internacionalizacije ponesrečil, na koncu vendarle prisoditi Italiji. Ako pomislimo, da je šlo v obeh primerih za interesno nasprotna sogovornika, a hkrati predpostavimo premočrtnost, značilno za Noel-Bakerjev resnicoljubni in globoko religiozni značaj, se ob ujemanju vseh preostalih pogojev, podobnost zapisanih stališč "informatorja B" in Nennijevega britanskega gostitelja zazdi skorajda prevelika, da bi jo bilo mogoče pripisati naključju. In četudi tem vzporednicam še ni mogoče pripisati zanesljive dokazne moči, je ob hkratni odsotnosti podatkov, ki bi dokončno zanikali veljavnost tovrstne teze, vendarle mogoče govoriti o dokaj trdni zgradbi indicev, ki govore izrazito v njen prid.⁸⁶ Nenavsezadnje je celo Leopold von Ranke, strogi in idealu skrajne historiografske objektivnosti zavezani zagovornik pisanja zgodovine, "kakršna je v resnici bila" (wie es eigentlich gewesen ist), velikodušno dopustil, da v vprašanjih, kjer ni mogoča absolutna gotovost, zadošča že tudi dovolj velika verjetnost.⁸⁷

VII. Hipotetični "informator A": Sir Orme Sargent

Po tej, vsaj po našem prepričanju uspešno razrešeni identifikaciji "informatorja B", preidimo na primer "informatorja A". Z njim, prvim v abecednem zaporedju in tretjim v časovnem sosledju razgovorov, se je Vladimir Rybáček sestal 15. avgusta 1945. Londonske ulice so bile polne rajajočih množic, ki so bučno proslavljale zgodovinski dan zavezniške zmage nad Japonsko (VJ-Day). Od eksplozije strahovitega orožja, ki ga je Harold Nicolson na precejšnje presenečenje Winstona Churchilla s kopico tehničnih podrobnosti napovedoval že v začetku tridesetih let,⁸⁸ je minilo komaj devet dni, od zaključka konference v Potsdamu, ki je naznačila začetek ameriške "atomske diplomacije", vsega teden. Kot kaže, je jugoslovanski diplomat stališču britanskega kolega, "*ki ni službeno povezan s tržaškim problemom, a ... ga osebno pozna in so mu viri v Zunanjem ministrstvu dostopni*", prisojal precejšen pomen, saj je zapis o pogovoru z njim uvrstil na prvo stran poročila, pred izjavi obeh vidnih britanskih politikov. Lahko bi torej domnevali, da "informator A" ni zasedal najnižjega mesta v britanskem zunanjem ministrstvu, o tem pa bi lahko govorila tudi okoliščina, da je imel prost dostop do virov, torej "droit de regard" v zadevi, s katero naj bi sicer ne bil, kot je zatrjeval Rybáček, "*službeno povezan*". Rybáčkova pripomba tedaj izključuje vse tiste uradnike v "Research Departmentu" ali

⁸⁵ Pietro Nenni: Tempo di guerra fredda. Diari 1943-1956. Ed. Giuliana Nenni, Domenico Zucaro, Sugar Edizioni, Milano 1981, str. 174-175.

⁸⁶ Hipoteze ob pomanjkanju dopolnjujočih virov seveda ni moč brezprizivno dokazati, a ji tudi po najbolj natančnem preverjanju preostalih možnosti ni mogoče poiskati prepričljivejše alternative. V skladu z Rybáčkovo navedbo, po kateri naj bi "informator B" zasedal "*visoko vladno funkcijo*", bi veljalo morebitne protikandidate Noel-Bakerju poiskati med dvajsetimi člani Attleejevega vladnega kabineta, štirinajstimi ministri, ki niso bili člani kabineta in enajstimi državnimi podsekretarji. Poimenski seznam vseh treh "ešalonov" visokih vladnih uslužbencev objavlja G.H.D. Cole (A History of the Labour Party from 1914. Routledge and Kegan Paul, London, Boston, 1978, str. 426-427). V skladu s kriteriji, ki jih zastavljajo vsebinski okvir teme, Rybáčkova karakterizacija in izjave samega "informatorja B", lahko v postopku odštevanja hipotez (abscissio infiniti) večino naštetih imen izločimo že na začetku.

⁸⁷ "Begnügen wir uns, wenn wir zu dem Unbezweifelten nicht gelangen können, mit dem Wahrscheinlichen." Leopold v. Ranke: Historisch-biographische Studien. Leipzig 1877, str. 118.

⁸⁸ 4.7.1954 je Churchillov tajnik John Colville v svoj dnevnik zapisal: "The P. M. deep in Harold Nicolson's Public Faces and greatly impressed by the 1932 prophecy of atomic bomb..." (op. cit. str. 366). Dan prej je W. C. začudenje nad tem dejstvom izrazil tudi osebnemu zdravniku lordu Moranu (prim. dnevniški zapis v Moranovem "Winston Churchill: The Struggle for Survival 1940-1965").

"Južnem oddelku" zunanjega ministrstva, ki so se s problematiko Trsta in Julijske krajine ukvarjali takorekoč vsakodnevno, na operativni ravni in po poklicni dolžnosti.

Če sledimo nekaterim bolj ali manj sočasnim poročilom jugoslovanskih diplomatov, seveda ne moremo spregledati dejstva, da je razvojna linija argumentacije, specifično ekspliciranje problemov in sosedje nekaterih poudarkov v informaciji "informatorja A" izrazito spominjala na izjave sira Orma Sargenta, tedanjega namestnika stalnega podsekretarja v Foreign Officeu.

Nekdanji udeleženec mirovne konference v Parizu, sir Orme Garton Sargent (1884-1962) morda res ni bil neposredno, torej na najnižji operativni ravni, povezan s tržaškim vprašanjem, a je imel z njim vsaj "posredno" izredno veliko opraviti.⁸⁹ Kot je na podlagi kasnejših informacij, ki jih dr. Vladimir Rybář poleti leta 1945 najbrže ni mogel v celoti poznati, v začetku osemdesetih let domneval nekdanji šef jugoslovanske vojne misije v Veliki Britaniji in kasnejši ambasador v Londonu, dr. Vladimir Velebit, naj bi ob koncu vojne prav sir Orme "po vsej verjetnosti" (sic!) nadzoroval delo celotnega "Southern Departmenta".⁹⁰ Neizogibni Pietro Nenni ga je 22. januarja 1946 opisal kot "shiranega starca" ("un vecchio allampanato"), neločljivega od dežnika ("un manico d'ombrello"). Bil naj bi izrazito neprijazen Italiji, a v vprašanju Trsta vendarle bolj naklonjen italijanski kot jugoslovanski tezi - po Italijanovi sodbi zaradi osebne antipatije do jugoslovanskega maršala.⁹¹

Na pomisel, da bi se za dokaj nedoločno izrisanim profilom "informatorja A" utegnil skrivati eden najpomembnejših mož v Foreign Officeu, bi nas mogle napeljati tudi nekatere slogovne značilnosti v izjavah Rybářevega anonimnega sogovornika. V tej zvezi spomnimo na oznako, ki jo je o dokaj svojstvenem slogu Sargentovih diplomatskih beležk izrekla britanska zgodovinarica Elisabeth Barker: "...Ugotovila sem, da je sir Orme Sargent pisal svoje beležke prej v slogu satirika osemnajstega stoletja...kot uradnika Foreign Officea iz dvajsetega stoletja. Zelo rad se je izražal cinično, celo sarkastično... Tako se sekretar za zunanje zadeve ne bi nikoli izražal, o tem sem prepričana..."⁹² Opozarjamo torej na decidiran, odrezav ton in skoraj brutalno odkritost, s kakršno je neimenovani diplomat sredi avgusta 1945 pontificiral o britanskih namenih na področjih, kjer naj bi Angležem v skladu z zavezniškimi dogovori o razdelitvi interesnih sfer pripadle posebne pravice: "*Mi Angleži smo na podlagi sporazumov s zavezniki (sic!) dobili kontrolo nad gotovimi conami v Evropi, kakor so drugi dobili nadzorstvo nad svojimi. Tej pravici se Anglija ne bo odrekla tja v en dan, posebno ne na nevarnih točkah (danger spots), in ne, če bi se moglo predvideti, da bi druge velesile svoj vpliv razširile na področje, ki ga je Anglija izpraznila. Tako je gotovo, da Anglija iz Grčije ne bo šla, a je prav tako "damned certain", da Trst ne bo izročila vplivu kakšne tretje velesile...*"⁹³

⁸⁹ Velik del Sargentove diplomatske korespondence v zvezi s tržaško krizo je dostopen po zaslugi poznavalsko urejene zbirke virov "Tito-Churchill strogo tajno" (zbral in uredil dr. Dušan Biber. Globus, Zagreb 1981).

⁹⁰ Tito-Churchill, Strogo tajno: XXII. N.B.: Na čelu "Južnega oddelka" je bil v letih 1941-1945 D. E. Howard. Rybář se je z njim sestal 16. 5. 1945. Takrat je Douglas Howard, tako Rybář v telegramu z dne 18. 5. 1945, dokaj nejevoljno ("u dosta iritantnom tonu") načel vprašanje Trsta, poudarjal, da angleška vlada ne more sprejeti politike "izvršenega dejstva" in jugoslovansko zavzetje mesta celo primerjal z reško avanturo Gabriella D'Annunzia (diplomatski arhiv jug. sekretariata za zunanje zadeve; odslej DASIP, Fond jug. ambasade v Londonu; odslej AL, strogo zaupno 1036 I/1).

⁹¹ Pietro Nenni, op. cit., str. 177. - Nekdanji italijanski zunanji minister je v svojih dnevnikih vsaj enkrat, 24.7.1946, v zvezi s polemiko okoli Trsta v norveškem tisku, v kateri je sodeloval Rybář, omenil tudi "jugoslovanskega ambasadorja" v Oslu, "Riberja" (str. 248). Natančnost pri reproduciranju imen in priimkov tudi sicer ni bila ravno močna stran Stalinovega nagajenja. Če je Rybář postal "Riber", je Štepinac na straneh Nennijeve "Hladne vojne" apostrofirani kot "monsignore Stefanic" (str. 296), sin znanega hrvaškega politika Josipa Smodlake, Titov diplomatski predstavnik v Rimu dr. Slaven Smodlaka pa kot "il signor Smoodlaka, figlio del ministro sloveno..." (str. 189).

⁹² Konec druge svetovne vojne v Jugoslaviji. Uredil Dušan Biber. Borec, 12, Ljubljana 1986, str. 661.

⁹³ Ako bi se malce pozabavali z malenkostmi, bi lahko celo v izrazu "*damned certain*" videli potrdilo za tovrstno domnevo. Tako naj bi se kriptanalitik "G C & C S" v začetku tridesetih let zamenjal z dešifriranjem prestreženega telegrama, ki ga je odposlal romunski poslanik. Uspelo mu je razvozlati stavek: "When I was leaving, Mr. Sargent said wittily...", naprej pa že ni šlo. Po pomoč se je torej obrnil k samemu Ormu Sargentu, toda zamanj. Sargent je namreč indignirano vztrajal pri trditvi, da - navajamo v izvorniku - "...he had made 'no witticisms to that bloody little man'." (Christopher Andrew: Secret Service. The Making of the British Intelligence Community. Sceptre, London 1986, str. 500). Ob tem velja pojasniti, da je besedica "bloody", na Otoku tradicionalno prihranjena za "krvave tujce" ("bloody foreigners"), v tistem času sodila med neizgovorljive: ni se je smelo izreči v spodobni družbi ali v prisotnosti ženske in ni je bilo dovoljeno natisniti. Tudi tako se sir Anthony Eden, ki je veljal za popoln primerek angleškega gentlemana, najbrže ne bi izražal. Nič boljšega statusa kot besedica "bloody" ni imel pridevnik "damned". Znano je, da je britanski poslanik v Berlinu, sir Neville Henderson,

Ne le, da je iz izjave "informatorja A" vel že povsem razločen "l'esprit de Potsdam", diplomatovo omenjanje grške izkušnje v isti sapi z vprašanjem Trsta in Julijske krajine je obnavljalo tudi značilni "Leitmotiv", ki mu je mogoče slediti vse od konca leta 1944, ko se je v Foreign Officeu prav pod taktirko sira Orma Sargenta začela razprava o obeh zaskrbljujočih aspektih britanske mediteranske politike.⁹⁴ Hkrati se je Sargentovo stališče glede vloge Reke v razgovorih z jugoslovanskim veleposlanikom dr. Ljubom Leontićem docela ujelo s tezo "informatorja A" o jugoslovanski saturiranosti z reškim pristaniščem, zabeleženo v korespondirajočem odstavku Rybářevega poročila: *"Jugoslavija je dobila Reko. Reka je več kot zadostna, da pokrije vse potrebe Jugoslavije na severovzhodu. Reka je sijajno prometno povezana z vsem jugoslovanskim ozemljem in trajalo bo še dolgo časa, predno bo Jugoslavija mogla izkoristiti ves potencial združene reško-sušacke luke..."* Le osem mesecev po Rybářevem razgovoru z neimenovanim britanskim diplomatom je dr. Ljubo Leontić takole poročal o svojem pogovoru s Sargentom z dne 18.3.1946: "To nas je zopet vrnilo na Trst. Sargent je takrat omenil Reko. Ali nam ta luka ne zadostuje? In tako dalje. Znova se je vrnil na stare argumente, kot vam je znano iz mojih predhodnih poročil o razgovorih z njim, Bevinom ali Noel Bakerjem..."⁹⁵

Opozarjamo tudi na "informatorjev" argument, po katerem naj bi Trst ne bil "jugoslovanski", pa tudi ne "laški", ker da pripada celotni Srednji Evropi: *"Ako izvzamemo etnografski moment Trst ni jugoslovanski, ker je njegovo ekonomsko zaledje vsa srednja Evropa. In ekonomski moment bo odločeval pri odločitvi statusa tržaške luke, ne pa etnografski, še manj pa strateški... To načelo velja v isti meri tudi za Lahe. Trst ekonomsko ni Laški (sic!) in ne sme ostati laški, pa naj bodo italijanski etnični argumenti še tako prepričevalni..."* (Podčrtano v izvirmiku, op. S. K.) Dialektična "Aufhebung" obeh zoperstavljenih tez se je v interpretaciji "informatorja A" glasila takole: *"Trst mora dobiti mednarodni statut in njegove prometne zveze z njegovim ekonomskim zaledjem, a to je s Srednjo Evropo, morajo biti mednarodno zavarovane in nadzorovane (guaranteed and controlled)." Nič dosti drugače ni leto kasneje v razgovorih z Leontićem argumentiral niti sir Orme Sargent,⁹⁶ čeprav bi mu takrat že lahko bilo jasno, kako nestvarno mora biti takšno razmišljanje v času, ko je v amerškem Fultonu že izzvenel Churchillov rekviem za prestolnicami Srednje Evrope. Toda tudi svojevrsten zasuk v razpravljanju, po katerem je "informator A" naglasil prvenstvo ekonomskega argumenta pred etnografskim ali strateškim, a iz tega ni izpeljal pričakovanega sklepa, da bi moral Trst pripasti svojemu neposrednemu geografskemu in gospodarskemu zaledju, je bil značilen za suspenzivno dialektiko Sargentovega razpravljanja. Kot je razvidno iz diplomatskih poročil, ki jih je v Beograd v prvih mesecih leta 1946 pošiljal dr. Ljubo Leontić, je sir Orme Sargent v vseh dotedanjih pogovorih z njim vztrajal na tezi, da pravo ekonomsko zaledje velikega pristanišča predstavlja celotna Srednja Evropa in ne Jugoslavija. "Trst ne pripada vam, ampak celemu Hinterlandu" se je glasil katilinsko kratki stavek visokega britanskega funkcionarja, ki ga je Leontić dobesedno ponovil dvakrat in v dveh različnih poročilih.⁹⁷*

v dneh poljske krize vzkipeł že zaradi Ribbentropove ugotovitve: "Die Lage ist verdammt schwer." Nekdanji prodajalec šampanjca je imel za spremembo prav, ko je Britanca podučil, da besedice "verdammt" po njeni teži in neizgovorljivosti nikakor ni mogoče primerjati z nevzgojenim angleškim ekvivalentom "damned". Pojasnilo seveda ni odvrnilo izbruha vojne, nam pa bi "per analogiam" vendarle lahko pomagalo ugotoviti, kdo vse bi na dan, ko se je vendarle končala, utegnil bil sogovornik dr. Vladimirja Rybářa. Diplomata, zmožen reči "bloody", bi bil namreč vsaj v načelu zmožen reči tudi "damned". Seveda je takšna primerjava v najboljšem primeru le droben in z naše strani ne povsem resno mišljen indic. Kolokvialni izraz bi nenavsezadnje lahko pričal tudi o domačnejšem odnosu med Rybářem in "informatorjem A", kakršnega predpostavljamo v nadaljevanju v primeru britanskega diplomata Philipa Broadia.

⁹⁴ Giampaolo Valdevit, op. cit., str. 70-71. Deset mesecev po pogovoru med "informatorjem A" in dr. Rybářem je veleposlanik dr. Ljubo Leontić doživel rahel ukor jugoslovanskega zunanjega ministrstva, ker je v pogovoru z britanskim diplomatom preveč očitno povezal vprašanja Soluna in Trsta (DASIP, AL, 2.5.1946-str. zaupno 385/46 v zvezi z DASIP, AL, 1.4.1946 str. zaupno 103/46).

⁹⁵ DASIP, AL, 1.4.1946, str. zaupno 103/46. Dne 21.5.1946 je Leontić že poročal o svojevrstni evoluciji Sargentovih stališč glede Reke: "... Kad sam pri rekapitulaciji argumentacije po onom našem sistemu opet naglasio da nam je Trst neophodan radi ekonomske nezavisnosti, Sargent je pomenuio i Rijeku, kao izključivo našu, ali je to pomenuio bez naročito naglasaka i odmah zatim prihvatio sve moje razloge u pogledu Rijeke kao nepodesnog pristaništa za koje bi trebalo beskorisno utrošiti ogromne kapitale." (DASIP, AL 1946, 21.5.1946, str. zaupno 123/46).

⁹⁶ DASIP, AL, 1.4.1946, str. zaupno 103/46.

⁹⁷ DASIP, AL, 1.4.1946, str. zaupno 103/46; DASIP, AL, 18.3.1946, str. zaupno 83/46.

Zoper tak argument seveda tudi jugoslovanski veleposlanik ni mogel prepričljivo ugovarjati, toda kaj naj bi po koncu druge svetovne vojne sploh pomenila zamisel tamponske tržaške države, povezane z gospodarskim ozadjem večje ali manjše, a predvsem delujoče in življenja zmožne "evropske sredine"? Konceptija "Srednje Evrope", ki so jo v zvezi s Trstom spomladani in poleti 1945 kot na kaki spiritistični seansi prizivali skoraj vsi Rybáŕevi informatorji, je bila že kmalu zatem izpraznjen pojem - "flatus vocis", ki mu je bil po stalinističnem puču v Pragi marca 1948 izstavljen le še mrliški list. Po dokončnem porazu Hitlerjevega "Novega reda", ki mu je začetno serijo ozemeljskih osvojitvev omogočil prav neskрупulozni vlom v Nibelunško skrinjo srednjeevropskih potencialov, je "Srednja Evropa" v desetletjih hladne vojne postala del evropske virtualne geografije - nekakšna geopolitična Trnuljčica, ki jo iz globokega sna lahko dvigne le odrešilni poljub zahodnega princa v prozaični podobi ameriškega državnega sekretarja Johna Fosterja Dullesa in njegove "Roll back" doktrine, ali nenadni, od znotraj izzvani kolaps sovjetske hegemonije v Podonavju.

V tej luči je vsekakor zanimivo, kako si je vlogo tega "vmesnega" dela starega kontinenta poleti 1945 zamišljal najverjetnejši prvi adresat Rybáŕevega poročila, njegov slovenski rojak Edvard Kardelj. Vsekakor lahko ugotovimo, da vsaj na retorični ravni tudi zanj obstoj srednje Evrope ni bil sporen, izrecna omemba razmejitev, ki naj bi to težko opredeljivo entiteto v bodoče oddelila od zahodnega dela skupne celine, pa ni bila le neposredna potrditev dejstva, da je med Baltičkim in Jadranskim morjem resnično vzniknilo nekaj takšnega, kar bi lahko poimenovali "železna zavesa", ampak tudi posredno priznanje, da je politična in gospodarska prihodnost tega dela Evrope odslej možna le še na vzhodni, "sovjetizirani" strani novonastalega zastora. Podpredsednik jugoslovanske vlade, čigar pooblastila na področju zunanje politike so bila izredno velika, je namreč 20. junija 1945 v govoru pred Izvršnim odborom Osvobodilne fronte v Ljubljani zarisal velikopotezno vizijo "ljudskodemokratske" Srednje Evrope, zoperstavljene imperialističnim silam Amerike, Anglije in Francije. "Imeti Trst pomeni osamosvojitve Srednje Evrope od zapadnega sveta..."⁹⁸ je dociral v maniri osnovnošolskega učitelja, v čigar doktrinarni in tudi navzven docela mediokritetni pojavi se je povsem nepričakovano utelesil Heglov duh svetovne zgodovine.

Toda "pro foro interno" se "Sperans" najbrže ni zadovoljil le z najavo srednjeevropske avtarkije, dopolnjene s pridobitvijo Trsta. V velikem pristanišču na samem limesu zahodne Evrope je po vsej priliki videl tudi odskočno desko za zmagoviti pohod komunistične revolucije na Apeninski polotok in od tam dalje v zahodno Evropo. Manj kot mesec dni zatem je namreč v pogovoru z Bogdanom Radico, zetom Guglielma Ferrera in šefom urada za tuji tisk v Kosanovičevem ministrstvu za informiranje, triumfalno napovedoval, da "se svetovna revolucija nadaljuje" in da na koncu "mora zmagati".⁹⁹ Povsem v skladu s teorijo ekonomskih ciklov, ki je inspirirala izvedbi svetovne revolucije naklonjeni del sovjetskega vodstva, naj bi torej Kardelj po Radičini izpovedi že poleti leta 1945 prerokoval skorajšnji ekonomski propad Amerike in ponovitev velike gospodarske krize, kakršna je zajela kapitalistični svet leta 1929.¹⁰⁰ Tako kot je

⁹⁸ Jera Vodušek-Starič: Mesto želja. Svobodna misel, XXXI, 17, Ljubljana 10.9.1993, str. 31. Prim. tudi predstavitev sočasnih in takorekoč uradnih Kardeljevih stališč o Trstu v razpravi Dušana Nečaka "Jugoslovanski odnos do vprašanja Trsta. Junij-september 1945", objavljeni v dvojezičnem zborniku predavanj "Trst 1945/Trieste 1945", Narodna in študijska knjižnica v Trstu, Trst 1985, str. 45-56.

⁹⁹ Kot poroča Radica, ga je Kardelj sprejel v drugi polovici aprila 1945. Takrat naj bi v dolgem in dolgočasnem predavanju o politiki nove Jugoslavije omalovaževal vlogo ZDA in izrazil prepričanje, da bo Amerika na koncu prevzela komunizem, "ako mi budemo na tome ustrajali". Radica je imel vtis, "da on, kao i svi komunisti, ne vjeruje u snage Zapada. Svi su sigurni, da će oni izigrati Zapad, pa makar zato stradala zemlja, jer u tome stradaju oni ionako ne stradaju..." (Bogdan Radica: Hrvatska 1945, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb 1992, str. 175). Znova naj bi se videla 10. 7. 1945. Tokrat naj bi srečanje potekalo takole: "Traži me Kardeljeva kancelarija. Potpredsjednik me prima. Diže se kad me vidi, zatim prilazi k meni. Pomalo vuče jednu nogu. Izgleda strašno važan. Jedva da se nasmije. Govori ili pokušava govoriti srpski ili hrvatski, upravo kao i Korošec, s prilično teškim kranjskim naglaskom...Naširoko i nadugačko priča naglaskom i intonacijom pučkoškolskog uče o ciljevima američkog imperijalizma, ističući kako Amerika nije toliko jaka kao što mnogi drže. Među njima, razumije se, i ja; kako će ona uskoro ući u veliku ekonomsku krizu i neku vrstu depresije upravo kao i 1929. Kad ja izražavam sumnju, on se pomalo uznemiri, zatim rasrdi, ne voli dijalog, voli nastavljati svojim monologom. Jako je dosadan i neuvjerljiv, možda i zbog toga što se mnogo ponavlja. Neprestano ponavlja jednu te istu stvar: svjetska revolucija se nastavlja i mora pobijediti..." (str. 229). Na podobne ekonomske prognoze je moć naleteti tudi v Kocbekovem dnevniku jeseni leta 1945, kar bi lahko govorilo v prid domnevi, da je bil vsaj del jugoslovanskega vodstva resnično pod vplivom avgurskih napovedi sovjetskega ekonomista Varge (Edvard Kocbek: Dnevnik 1945. Cankarjeva založba, Ljubljana 1991, str. 78).

¹⁰⁰ O sporu med "gradualističnim" delom sovjetskega vodstva s Stalinom na čelu in radikalnejšo frakcijo Ždanova v letih 1947-48, na čigar strani naj bi bil poleg Tita tudi Mao, prim. Zbigniew Brzezinski: The Soviet

v Braunauu na Innu rojeni sin avstrijskega carinika za svoj projekt kontinentalne nadvlade potreboval Srednjo Evropo, tako naj bi zdaj, po njegovem samomoru v berlinskem bunkerju, sovjetska osvojitve "kraljestva sredine" (Reich der Mitte), dopolnjena s posejstjo nad tržaško "konico" strtega "nemškega meča", predstavljalo nosilno os bodočega revolucioniranja kapitalistične zahodne Evrope. Pol stoletja trajajoči vivisekcijski poskus, s katerim naj bi po Hitlerjevem galvanizirajočem sunku komaj živemu telesu Srednje Evrope vdahnili še marksistično dušo, se je resda komaj pričel, toda drugače kot večina Rybájevih angleških sogovornikov, še vedno idilično zagledanih v varljivi privid srednjeevropskega sodelovanja, se je v Moskvi izšelani revolucionar že vdajal hiliastičnim vizijam "poslednjega spopada" in njegov končni rezultat že videl v globalnih dimenzijah neizogibne, ves svet obsegajoče zmage svetovnega proletariata nad silami svetovne reakcije.

Vsaj na krajši rok so bila torej znamenjem časa neustrezna razmišljanja tistih Rybájevih "informatorjev", ki so kljub jasno nakazanim konturam nove evropske delitve rešitev tržaškega vprašanja še vedno videli v tradicionalnem kontekstu njegove vpetosti v koordinate nekakšne "srednje" ali "vmesne" Evrope. Šele pol stoletja kasneje, ko se je leta 1989 s padcem berlinskega zidu "brez poka" in skorajda "s šepetom" ("not with a bang, but a whimper") sam vase pogreznil tudi drugi, leta 1945 zmagoviti totalitarizem, so se na tleh tega, kar je bilo prej desetletja dolgo zgolj "Vzhodna Evropa", ponovno pričele razpirati dotlej zatrte srednjeevropske perspektive, naznačene v stališčih omenjenih respondentov. Toda Rybájevim sogovornikom je bilo skupno tudi to, da so skoraj v celoti spregledali dejstvo, da se je s koncem druge svetovne vojne njihova domovina definitivno poslovila od statusa velesile. Da sta iz nje kot edini resnični globalni sili izšli le ZDA in Sovjetska zveza, v trenutku zmage nad silami Osi ni zmogel priznati nihče izmed njih. Podobno kot slovenskim in jugoslovanskim zahtevam po Trstu izrecno naklonjeni zgodovinar Allan John Percival Taylor, ki je decembra 1944 v rešitvi tržaškega vprašanja videl preizkusni kamen povojnega rusko-angleškega zavezništva,¹⁰¹ so o problemu Trsta razmišljali še vedno v skladu z britansko "senior role" v Mediteranu, torej kvečjemu v luči odnosov med Sovjetsko zvezo in Veliko Britanijo. Celo dokaj pronicljivi "informator E", ki je sicer povsem upravičeno menil, da bo *"vprašanje mednarodnih odnošajev med Sovjetsko Rusijo in Anglijo"* tisto, ki bo odigralo *"svojo vlogo pri določitvi bodočega statusa Trsta"*, pri tem ni niti z besedico omenil ZDA. V takšnem faznem zamiku, ki ni upošteval nove globalne vloge Združenih držav, britanski "informatorji" niso bili osamljeni, v njem pa je bil morda skrit tudi delček otoškega patriotizma, ki v razgovorih s tujci preprosto ni hotel pripoznati prepoznavnih slabosti lastne pozicije in bistrovidnejšim opazovalcem povsem razvidnih sprememb v svetovnih razmerjih moči.

Po krajšem ekskurzu, v katerem smo naznačili nekaj neposrednih posledic vzpostavitve sovjetske vojaške, ideološke in gospodarske hegemonije nad srednjeevropskimi narodi širšega tržaškega Hinterlanda in hkrati opozorili na prevladujoči "punctum caecum" v pogledu večine Rybájevih sogovornikov, se ponovno vrnimo k poskusu poimenovanja še vedno neznanega in neprepoznanega "informatorja A".

Stališče Orma Sargenta glede primarnega pomena tržaške luke, njegov nejevoljni odziv na Vauhnikovo hipostaziranje povojne ureditve in njegova razglabljanja o umestitvi tržaškega vprašanja v kontekst bodočih srednjeevropskih preurejanj ob hkratni slovenski izločitvi iz jugoslovanskega okvira - tako kot so bila zabeležena konec novembra 1944 v "Londonskem dnevniku" Izidorja Cankarja¹⁰² - bi vsebinsko prav lahko povezali z zgolj metodičnim

Bloc: Unity and Conflict. Harvard University Press, Cambridge Mass. 1967, str. 119; William McCagg: Stalin Embattled, 1943-1948. Wayne State University Press, Detroit 1978, str. 118-146, 266-273; Gavriel Ra'anan: International Policy Formation in the USSR. Archon Books, Hamden, Ct. 1983, passim; Beatrice Heuser: Op. cit., str. 20-35. Povsem drugače Werner G. Hahn v Postwar Soviet Politics. The Fall of Zhdanov and the Defeat of Moderation. The Fall of Moderation, 1946-53 (Ithaca, 1982) Prim. tudi Jerry F. Hough: Debates about the Postwar World, v Susan J. Linz, ed.: The Impact of the World War II on the Soviet Union, Totowa, N.Y., 1985, str. 259. Ameriško-hrvaški zgodovinar dr. Ivo Banac meni, da so "Zdanovci ... hteli upotrijebiti Kominform da bi potaknuli opčo krizo kapitalizma odvajanjem zapadne Evrope od Sjedinjenih Američkih Držav" (Sa Staljinom protiv Tita. Informbirovske rascjepi u jugoslovenskom komunističkom pokretu. Globus, Zagreb 1990, str. 39-40).

¹⁰¹ New Statesman and Nation, 9. 12. 1944.

¹⁰² Izidor Cankar: Londonski dnevnik 1944-1945, DZS, Ljuba, Ljubljana 1985, str. 42-45. - V Vauhnikovih razmišljanjih kljub Sargentovim pomislekom in sugestivnim opozorilom na nemško in avstrijsko "nevarnost" ni bilo nič heretičnega. V tej zvezi ni bilo povsem prepričljivo Sargentovo sprenevedanje v "Brooks's" klubu 28. novembra 1944 (N.B.: zapisava "Brooks's klub" na str. 45 "Londonskega dnevnika" očitno predstavlja napačno branje), češ da prvič sliši o namerah, da se ustvari mednarodna država okrog Trsta ali da se Slovenija poveže z Avstrijo (ibid, str. 45). Sklicujoč se na britanske dokumente iz marca in aprila 1943 je italijanski avtor A.G. de

pomislekoma Rybáševega sobesednika, v katerem se v dokaj načelnih, a tudi načelno prohibitivnih tonih govori o hipotetični izločitvi Slovenije iz celote jugoslovanske države in s tem povezano nedopustnostjo zastavitve vprašanja tržaške luke kot predvsem slovenskega vprašanja.¹⁰³ Toda tudi ponavljajoča se opozorila na verjetnost, da bo začasna demarkacijska linija, ki loči "cono A" od "cone B", sčasoma zadobila karakter trajne meje med Italijo in Jugoslavijo,¹⁰⁴ so stališče "informatorja A" močno približala napovedi, ki jo je sir Orme Sargent zapisal že koncem januarja 1945.

Po tej razmeroma zgodnji anticipaciji kasnejšega stanja naj bi "provizorična linija" samodejno težila k "kristalizaciji", iz česar naj bi logično izhajalo spoznanje, da se ob priliki dokončne ureditve ne bo mogoče občutneje odmakniti od nje. Začasna linija se mora tedaj čimbolj približati "tisti, za katero želimo, da postane dokončna meja", je menil sir Orme Sargent v beležki z dne 25.1.1945.¹⁰⁵ Razmejivna črta, o kateri je sredi avgusta 1945 govoril Rybásev "informator A", naj bi torej predstavljala trdoživo kristalinsko strukturo, na kateri naj bi se v bodoče stikala "svobodni svet" zahodnih liberalnih demokracij in totalitarni blok vzhodnih, od Moskve nadzorovanih "ljudskih demokracij".¹⁰⁶ Od tega dela meje, ki je na svojem celotnem poteku od Trsta na Jadranu do Gdanska na Baltiku že kmalu zatem zadobila ominozno oznako "železna zavesa", zahodni zavezniki *"ne bodo lahkomišljeno odstopili, ako se jim ne nudi druga enako zadovoljiva alternativa"*, je dr. Vladimirju Rybáfu 15. avgusta 1945, na dan, ko se je tudi na pacifiških prostranstvih končala druga svetovna vojna, povsem nedvoumno napovedoval neimenovani "informator A".

Na prvi strani Rybáševega poročila, namenjeni izjavam "informatorja A", je bil torej zajet obsežen repertoar pogovorov, ki jih je leto prej in leto pozneje z dr. Izidorjem Cankarjem in dr. Ljubom Leontićem vodil stalni namestnik državnega podsekretarja za zunanje zadeve, sir Orme Sargent. Kljub temu bi bil sklep, po katerem naj bi bila "informator A" in sir Orme docela zanesljivo ali, če si izposodimo značilni izraz samega "informatorja A", *"prekletó zagotovo (damned certain)"* ena in ista oseba, po našem mnenju veliko preuranjen. Zgolj primerjava ni prav vedno dokaz, omenjena stališča pa tudi niso bila do te mere ekskluzivna, da jih v poletju leta 1945 ne bi mogel zagovarjati tudi kak drug višje rangirani britanski diplomat. Lahko bi se sicer vprašali ali bi jih navajal prav na način, ki bi notranjim ritmom in specifičnimi poudarki tako izrazito spominjal na značilni tok Sargentove argumentacije, toda v primeru, da bi takšno možnost dopustili - in dopustiti jo čisto preprosto moramo, saj tovrstna razmišljanja v avgustu

Robertis o dalekosežnih posledicah, ki bi jih imela uresničitev tovrstnih zamisli na potek italijanske vzhodne meje, zapisal naslednje: *"L'ampiezza delle rinunce che Roma avrebbe dovuto fare era legata poi ad un altro fattore; il futuro della Jugoslavia. L'eventuale distacco della Slovenia da Belgrado e il suo inserimento in un'entità statale mitteleuropea avrebbe reso accettabile agli occhi del Foreign Office l'inserimento dei due porti di Trieste e Fiume nei confini di questo nuovo Stato" (La frontiera orientale italiana nelle diplomazia della seconda guerra mondiale. Ed. Scientifiche Italiane, Napoli 1981, str. 70). Geopolitična prerazporeditev te vrste - tako italijanski avtor - bi torej za Italijo pomenila verjetno izgubo ne le Reke in Istre, ampak tudi Trsta.*

¹⁰³ *"Postaviti vprašanje tržaške luke kot specifično slovensko vprašanje pa ne morete in ne smete, razven, ako izločite Slovenijo iz jugoslovanske države in jo začnete tretirati kot ločeno edinico..."*

¹⁰⁴ *"Sedanja razmejivna linija, ki deli okupacijske cone v Primorju, ni iz zraka vzeta ali potegnena po naključju silom prilik. Ona je rezultat premišljenega študija celokupnega problema in je tako potegnena, da čim manj rani jugoslovanske etnične interese in s tem dobiva prav lahko značaj trajnosti."*

¹⁰⁵ Cf. Sylvia Sprigge: Trieste Diary, maggio - giugno 1945, a cura di Raoul Pupo. Ed. Goriziana, Gorica 1989, str.177 in 63ff. V promemoriji z dne 3. 2. 1945, ki je bila za osnovo telegramu zunanjemu ministru, odposlanem v Jalta 4. 2. 1945, je Sargent opozarjal na nevarnost ponovitve grške izkušnje v Julijski krajini in se izrekel v prid demarkacijski liniji. Anthony Eden je takšno stališče sicer v celoti sprejel, a mu zanj ni uspelo pridobiti sovjetske in ameriške delegacije (Valdevit, op. cit., str.75-76).

¹⁰⁶ Ambasador Leontić je že 19. junija 1945 opozarjal na pisanje Timesa z dne 14. 6. 1945, po katerem naj bi si v Trstu stala nasproti dva svetova. Na eni strani naj bi bil "Zapad sa svojim slobodnim i blagim pojmovima o demokraciji", na drugi strani "Srednji Istok sa svojim posebnim idejama o narodnoj volji koji odvodi 'neprijatelje naroda' i 'vrši rekvizicije' stvari i namirnica potrebnih da se ta volja nametne...". Sovjetski model naj bi bil "visoki ideal jugoslovanske administracije u Trstu", njegove odlike pa naj bi ob čestih napadih na zahodno demokracijo na široko propagiral list "Il nostro Avvenire". Leontić je v svojem dokaj objektivno napisanem poročilu opozoril na tendenco v komentarjih britanskega tiska, iz katere naj bi izhajalo; *"da u Evropi postoji kao neka demarkaciona linija izmedju mirnog i demokratskog Zapada i nemirnog i na svoj način demokratskog Istoka"*; *"da mi nismo dovoljno kvalifikovani za upravo krajeva i gradova koji bi se našli izvan te zamišljene linije"*, in tretjič, *"da način organizacije naše administrativne uprave pokazuje izvesne tendencije koje nisu u skladu sa pojmovima koje zapadni narodi imaju o upravi jedne države..."* Ambasador je v takšni orkestraciji tiska videl pripravo terena "za izvesne predloge koji bi išli za tim da se od Trsta napravi jedna posebna ili medjunarodno kontrolirana jedinica u sastavu ili verovatnije, van sastava naše narodne države" (DASIP, AL, 19. 5. 1945, Zaupno 1631; poudarjeni tisk S. K.).

1945 niso bila nikakršni Sargentovi osebni patrimoniji, ampak del uradne britanske politike do Jugoslavije in Trsta - bi iz povsem specifičnih razlogov, ki jih bomo natančneje pojasnili v nadaljevanju, najprej pomislili na nekdanjega svetnika britanskega poslaništva pri jugoslovanski vladi v izgnanstvu in prvega sekretarja v Foreign Officeu, Philipa Broad.

VIII. Hipotetični "informator A" Philip Broad in njegova nerazjasnjena vloga v "katarzičnem" jedru pričujoče rekonstrukcije. Simbolno, časovno in geografsko presečišče treh interpretacijskih linij: Vetrinj, 13. maj 1945

Philip Broad (1903-1966), vodja jugoslovanske izpostave "Foreign Officea" v južnoitalijanskem Bariju, je na svojem položaju docela ustrezal Rybáčuvi uvodni oznaki, po kateri naj bi v primeru "informatorja A" šlo za "Angleža" in "diplomata", "...ki ni službeno povezan s tržaškim problemom, a ki ga osebno pozna in so mu viri v Zunanjem ministertvu dostopni." Britanski diplomat s službenim stažem v Teheranu, Washingtonu, Tokiu, Kairu in Varšavi je temu opisu ustrezal celo v večji meri kot sir Orme, o katerem vemo, da je bil s problemom Trsta kompetenčno in "službeno" še kako "povezan".¹⁰⁷ V času, ko je jugoslovanska vlada v izgnanstvu ostala brez večjega vpliva ali pa je bil ta omejen le še na dele stare Srbije, ga je minister rezident za Sredozemlje Harold Macmillan poklical k sebi, in kot je mogoče razbrati iz njegovih spominov, svoje odločitve nikoli ni obžaloval. Novi svetovalec za jugoslovanske zadeve mu je zadnji dve leti vojne služil z neomajno in "občudovanja vredno lojalnostjo".¹⁰⁸ Podpis Philipa Broad, ki mu je britanski pisatelj Evelyn Waugh najbrže tudi zaradi dvomljivega razkošja njegove mediteranske rezidence ("Appuleian Aqueduct Company's Fascist Luxury") nadel oznako diplomatskega sibarita, je bilo odtelej mogoče srečati na obsežnih svežnjih brzojavk in političnih analiz, v katerih je obravnaval različne aspekte britanske politike do Jugoslavije, Mihajloviča in partizanov.¹⁰⁹

Omenjeni profesionalni diplomat je bil že na svojem prejšnjem položaju izvrsten poznavalec jugoslovanskih razmer, v štabu ministra residenta v Caserti pa se je vrhu vsega znašel še na stičišču najpomembnejših informacij. Poročevalčeva ocena pomena "informativnega vira" ("...Mislim, da je to mnenje važno.") bi tedaj morala v kar največji meri veljati tudi za Macmillanovega svetovalca, o katerem lahko z razlogom sklepamo, da je jugoslovanskega diplomata dr. Vladimira Rybáča moral poznati že po službeni dolžnosti, a verjetno tudi kot osebnega prijatelja njegove, po drugi svetovni vojni v okolici Ljubljane živeče sestre.¹¹⁰ Toda za razliko od sira Orma, ki je bil vendarle eden izmed poglavitnih kreatorjev britanske politike do Balkana, je bil Philip Broad v veliki meri le "His Master's Voice" Ameryevega zeta, Harolda Macmillana. Tezo po kateri bi bil "informator A" v resnici prav omenjeni britanski diplomat, bi potemtakem podpiralo tudi dejstvo, da je nekaterim vsebinskim akcentom v njegovih izjavah vsaj fragmentarno mogoče slediti tudi na tistih straneh vojnih dnevnikov in spominov, ki jih je lord Stockton v celoti posvetil zapletu na vrhu Jadrana. Toda tisto, kar tehnično izbire po našem mnenju odločilneje preveša na stran tega "bistrega in zabavnega moža" (Harold Macmillan), je ob domnevni "liaison d'amitié" Broadove sestre z jugoslovanskim piscem zbirnega poročila že samo po sebi pomenljivo dejstvo, da je bil v času tržaške zaostritve prav Philip Broad tisti

¹⁰⁷ Philip Broad je bil šele v letih 1951-1954 kot politični svetovalec v zavezniški vojaški upravi Trsta "službeno" povezan s tržaškim vprašanjem. Po navedbi J. B. Durosella naj bi v tistem času veljal za "projugoslovansko usmerjenega" ("passait pour être pro-yougoslave"), prim. Le conflit de Trieste 1943-1954, Éditions de l'Institut de Sociologie de l'Université libre de Bruxelles, Bruxelles 1966, str. 315.

¹⁰⁸ Macmillan: The Blast of War, str. 527.

¹⁰⁹ "...Sunday 9 July 1944... Picnic lunch with Broad, Foreign Office debauchee, secretary, Bill Deakin (Hindu legs, ascetic face)..." Waugh: op. cit., str. 571. Po navedbah angleškega zgodovinarja Thomasa Barkerja naj bi se Philip Broad izvrstno razumel s poveljnikom misije Clowder in podpolkovnikom SOE Petrom Wilkinsonom. Prav po Wilkinsonovi zaslugi naj bi bil Broad temeljito obveščen o "stiskah slovenskega nacionalizma", to pa naj bi prišlo do izraza v njegovih poročilih o partizanskih "aneksionističnih ciljih", namenjenih Whitehallu in Foreign Officeu (Thomas S. Barker: Socialni revolucionarji in tajni agenti. Koroški slovenski partizani in britanska tajna služba. Založba Mladinska knjiga, Ljubljana 1992, str. 59-60, 260-261). Tudi velik del Broadove diplomatske korespondence navaja že imenovana Bibrova zbirka virov "Tito-Churchill strogo tajno".

¹¹⁰ Za informacijo, izrečeno ob priliki obiska sira Williama Deakina v Ljubljani (junij 1994), velja avtorjeva zahvala dr. Dušanu Bibru. Podatek je avtorja le še utrdil v njegovi izhodiščni domnevi, po kateri naj bi bil Rybáčev najverjetnejši sogovornik prav britanski diplomat Philip Broad.

britanski diplomat, ki se je skupaj z Macmillanom mudil "in situ", torej v neposredni bližini Trsta. Njegova udeležba pri bliskoviti turneji, ki je resda za nekaj kilometrov obšla samo mesto, a je potekala v senci tržaškega konflikta in v njegovi neposredni geografski bližini, bi docela ustrezala Rybářevi formulaciji o "Angležu" in "diplomatu", "ki ni službeno povezan s tržaškim vprašanjem, a ... ga osebno pozna..."

Oba, z Leom Ameryem družinsko povezani Harold Macmillan in njegov politični svetovalec za jugoslovanske zadeve Philip Broad, sta iz Caserte proti Trstu poletela 12. maja 1945, torej natanko na dan, ko je v London prispela Trumanova brzojavka z zagotovilom odločnejše ameriške pomoči.¹¹¹ Takoj po pristanku sta se v Trevisu srečala z generalom McCreeryem in ga seznanila z najnovejšim preokretom dogodkov. Kmalu zatem sta se v bližini Tržiča sestala s poveljnikom VIII. korpusa, generalom Hardingom, in mu sledila v slikovit grad nad morso obalo, v katerem se je v tistem času nastanil njegov štab. V sončnem jutru, po noči, prebiti v nedotaknjenih Benetkah in idilični vožnji z gondolo po Velikem kanalu, se je njun dvomotorni 13. maja 1945 dvignil nad zasnežene gorske grebene, po katerih se je na prelomu stoletja vzpenjal Macmillanov tast Amery, in se kmalu zatem spustil na celovško letališče. Tam ju je že pričakoval general Keightley, komandant petega korpusa, v čigar obveščevalnem sestavu je ravno tedaj služil tudi sin Harolda Nicolsona, Nigel Nicolson. Namen Macmillanovega in Broadovega srečanja z najvišjimi vojaškimi poveljniki je bil seveda v neposredni povezavi z zavezniki prizadevanji odločnejše prireziati krila Titovi vojski v Julijski Krajini in na Koroskem, po prepričanju Nikolaja Tolstaja, zapisanem v kontroverzni tezi o "Celovski zaroti", pa naj bi se prav ob tej priložnosti odločilo tudi o nadaljni usodi desetstisočev vojaških in civilnih beguncev, ki so se semkaj, v domnevno angleško varstvo, zatekli na begu pred naglo prodirajočimi jugoslovanskimi in sovjetskimi armadami.¹¹² Za vse te komajda pregledne, pod improviziranimi šotori zbrane množice naj bi torej z zloslutnim prihodom Macmillana in njegovega svetovalca Broada nastopil trenutek "katastasis": dejanje, v katerem starogrška drama doseže vrhunec in se nato v neizogibni katastrofi razplete. Najsi je imel soimenjak velikega ruskega pisatelja s to svojo, tolikanj osporavano trditvijo prav ali ne, vsekakor je prav tu, na Vetrinjskem polju, in prav tega, po Tolstojevem prepričanju ominoznega trinajstega maja 1945, težko razločljiva "dramaturgija" naključja združila dotlej paralelno potekajoče interpretacijske niti zbirnega poročila in v tej "čudoviti alpski dolini", na stotine milj daleč od vedno zelenih etonskih travnikov, na katerih naj bi Anglija dobila večino svojih bitk, simbolno in po posrednikih združila vsaj tri poskusno poimenovane "Dramatis Personae" naše rekonstrukcije.¹¹³

¹¹¹ Ameriški zgodovinarji telegram datirajo z 11. majem 1945, britanski kolegi dan kasneje. Nesoglasje je povsem zlahka mogoče pojasniti z različnimi časovnimi pasovi, na katerih ležita Washington in Greenwich. Trumanov telegram je bil očitno odposlan v urah, ko je na Downing Streetu že napačil 12. maj.

¹¹² Nikolaj Tolstoj delež krivde pri "Celovski zaroti", ki se je končala s pokoli tisočev vrnjenih ujetnikov, ne pripisuje samo Haroldu Macmillanu ali Tobyu Lowu, ampak tudi poskusno imenovanemu "informatorju A" Philipu Broadu in njegovim domnevno zavajajočim poročilom Foreign Officeu. Če naj bi po Tostojevih trditvah lord Aldington v izročitvenih poveljih namerno izvedel zamenjavo oznak "sovjetski" in "ruski", da bi na ta način zabilisal razliko med sovjetskimi prebežniki in starimi emigranti, za katere po jaltških sklepih izročitev ne bi smela priti v poštev (prim. Die Grausame Rache. Der Spiegel, Nr. 39/26. 9. 1994, str. 186), potem isti avtor tudi Philipu Broadu očita, da je kljub nadvse dobremu poznavanju dejanskega stanja Slovence enostavno prekrstil v "Hrvate" (op. cit., str. 175), za te pa naj bi zaradi hipoteke NDH ne bilo posebnih pomislekov pri vračanju. Ko bi Tolstoj - po oznaki z njim večkrat polemizirajočega britanskega zgodovinarja Roberta Knighta, človek s "silno fantazijo" - vedel za obstoj prijateljske zveze Broadove sestre (po nekaterih informacijah večkratne obveščevalke) s piscem zbirnega poročila, bi tak podatek verjetno navrgel na tehtnico obtožb zoper britanskega diplomata in Broadu nadrejenega Harolda Macmillana.

Dodajmo še, da Nikolaj Tolstoj, ki mu je sin Harolda Nicolsona očitno dovolil uporabo svojih zapiskov, med drugim omenja, da je bilo mlademu, nič hudega slutečemu Nigelu Nicolsonu zaupano usklajevanje transportov ("...to arrange transports and escorts...") prav v času, ko so vračali domobranske ujetnike skozi tunel v Podrožci (ibid, str. 300). Vsekakor je mogoče srhljivo "Nemesis" zgodovine videti tudi v dejstvu, da je imel njegov oče na mirovni konferenci v Parizu leta 1919 opraviti med drugim tudi s vprašanjem, komu naj pripade železniški predor "Rosenbach" (prim. Nicolsonov opis "patetičnega poskusa" Orlanda in Vannutellija, da bi - kleče na preprogi pred razgrnjenim zemljevidom - prepričala ameriškega predsednika Wilsona, naj privoli v avstrijsko suverenost nad obema izhodoma predora v Podrožci. Peacemaking 1919, str. 351).

¹¹³ Navidezno dramatičnost tega "virtualnega dejstva" seveda nekolikanj zmanjša že omenjena "Hobson's Choice", ki kot možnega kandidata za "informatorja C" nujno izključuje bodisi Nicolsona bodisi Amerya. Soočen s takšno izbiro avtor, kot rečeno, daje prednost torijevcu Leu Ameryu.

IX. "Na drugi strani hriba" ali neuspešen poizkus identifikacije poslednjih dveh "informatorjev"

Takorekoč vse do te središčne gravitacijske točke, v katero so kot v nekakšno metaforično "črno luknjo", polno "katinske groze", od samega začetka konvergirale kar tri poglavitne smeri raziskave, smo ravnali po zgledu imaginarnega raziskovalca, ki si v skladu s poetičnim nasvetom Thomasa Stearnsa Eliota ogleduje fotografske "podobe minulih časov" in na njih poizkuša prepoznati like že zdavnaj preminulih prednikov: "There is a time for the evening under starlight/ A time for the evening under lamplight/ (The evening with the photograph album)..." Ob prelistavanju družinskih albumov, na katerih se je že dolga desetletja nabiral prah, bi hotel vsaj nekaterim pokojnikom znova povrniti imena in priimke in morda celo obnoviti njihovo neponovljivo življensko zgodbo, a mora kmalu spoznati, da zgolj kratek, površen pogled na njihova anonimna obličja za uresničitev plemenitega namena ne zadostuje. Raziskovalec mora tedaj svojo pozornost osredotočiti tudi na vse tiste, na videz malo pomembne "minutiae", ki šele omogočijo, da orumenele podobe prednikov "zaživijo" v njihovi nekdanji družbeni vlogi, v njim lastnem zgodovinskem prostoru in času. Tako bi, denimo, z enim izmed mnogih mladostnih portretov Harolda Nicolsona ne vedel kaj dosti početi, če na steni za njegovim hrbtom ne bi uzrl zemljevida "Kraljevine S H S". Toda takorekoč v istem trenutku, ko ugleda značilni obris države, ki je nekolikanj spominjal na silhueto foksterierja s skrbno prirezano brado, se mu z nekoliko predhodne vednosti utrne takorekoč hipno in zelo zanesljivo spoznanje o kraju (Versailles) in času (leto 1919), v katerem je morala biti fotografija posneta.

Imaginarni raziskovalec torej ravna v skladu z modrostjo, ki jo je Arthur Wellesley, vojvoda Wellingtonski, opredelil s klasičnim stavkom: "Ves posel vojne in v resnici ves posel življenja je v prizadevanju ugotoviti to, česar ne veš, s pomočjo tega, kar veš; temu pravim 'ugibanje o tem, kaj je bilo na drugi strani hriba'". ("All the business of war, and indeed all the business of life, is to endeavour to find out what you don't know by what you do; that's what I called 'guessing what was at the other side of the hill.'") O razširjenosti, uporabnosti in epistemološki plodnosti tega nasveta, ki je britanskega vojnega zgodovinarja Liddella Harta inspiriral celo za naslov vojaške zgodovine druge svetovne vojne ("The Other Side of the Hill"), smo se v kontekstu naše razprave lahko prepričali že ob prebiranju Ameryevega priznanja o tem, kako je začrtal demarkacijsko linijo italijanske vojaške zasedbe, njeno učinkovitost pa je potrdila tudi naknadna ugotovitev Albrecht-Cariéa, ki je v svoji knjigi o pariški mirovni konferenci na ta način zarisan liniji atestiral popolno skladnost z določili tajnega Londonskega pakta. Takšna, zlasti v primeru, ko gre za usodna vprašanja v življenju narodov ne vselej priporočljiva metoda, nam je povsem zadovoljivo služila tudi pri konstruiranju dokazne zgradbe v prvih treh primerih, ko je šlo za poskus prepoznavanja "informatorja A", "informatorja B" in "informatorja C", docela pa je odpovedala v nadaljevanju naše rekonstrukcije, pri "dekonspiriranju" poslednje dvojice Rybájevih "informatorjev".

Njen neuspeh se je pokazal že na primeru "informatorja D", ki se je s Titovim diplomatom sestal 21. avgusta 1945. Časovni in abecedni interval zbirnega poročila sta se tokrat znova ujela, "informator D" pa se je po obeh kriterijih znašel na predzadnjem mestu zbirnega poročila. Kljub navidezno subordiniranemu položaju v domnevno hierarhični strukturi poročila, vsaj potencialnega pomena njegovih informacij ne bi kazalo podcenjevati. "*Diplomatski urednik konzervativno usmerjenega lista v Londonu*" je bil namreč edini sogovornik, ki je jugoslovanskemu diplomatu približal tudi povsem konkretna stališča ameriške, britanske in italijanske delegacije "*na bodoči konferenci zunanjih ministrov v septembru 1945 glede jugoslovansko-italijanskih obmejnih vprašanj*". Natančnejša primerjava s predlogi, podanimi na londonskem Svetu ministrov bi sicer pokazala, da njegove napovedi zlasti v napovedi italijanskega stališča niso bile v vseh podrobnostih točne, toda v celoti vzeto bi z nekaj naknadnimi popravki vendarle lahko predstavljale razmeroma zanesljivo izhodišče za taktično in strateško pripravo jugoslovanske diplomatske akcije. Tolikanj bolj zanimivo bi bilo torej ugotoviti, kateremu "*konzervativno usmerjenemu listu v Londonu*" naj bi omenjeni, dokaj ažurno in natančno informirani "*diplomatski urednik*" v tistem času pripadal.

V povsem drugačnem kontekstu smo že omenili terminološke težave, povezane z uporabo pojma "konzervativec" in "konzervativen". K temu bi veljalo dodati, da je Vladimir Dedijer tri leta po koncu vojne sodil, da je razlika med angleškimi konzervativci in liberalci presežena, takšno trditev pa ilustriral na primeru dveh uglednih časopisov - liberalnega Manchester

Guardiana in konzervativnega londonskega Timesa, ki naj bi kljub različni politični usmeritvi imela skupno dopisniško mrežo v inozemstvu.¹¹⁴ Jugoslovanski kronist pariške mirovne konference je v za tisti čas obligatni drži ideološke proskineze navedel tudi poznavalsko mnenje "Velikega Brata", sovjetskega zunanjega ministra Molotova, ki je avtoritativno sodil, da je v laburistični Angliji mogoče najti en samcat laburistični list, ves preostali tisk pa naj bi bil "nedemokratičen" in "konzervativen".¹¹⁵ Osebnega kriterija pisca poročila nam seveda ni dano poznati, a kljub temu predpostavimo, da je v nekoliko večji meri ustrezal ustaljenim kriterijem, kakršna so za označevanje politične usmeritve svojih časnikov uporabljali Britanci sami. Toda kakršnakoli so že bila diplomatska merila, zdi se, da bi na podlagi geografsko določljivega podatka, po katerem naj bi šlo za "diplomatskega urednika konzervativno usmerjenega lista v Londonu", lahko že na samem začetku izločili vsaj tiste britanske konzervativne liste, ki so izhajali v provinci. Ariadnina nit diplomatskega poročila bi nas torej z veliko zanesljivostjo privedla do znamenite londonske "ulice črnila", po kateri je še pred nekaj stoletji idilično vijugal majhen Temzin pritok, imenovan Fleet, zdaj pa so bila ob njej razvrščena uredništva najbolj pomembnih britanskih časopisnih hiš. V skladu s poročevalčevo uvodno dispozicijo bi se med tamkaj zbranimi redakcijami morali omejiti predvsem na Daily Telegraph, neuradno glasilo konzervativne stranke, po velikem številu zunanjepolitičnih dopisnikov znani Observer, tedensko izhajajoči Spectator, med čigar redne sodelavce je dolgo sodil Harold Nicolson, senzacionalistični Daily Express, ki je od let prve svetovne vojne dalje dokaj natančno pokrival zunanjepolitične dogodke, in - na koncu, a sploh ne nazadnje - na londonski Times, list svetovnega formata, ki je bil nominalno nad vsakodnevnimi političnimi opredelitvami, a je veljal za konzervativnega v najboljšem pomenu te besede.

Po označbi nemškega pisca Dibeliusa je bil londonski Times še v začetku dvajsetih let, "vseskozi konzervativno usmerjen list" ("durchaus konservativ gerichtetes Blatt").¹¹⁶ V obdobju 1945-46, ko je glavni urednik postal radikalni torijevac Dawson, njegov pomočnik pa nekdanji prvi sekretar v Foreign Officeu in udeleženec mirovne konference v Parizu 1919, rahlo levičarski E. H. Carr, je sicer že prišlo do rahlega uredniškega odklona, toda ta levitev ni bila tako radikalna, da bi kar takoj okrnila tradicionalno konzervativni "image" znamenitega londonskega dnevnika. Prav na MacDonald, "diplomatskega urednika" tega svetovno znanega konzervativnega lista, se je torej leta 1941 obrnil podpredsednik jugoslovanske vlade v izgnanstvu dr. Miha Krek, zaskrbljen, ker naj bi Britanci jugoslovanski vladi ne podali nikakršnih obvezujočih izjav glede povojnih meja z Italijo. In prav omenjenega moža je v svojstvu "diplomatskega urednika" londonskega "Timesa" v dnevniškem zapisu 14. avgusta 1943 s priimkom omenil tudi pisec "Londonskega dnevnika", srbski demokratski politik dr. Milan Grol.¹¹⁷ Bil je - MacDonald namreč - pač edini "diplomatski urednik" kakega britanskega časopisa, izrecno apostrofirani v doslej objavljenih jugoslovanskih virih iz vojnih let.

Že na podlagi omenjenega, nadvse skromnega indica, bi se lahko torej vprašali ali je tudi dr. Vladimir Rybář ob koncu vojne sledil Krekovemu zgledu in za informacijo o predvidenem poteku londonske konference zaprosil "diplomatskega urednika" tega "konzervativno usmerjenega lista v Londonu", ali pa si je izbral raje njegovega poklicnega kolega iz ortodoksno konzervativnega Daily Telegrapha, "progresivno konzervativnega" Observerja, zmerno konzervativnega Spectatorja ali "vedno konzervativnega in včasih liberalnega" Daily Expressa?¹¹⁸

¹¹⁴ Dedijer, op.cit., str. 100.

¹¹⁵ Ibid, str. 105.

¹¹⁶ Wilhelm Dibelius: England. Vol. 1, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart 1923, str. 404.

¹¹⁷ Cf. Dragovan Šepić: Velika Britanija i pitanje revizije jugoslavensko-talijanske granice 1941, Zgodovinski časopis (ZČ), XXX, Ljubljana 1976/1-2, str. 61; Milan Grol: op.cit., str. 453.

¹¹⁸ Prim.: Ernest Watkins: The Cautious Revolution. Britain Today and Tomorrow. Farrar, Strauss and Company, New York 1950, str. 254-255. Uradna zgodovina londonskega Timesa v tabelarni preglednici prestolničnega tiska za obdobje 1884-1947 kot konzervativna označuje Daily Telegraph in Evening Standard, Daily Sketch, ki se je leta 1946 združil z Daily Graphicom v časnik istega imena, pa naj bi bil "prej neodvisen, sedaj konzervativen" (op. cit., str. 1130-1134). Osebnostno bi dobro informiranega "informatorka D" najprej iskali v uredništvu Timesa in Daily Telegrapha. Prav ta konzervativno orientirana časnikarica sta bila poleg liberalnega Manchester Guardiana tista, ki jima je ameriški "Public Affairs Officer", Donald C. Dunham, v analizi pisanja tiska o novembrski krizi leta 1953 posvetil največ pozornosti (prim.: Political Aspects of Press Reporting of Crisis of November, 1953, Trieste, F.T.T.) in prav omenjeno dvojico je - vključno z The Economistom - v sestavku "Od prijateljev do sovražnikov. Odnos britanskega tiska do Jugoslavije leta 1945" vzorčno obravnaval tržaški zgodovinar Jože Pirjevec (prim. Konec druge svetovne vojne, str. 681-686).

Vprašanje bo vsaj zaenkrat ostalo brez odgovora. Drugače kot v prvih treh primerih, kjer smo za enigmatičnimi obrisi "informatorjev" vendarle s precejšnjo gotovostjo prepoznali povsem konkretne britanske osebnosti in jih poimenovali z imeni in priimki, nam tega v primeru "informatorja D" iz metodoloških razlogov ni mogoče storiti. Tudi, ko bi namreč poimenovali vse konzervativno usmerjene časnike na Fleet Streetu, sistematično prečesali njihova uredništva in tako dovolj tesno zategnili mrežo, v kateri bi se "per definitionem" moral znajti tudi neimenovani "diplomatski urednik konzervativno usmerjenega lista v Londonu",¹¹⁹ naše prizadevanje ne bi imelo povsem razvidnega in opravičljivega smisla. Glede na to, da bi bilo mogoče morebitne kandidate naštet na prste ene roke, bi se po poti logične dedukcije sicer nedvomno zelo približali Rybářevemu informativnemu viru, a ga ob odsotnosti natančnejše določujočih podatkov vendarle ne bi mogli povsem zanesljivo lokalizirati. Ako je bilo pri Vergilu celo boginjo prepoznati po načinu njenega hoda ("incessu patuit dea") je namreč "informator D" po zaslugi diplomatove konspirativnosti ostal mož brez dovolj izrazitih posebnosti, na podlagi katerih bi ga lahko povsem brez tveganja izdvojili iz sicer ne prevelikega števila poklicnih kolegov.

Dodatna negativna opredelitev, po kateri naj bi "informator D" najverjetneje ne bil v "italijanski službi", bi nam prišla prav le, ako bi vedeli, kdo vse je v tej "službi" bil, a ker je mogoče s precejšnjo gotovostjo domnevati, da tudi tovrstna dejavnost ni bila ravno prevladujoča značilnost "diplomatskih urednikov" londonskih konzervativno usmerjenih listov, nam tudi takšna hipotetična vednost ne bi bila v posebno pomoč. Po drugi strani bi diplomatova navedba, po kateri naj bi se britansko zunanje ministrstvo posluževalo "informatorja E" kot "gospodarskega eksperta" za "strokovna mnenja o tehnični izpeljavi gotovih mednarodnih gospodarsko-političnih načrtov (kot: internacionalizacija Tangerja, internacionalizacija Sueza, Singapurja etc)", vendarle lahko predstavljala tisti oprijemljivi podatek, ki bi že sam po sebi znatno olajšal ali celo omogočil njegovo prepoznanje.¹²⁰ Prav zavoljo te, že v samem izhodišču pretirano optimistične podmene, pa tudi zaradi siceršnje relevantnosti izvedenčevih stališč, smo vprašanje z navedenim opisom naslovili na arhivski oddelk Foreign Officea. Odgovor britanske ustanove je bil prijazen, hiter in ustrežljiv, podvzete poizvedbe pa niso izpolnile začetnih pričakovanj.¹²¹ Primera "informatorja D" in "informatorja E", "diplomatskega urednika" in ekonomskega eksperta, "ne-politika" in "ne-diplomata", še vedno čakata na razrešitev.

X. "Naš mož v Londonu"; kratek "curriculum vitae" pisca zbirnega poročila, slovenskega diplomata dr. Vladimírja Rybářa

V dosednji analizi dokumenta smo se torej omejili predvsem na poskus razkritja in poimenovanja diplomatovih informativnih virov, toda že uvodoma naglasili, da si njihovega prepoznavanja ni mogoče zamisliti brez najtesnejše povezave z vsebino njihovih izjav in njihove umestitve v veljavni historiografski diskurz. Številna, individualno obarvana stališča smo torej v procesu oblikovanja delovne hipoteze dosledno predstavili in interpretirali v referenčnem okviru "objektivno" danega zgodovinskega konteksta, nato pa v skladu s sprejeto podmeno preverjali

¹¹⁹ Glede strukture britanskih časopisnih uredništev, primerjaj sočasno informacijo izpod peresa tedanjega poslanca britanskega Spodnjega doma, Ivorja Thomasa: *Etudes Britanniques. Le Gouvernement de la Grande-Bretagne. Le Droit anglais. Les Eglises en Grande-Bretagne. Les Syndicats. Les Journaux. Horizons de France*, Paris 1945, str. 175.

¹²⁰ Z britanskimi razmišljanji, da se pri internacionalizaciji Trsta smiselno aplicira režim Tangerja - ureditev, ki jo je v podrobnostih tehnične izvedbe pomagal izoblikovati prav "informator E" - je dr. Alojzija Kuharja po pričevanju Rybářevega prijatelja dr. Izidorja Cankarja z dne 23.10.1944 seznanil britanski diplomat in obveščevalec, sir Paul Dukes (Cankar, op. cit., str. 36 in 125ff). Navedbam Rybářevega "informatorja D" o domnevnem angleškem projektu, po katerem naj bi samo mesto Trst po vojni pripadlo Jugoslaviji, pristanišče pa bi bilo internacionalizirano, po drugi strani ustreza izjava Dukesu Kuharju, ki jo je Cankar zabeležil dne 21.10.1944. Dukes je omenjeni načrt pripisal prof. Setonu-Watsonu. Razlage "informatorja D", po kateri naj bi prav brutalni postopki jugoslovanskihasedbenih sil v Julijski krajini botrovali opustitvi takšnega načrta, doslej znani podatki o britanski politiki do spornega območja ne potrjujejo. Po drugi strani drži, da je sir Orme Sargent prav dr. Rybářu obsežne premike zavezniških sil z linije na Soči na položaje okrog Trsta in Gorice dne 26. maja 1945 pojasnil tudi s potrebo po zaščiti italijanskega življa v teh krajih, ki da je - tako Vladimir Rybář v zabeležki istega dne - "od strane naših vlasti izloženo deportiranju". Rybář je po pričakovanju odgovoril, da mu o kakem deportiranju ni znanega nič, če pa je že prišlo do takih primerov, je šlo gotovo za "kolaboracioniste, fašiste in nacistične, koje iz razloga sigurnosti treba odstraniti iz pojedinih mesta, što su uostalom radile i savezničke trupe u svim krajevima koje su oslobodili..." (DASIP, Fond Mirovne konference v Parizu (MKP), F-58, 30. 5. 1945, str. zaupno 5).

¹²¹ Pisni obvestili ambasade Velike Britanije v Ljubljani avtorju z dne 3. 3. 1993 in 13. 4. 1993.

možnost in verjetnost njihove "subjektivne izrekljivosti" v vsakem izmed posamično imenovanih primerov.¹²² Skozi individualno optiko hipotetično poimenovanih "informatorjev" smo poskušali uzreti časovno "zamrznjeni" posnetek ozemelskega spora, da bi zatem tako nastalo "subjektivno" podobo projicirali na "objektivizirani" zaslon bolj ali manj ustaljene vednosti o obdobju, v katerem so se, nalik prvim, oddaljenim bliskavicam na potemnelem obzorju, že rahlo nakazovala znamenja prihajajoče hladne vojne.

Ob takšnem, metodološko pogojenem preverjanju podatkov in njihovih notranjih povezav, na vijugasti poti med "resnico in metodo" (Hans-Georg Gadamer), smo se ves čas zavedali neizogibne pasti lastne subjektivnosti,¹²³ a tudi dejstva, da je moral biti tudi poročevalčev, še tako veren zapis, že s samo izbiro "intervjujancev" in njim zastavljenih vprašanj subjektivno pogojen. Celotno videnje tako objektivnega izseka stvarnosti, kakršnega po definiciji predstavlja fotografija - "Lichtbild" ali "imago lucis opera expressa" (Roland Barthes) - namreč bistveno določata povsem specifični optiki najmanj dveh oseb; moža, ki se ustopi za objektiv, izbira kader in čas osvetlitve in še le zatem pritisne na sprožilec, in gledalca, ki si v preteklosti nastali "svetlobni zaris" skozi dostikrat goste nanose časa in iz čisto povsem spremenjene osebne in kolektivne perspektive ogleduje. Ako ostanemo še naprej zvesti izbrani prispodobi, lahko ugotovimo, da smo doslej, v postopku razvijanja historičnih "negativov", prav osebnost "moža za objektivom" pustili nekolikanj v ozadju. Skrajni čas je zatorej, da vsaj v zaključnem delu sestavka spregovorimo tudi o življenjski poti in družinskem ozadju slovenskega diplomata, ki je v zbirno lečo petih in pol strani poročila s pohvale vredno spretnostjo ujel petorico dokaj različnih, toda v "žariščni točki", v enotnem in skupnem spoznanju o nujnosti "internacionalizacije" Trsta, popolnoma sovpadajočih pogledov na bodočo usodo pristaniškega mesta na vrhu Jadrana.

Pisca pričujočega poročila dr. Vladimirja Rybáfa (1894-1946) je napovedani in pričakovani, toda nenadejano ostri piš tržaške krize presenetil v prestolnici britanskega imperija. V tistem času je kot pomočnik zunanega ministra dr. Ivana Šubašića, odpravnik poslov v odsotnosti designiranega ambasadorja dr. Ljuba Leontića in kasneje kot svetnik ambasade sodil med formalno najvišje stoječe slovenske diplomate v hitro preurejajoči se jugoslovanski diplomaciji. Rojen v Sežani, v družini uglednega primorskega politika dr. Otokarja Rybáfa in Terezije Kastelic, je mladostna leta preživel v Trstu in v tem narodnostno izrazito mešanem pristanišču habsburške monarhije leta 1914 tudi maturiral.¹²⁴ Ker je bil zaradi telesne hibe oproščen vojne obveznosti, je lahko med prvo svetovno vojno študiral pravne vede na starodavni Karlovi univerzi v Pragi in se tako vsaj za nekaj z vojnimi skrbmi skaljenih let povrnil k češkim koreninam svoje družine. Prestolnica svetega Vavca ob Vltavi je bila namreč tudi rojstno mesto njegovega starega očeta Jana Rybáfa. S Slovenko poročeni Čeh je konec šestdesetih let prejšnjega stoletja služboval na ravnatelstvu Južne železnice, publiciral sestavke o bohinjski progi, snežnih zametih in vodni preskrbi na progi Ljubljana-Trst in si ustvaril ime kot cenjen gradbeni strokovnjak in visok uradnik na direkciji Severno-zahodne železnice.¹²⁵

¹²² Karikirano rečeno, smo "biografijo" postavili v službo historiografije in slednjo interpretirali s stališča osebnosti.

¹²³ Na subjektivno naravo vsakršnega "pogleda" posrečeno opozarja Barthes: "... Ainsi de la plupart des portraits de Nadar (ou aujourd'hui d'Avedon): Guizot est 'ressemblant', parce qu'il est conforme à son mythe d'homme austère; Dumas, dilaté, épanoui, parce que je connais sa suffisance et sa fécondité; Offenbach, parce que je sais que sa musique a quelque chose de spirituel (dit-on): Rossini semble faux, rosse (il semble, donc il ressemble): Marceline Desbordes-Valmore reproduit sur son visage la bonté un peu naïve de ses vers: Kropotkine a les yeux clairs de l'idéalisme anarchisant, etc. Je les vois tous, je puis spontanément les dire 'ressemblants', puisqu'ils sont conformes à ce que j'attends d'eux..." (Roland Barthes: *La Chambre claire. Notes sur photographie*. Cahiers de cinéma. Gallimard Seuil, Paris 1980, str. 157-159).

¹²⁴ "Tržaški problem ni nov. Gre za star in za Jugoslavijo zelo resen problem. Jaz Trst osebno poznam, ker sem v njem odrasel in vem iz lastnih izkušenj, kaj je tam pomenilo biti Jugoslovčan...", se je svoje mladosti, prebite "ante bellum francisco-josephinum" v Trstu, v razgovoru za norveški "Friheten" dne 27. 7. 1946 spomnil Titov poslanik v Oslu. (DASIP, MKP/F-32). Njegovo poznavanje tržaških razmer pred letom 1914 je tako prišlo do izraza tudi v leta 1920 objavljenem sestavku "Kako so bili Lahi favorizirani od avstrijske vlade na škodo Jugoslovčanov". V zvezi s tem, v "Slovenskem narodu" objavljenim spisom, spomnimo na interpelacijo njegovega očeta z dne 20. 1. 1911. Z njo je dr. Otokarju Rybáfu uspelo doseči delno revizijo avstrijskega ljudskega štetja po kriteriju "občevalnega jezika" (Umgangssprache) iz leta 1910. Ta je ugotovila zlorabo pojma "občevalni jezik" v kar 20.834 primerih (cf. Lavo Čermelj: *O ljudskem štetju v Trstu l. 1910*. Anal. Jadranskega instituta, 2, Zagreb 1958, str. 7-51).

¹²⁵ Prim. Peter Ribnikar: Slovenski doktorji, promovirani na Karlovi univerzi v Pragi 1917-1939. ZČ, 46, Ljubljana 1992, 4, str. 526. Izčrpnješo biografijo diplomatovega starega očeta Jana Rybáfa objavlja, inter alia, Primorski slovenski biografski leksikon (PSBL), 13. snopič, Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1987; sub voce.

Slika 5: Dr. Vladimir Rybář (med Edvardom Kardeljem in dr. Ljubo Leontićem) na sešnanju OZN v Londonu 1946 (iz: Edvard Kardelj, skica za monografijo. Zagreb 1979, str.145)

V prelomnih dnevih leta 1918 je Vladimirjev oče Otokar postal član "Narodnega vijeća" v Zagrebu in predsednik "Narodnega sveta" v Trstu. V dne, ko je italijanska vojska izkoristila razsulo habsburškega imperija, zasedla tretjino slovenskega ozemlja in se nevarno približala Vrhniki, se je nekdanji tržaški poslanec dunajskega "Reichsrata", ki ga je prva vlada SHS postavila za poverjenika za Trst in Primorsko, na sejah zagrebskega "Narodnega sveta" zavzemal za čimprejšnjo združitev s Srbijo in Črno goro. O razmerah, v kakršnih se je januarja 1919 podal na mirovno konferenco v Pariz, veliko pove podatek, da je na poti v Ljubljano ponoči na skrivaj prekorščil črto italijanske vojne zasedbe pri Logatcu. Na mirovni konferenci se je obrnil na v Celovcu živečega poveljnika soške armade, feldmaršala Svetozarja Borojevića in z njegovimi podatki o številčnem razmerju savojskih in avstro-ogrskih sil dodobra omajal tolikanj razglašani italijanski mit o domnevno "veliki zmagi" pri Vittoriju Venetu.¹²⁶ Po vrnitvi iz Pariza julija 1920 se je z družino preselil na Bled in kasneje v Ljubljano. Jugoslovansko in srbofilsko usmerjenemu politiku so fašisti ob požigu Narodnega doma 13. julija 1920 razdejali odvetniško pisarno, tržaška odvetniška zbornica pa ga je zaradi udeležbe na mirovni konferenci izbrisala iz seznama članov.

Oba, Otokar Rybář in njegov prvi, starejši sin Vladimir,¹²⁷ sta v začetku dvajsetih let stopila v diplomatsko službo Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. Rybář senior je na zunanjem ministrstvu v Beogradu kot Slovenec "užival nenavadno visok položaj".¹²⁸ Od 1. septembra 1922

¹²⁶ Poročilu je pod psevdonimom "Adriaticus" pripisal tudi lastni predgovor (cf.: O vojni proti Italiji od feldmaršala Borojevića, Ljubljana 1923).

¹²⁷ Dušan Rybář, drugi, leta 1898 v Trstu rojeni sin Otokarja Rybářa, se je v letih 1918-19 udeležil bojev za severno mejo in bil nekaj časa celo pribočnik generala Maistra. Med obema vojnama je kot bančni uradnik živel v Beogradu. O njegovi takratni usmeritvi pričuje leta 1938 pod psevdonimom "Dušan Kosovski" izdana knjižica z naslovom "Zar je naše ujedinjenje završeno". V letu 1945 se je brat v Londonu službujočega jugoslovanskega diplomata po nalogu OF oz. SNOŠ vrnil v Trst. V tržaških Razgledih je publiciral razprave o tržaškem vprašanju: "Trst in njegovo zaledje" (1946), "Po Parizu" (1946) in "Novo poglavje" (1947). Pozneje se je z OF razšel in se pridružil skupini Neodvisnih Slovencev. V spisku političnih osebnosti Trsta, ki bi prišle v poštev pri sestavi "Vladnega sveta" STO, poslanem jugoslovanski delegaciji v OZN v oktobru 1947, je bil pod napačnimi podatki ("Dr. Ribaš Dušan, pravnik, rodjen 1887, član OF") z desetimi vidnimi tržaškimi Slovenci uvrščen v kategorijo "Nepouzdan kandidati Slovenci" (DASIP, Ambasada Rim, F. 2, 21. 10. 1947, str. zaupno 1675). O ideološko izključevalni naravi te oznake ni potrebno dvomiti. Od leta 1951 do leta 1957, ko je zbolel, je delal na Radiu Trst A. Umril je leta 1959 na Dunaju. Prim. SBL in PSBL, sub voce.

¹²⁸ PSBL, 13; Rybář Otokar. Prim. tudi podatke v SBL, PSBL, ÖBL, sub voce.

pa vse do smrti, 12. januarja 1927, je načeleval oddelku za izvrševanje mednarodnih pogodb. Vodil je številne delegacije na pogajanjih s sosednjimi državami in na konferencah držav naslednic (1921-1922) in podpisal vrsto pomembnih konvencij in trgovskih sporazumov. V pravni teoriji znani "Leges Rybář" so nosili njegovo ime. Po drugi strani so njegova titularna imenovanja na položaj poslanika v Tirani, Carigradu in "Petrogradu" sodila med kurioznejša poglavja lokalne diplomatske zgodovine. Tja je bil nominiran le zaradi proračunskih postavk in v teh mestih nikoli ni služboval.¹²⁹

V nasprotju z očetom, ki je večer življenja prebil na sotočju Donave in Save, je njegov sin Vladimir obdobje "entre deux guerres" preživel v aktivni diplomatski službi v tujini. Dejstvo, da je bil profesionalni diplomat, ga je skupaj z dr. Ivanom Pernetom, na razorožitveni konferenci v Ženevi nesrečno preminulim svetovalcem jugoslovanske delegacije, razlikovalo od večine slovenskih kolegov, ki so v kraljevo diplomacijo priromali po večini iz političnega ali kulturnega življenja. Stopnice službene kariere so ga v krajših, vsega nekajletnih presledkih vodile po jugoslovanskih konzulatih in "embahadah" v Berlinu, Celovcu, Parizu, v takrat italijanski Reki, v Bukarešti, Düsseldorfu in Pragi. Po povratku iz češkoslovaške prestolnice, vladane z modro roko predsednika Masaryka, je avgusta 1936 postal načelnik personalnega oddelka na zunanjem ministrstvu. Kmalu zatem, v decembru 1937, je bil imenovan za svetnika jugoslovanskega poslaništva v Združenih državah. Na drugi strani Atlantika je torej dočakal nenadni konec češke neodvisnosti in zaostritev evropske krize, ki se je stopnjevala vse do Hitlerjevega napada na Poljsko in skupne, angleško-francoske vojne napovedi Nemčiji. V poslopju washingtonskega poslaništva je pričeval tankovski reviziji versailleskega miru, ki je s padcem Pariza in francosko predajo v železniškem vagonu v Compiègne doživela simbolični vrhunec. Tam je izvedel tudi za "koventriranje" Beograda in razkosanje Jugoslavije, za nemški napad na Sovjetsko zvezo, japonsko bombardiranje Pearl Harbourja in vstop Amerike v vojno. Toda premestitev na novo službeno mesto je v teh burnih, dramatičnih preobratov polnih časih prinesla spremembo tudi v njegovo zasebno življenje; 17. novembra 1942, natanko na svoj oseminštrideseti rojstni dan, se je poročil z Američanko Elvino Genèvieve Orlicz-Dreszer.

V naslednjih dveh letih je bila večina Rybářovih poklicnih kolegov postavljena pred izbiro za eno izmed obeh poglavitnih, v medsebojne spopade zapletenih političnih opcij v domovini. Odločitev Britancev za Titovo stran, ki je sledila predhodni podpori Draži Mihajloviću, poveljniku kraljevih sil "u otadžbini", je vsaj nekaterim med njimi ne povsem lahko izbiro olajšala. Ker naj bi se tudi sam ne strinjal z velikosrbskim stališčem washingtonskega predstojnika Konstantina Fotića, je dr. Vladimir Rybář v prvi polovici leta 1944 zaprosil vlado v emigraciji, naj ga pokliče v London.¹³⁰ Njegovi prošnji je bilo ugodeno in že 25. avgusta 1944 je bil imenovan tudi za pomočnika jugoslovanskega zunanjega ministra. Toda šele po povratku vlade v Beograd se je Titovim partizanom "diskretno naklonjeni" odpravnik poslov znašel na politično resnično vročih tleh - v londonski ambasadi, vsega nekaj sto metrov oddaljeni od rezidenčnega hotela "Claridges", je bil vsaj nekaj mesecev edina personalna vez med dr. Ivanom Šubašićem in kraljem Petrom.¹³¹ Takrat je imel pred seboj le še dobri dve leti življenja in kot je

¹²⁹ K podatku, po katerem naj bi bil O. Rybář poslanik "v Leningradu" (Rudi Čaćinović: Slovensko bivanje sveta. Razvoj in praksa diplomacije. Enotnost, Ljubljana 1994, str. 104) bi veljalo dodati, da je bilo njegovo imenovanje za poslanika v Petrogradu pač nasledek notorno znanega dejstva, da je uradni Beograd med obema vojnima vzdrževal fikcijo o neprekinjenem obstoju carske Rusije in Petrograda kot njene prestolnice. Otokar Rybář tako dejansko ni mogel biti poslanik ne v Petrogradu, ne v Leningradu, kaj šele v Moskvi. Diplomatske odnose s Sovjetsko zvezo je vzpostavila šele Cvetković-Mačkova vlada, ki je leta 1940 v Moskvo poslala dr. Milana Gavrilovića.

¹³⁰ Tako PSBL, 13, str. 264. - Glede narave odnosa Rybář - Fotić se od te navedbe nekoliko razlikuje zapis Radice, ki zatrjuje, da je bil Rybář skoraj do konca lojalen velesrbsko razpoloženemu predstojniku (op. cit., str. 162). Vsekakor sta bila po Grolovem pričevanju oba, tako Radica kot Rybář, deležna "protiprečanskega" izpada s strani velikosrbskega upravnika dvora, Svetisava Vohoske: "Utornik, 4. VIII 42. ... Opsoval je majku Radici, ... a mirnom Ribaržu (sic!) rekao u polasku: 'Kad ćete prestati da nas koljete, nas Srbe?' I kao žala, gadna je, i netaktična." Milan Grol, op. cit., str. 164. N.B. K temu bi veljalo dodati, da je bil "Ribarž Otokar", ki naj bi bil po mnenju redaktorjev žrtve tega absurdnega izbruha, takrat že petnajst let mrtev.

¹³¹ Siva eminenca tedanje Titove diplomacije, dr. Vladimir Velebit, Rybářev tedanji položaj ocenjuje takole: "...Kad su se Šubašić i njegova vlada preselili u Beograd, kralj je ostao sam u Londonu i bio je više nego pre izložen uticaju svojih nesposobnih i sebičnih savetnika. U jugoslovenskoj ambasadi ostao je kao odpravnik poslova Ribarž (sic!), jedina Šubašićeva veza sa kraljem. Ribarž, po poreklu Slovenac iz Trsta, bio je vrlo sposoban diplomatski službenik. čovek neprikosnovenog integriteta i diskretno naklonjen NOP-u. Odlično je mogao da posluži kao prenosilac poruka, ali nije imao dovoljno avtoriteta da na kralja izvrši pritisak da već jednom potpiše ukaz o postavljanju namesnika..." (op. cit., str. 359, kurziv S. K.). Precej slabše mnenje o Rybářevi profesionalni usposobljenosti je imel kasnejši jugoslovanski veleposlanik v Washingtonu dr. Sava Kosanović, ki

moč razbrati iz ohranjenih dokumentov, si je ves preostali čas po svojih skromnih močeh prizadeval, da bi "moji kraji", kot je v neki brzojavki iz Osla poimenoval z rojaki poseljeni del Julijske krajine, ob koncu mirovnega procesa pripadli domovini. Odločitve mirovne konference v Parizu ni dočakal. Na peto obletnico nemškega napada na Jugoslavijo je izročil poverilnice norveškemu kralju Haakon VII. in 14. novembra 1946, samo tri dni pred dvainpetdesetim rojstnim dnevom, v hladni prestolnici evropskega Severa preminil za posledicami možganske kapi.

Najbrže lahko brez strahu pred pretiravanjem zapišemo, da se tudi v teh sumarno navrženih podatkih iz diplomatove biografije po vsej verjetnosti skriva vsaj delček odgovora na vprašanje, kako je piscu poročila sploh uspelo stopiti v stik, in vsaj v enem primeru celo v epistolarno, z zaupnostjo prežeto razmerje, s petorico uglednih predstavnikov tistega sloja britanske družbe, ki mu je znameniti oksfordski zgodovinar A. J. P. Taylor menda prvi nadel oznako "Establishment". Če je namreč kaj resnice v humorni ugotovitvi, po kateri naj bi bil za prebivalce Otoka slaherni tujec v najboljšem primeru le "kandidat za rang Angleža",¹³² potem je mogoče predpostaviti, da je bil v svetovljanskem ozračju velikega srednjeevropskega emporija odrasli doktor Karlove univerze nedosegljivemu idealu angleškega gentlemna vendarle za korak bližje kot vse pogostejši primerek primarno ali sekundarno primitivnega, policijsko in partijsko preverjenega "jugodiplomata", kakršnega je v njegovi "morlaško" arhetipični, ruralno neotesani varianti s pristno groženostjo opisoval vedno elegantni šef francoskega protokola, Jacques Dumaine.¹³³ Morda res "persona grata" pri novih revolucionarnih oblastnikih, kot je v svojem dnevniku neblagohotno pripomnil njegov nekdanji washingtonski sodelavec Bogdan Radica,¹³⁴ je bil namreč slovenski diplomat tudi dve desetletji dolgo "persona grata" na zloščenenem diplomatskem parketu meščanskega sveta. Konciliantne nravi in neomadeževan s hipoteko predvojnega političnega ekstremizma, ob samem prihodu v London očitano novoimenovanemu veleposlaniku dr. Ljubu Leontiću,¹³⁵ je bil v svoji novi dvojni vlogi - kot kraljevi, a tudi Titov diplomat "in spe" - ravno prva oseba za posredovanje med osebnostmi različnih političnih profilov.

je 27.1.1945 dr. Stojanu Gavriloviću dejal naslednje: "Nema ništa dobro da kaže o Ribaržu (sic!), koji Šubašiću daje savjete o Americi. Ribarž ništa ne razumije ni o Americi, ni o potrebama Jugoslavije u vezi sa Amerikom i odnosima sa Amerikom. Šubašić ga uzima vrlo ozbiljno zbog duge službe u Vašingtonu. čini veliku pogrešku s tim..." (Sava N. Kosanović: Jugoslavija bila je osuđena na smrt. Smisao Moskovskog sporazuma. Ur. Bogdan Krizman, Globus Zagreb, Arhiv Jugoslavije Beograd, Zagreb-Beograd 1984, str. 320). Kosanović, ki je imel v zvezi z Washingtonom pač svoja osebna pričakovanja in bil vrhu tega, kot je zapisal dr. Izidor Cankar, "ženska narava, z ženskimi strastmi" (op. cit., str. 39), s to sodbo najbrže ni bil pretirano objektiv.

¹³² Celó izrazilo anglofiliški princ Pavle, čigar imitiranje britanskega "way of life" je po pričevanju Milana Stojadinovića segalo celo do takšnih podrobnosti, kakršno je bilo nošenje pokrpanih volnenih nogavic "à la Neville Henderson" (Ni rat ni pakt. Jugoslavija izmedju dva rata. Otokar Keršovani, Rijeka 1970, str. 269), je bil za Britance v najboljšem primeru le "častni Anglež" (prim. Elisabeth Barker: Britanska politika prema jugoslovenskoj Evropi u drugom svjetskom ratu. Globus, Zagreb 1978, str. 92).

¹³³ Prim. Jacques Dumaine: Quai d'Orsay. René Julliard. Paris 1956, str. 567. - Podobno drastična pričevanja o škandalozno nizki ravni precejšnjega dela Titovih diplomatov in pogajalcev najdemo med drugim tudi v Kocbekovem povojnem dnevniku, memoarjih Vukmanovića-Tempe ali samorazkrivajočih, legendarne bitke z noži in vilicami evocirajočih spominih Črnogorca Arse Milatovića. Vsaj na nekaterih pomembnih predstavništvih je po vojni očitno suvereno kraljeval "homo heroicus, homo Balcanicus". Radica, neposredni pričevalec razmer na zunanem ministrstvu ob koncu vojne in tudi tamkaj uvedenega komisarskega režima, si je mizerno raven kadrovskega novačenja razlagal kot posledico "upora periferije", ki naj bi že na samem začetku omogočila prevlado primitivnih in administrativno nekompetentnih, toda ideološko pravovernih in v državljanski vojni zmagovitih "gorjancev" nad urbanimi "dolinci". (Glede uporabljenega termina "sekundarne primitivnosti" kot domnevnega ključa za razumevanje balkanske mentalitete prim. Andreas Graf Razumovsky: Ein Kampf um Belgrad. Tito und die jugoslawische Wirklichkeit. Ullstein, Berlin, 1980, str. 61-62). To seveda ne pomeni, da v jugoslovanski diplomaciji po vojni ni bilo tudi večjega števila povsem zmognih diplomatov in celo briljantnih intelektualcev, kakršna sta bila npr. predvojna pariška nadrealista dr. Marko Ristić in Koča Popović.

¹³⁴ "Ožujak. U London je stigao i dr. V. Rybarž (sic!), bivši savjetnik našeg poslanstva u Washingtonu. I on je kod komunista postao *persona grata*, iako je cijelo vrijeme rata bio uz Fotića, služeći mu najvjernije. Šubašić ga je prihvatio, jer je Rybarž zadnjih mjeseci, kad je bilo jasno da je Fotić izgubio bitku, redovno dolazio u New York i obavještavao Šubašića i Kosanovića o Fotićevim intrigama protiv našeg pripremanja protitovske akcije..." (Radica, op. cit., str. 162).

¹³⁵ Imenovanje Titovega veleposlanika v Londonu je newyorški "New Leader" 7.8.1945 pospremil z dramatičnim naznanilom: "Leontitch arrived about a month ago accompanied by a considerable staff. He is a Croat and a lawyer ... the founder of the Yugoslav Fascist organisation - Fascist not in any vague or generic sense, but in a precise and specific sense - known as 'Orjuna'. Leontitch assumed the title of 'Veliki Chelnik' /Great Führer..." (R. H. Markham: Titos Imperial Communism. The University of North Carolina Press, Chapel Hill 1947, str. 199). Kot da to ne bilo dovolj, so Rusi Leontića tri leta kasneje, v obdobju Informbiroja, proglasili še za agenta britanskega "Secret Servicea".

Mediatorska vloga med nesrečnim Šubašićem in nesojenim kraljem, omenjena v Velebitovih spominih, razmeroma visok položaj v predvojni in povojni jugoslovanski diplomaciji, razvejane družinske in družabne vezi, dobro poznavanje zahodnega sveta in znanje jezikov, morda celo "masarikovska" zakonska zveza z ameriško državljanko¹³⁶ - vse te ponderabilije in imponderabilije so torej med njim in prihajajočo generacijo "lagerskih diplomatov" postavljale neviden, a zato nič manj obstoječ zid socialne sprejemljivosti in mu vsaj v načelu olajševale družabne stike z britanskimi "High Friends in High Places". Toda tudi njegova pripadnost prostozidarski loži, omenjena v delu srbskega pisca Zorana Nenezića, bi mu lahko odpirala vrata, po navadi tesno zaprta "profanim" kolegom.¹³⁷ Naivno bi bilo namreč pričakovati, da je bilo tovrstnih, ozke meje nacionalnih občestev presegaajočih "bratovskih" vezi z zmago revolucije v domovini hipoma konec in nenavadno bi bilo, ako bi jih jugoslovanski diplomat, če bi mu že bile na voljo, ne poskušal tudi uporabiti.¹³⁸ Nikakršnega dvoma tudi ni o tem, da je prav britansko prostozidarstvo pred drugo svetovno vojno predstavljalo diskretno, a dokaj vplivno politično silo.¹³⁹ Toda drugače kot na kontinentu, kjer masonski združenja padejo pod skupno, v razmerah avtoritarnih režimov inkriminirano oznako "tajnih združb" (Geheime Gesellschaften), tovrstne afiliacije na Otoku niso nikoli predstavljale temačne, s sedmimi pečati zapečatene skrivnosti. Po navedbah predvojnega masonskega pisca Eugena Lennhoffa naj bi bil takorekoč sleherni pomembnejši dogodek z navedbo imen udeležencev zabeležen v rubriki "Freemasonry" dnevnih časopisov, gost, ki bi v izbranih londonskih restavracijah po naključju zašel v prostore, namenjene srečanjem klubov in družb, pa naj bi tam "skorajda brez izjeme" naletel na prostozidarske temple.¹⁴⁰ Kljub takšni, za celinske razmere presenetljivi transparentnosti delovanja, med doslej omenjenimi poizkusno poimenovanimi "informatorji" le za Lea Amerya povsem zanesljivo vemo, da je pripadal loži, saj v to ne more dvomiti nihče, ki res pazljivo bere njegove dnevniške zapiske. Pripisati Rybářeve sogovornike nekakšni fantomatični "Svetovni republiki framasonov" in to storiti zgolj na podlagi nekaterih še tako upravičenih, a vendarle posplošujočih sodb, bi bilo torej dokaj problematično početje. Za razliko od teh, z ezoteričnimi primesmi začinjenih "Arcana Imperii", po drugi strani nikakor ni sporen podatek, da je bil diplomatov oče dr. Otokar Rybář viden udeleženec mirovne konference v Versaillesu leta 1919, te pa so se z edino izjemo diplomata Philipa Broada udeležili prav vsi doslej imenovani "kandidati" za sinove "informatorje". Na tak družinski "precedens" bi se dr. Vladimir Rybář ob morebitnih srečanjih z omenjenimi osebnostmi vsekakor lahko skliceval, služil pa bi mu tudi kot neke vrste osebno priporočilo.

O že omenjenem, nekajmesečnem obdobju zunanje-političnega temporariziranja, ki ga je jugoslovanski diplomat preživel v kočljivi posredovalni vlogi med dvema nespravljivima političnima opcijama, s povsem optično prepričljivostjo pričuje tudi angleški napis "*Royal*

¹³⁶ Zgled dr. Miljenka Vesnića in njegove ameriške soproge na mirovni konferenci l. 1919 je v tej zvezi vsekakor poučen (cf. Lederer, op. cit., str. 90). O ravni družabnih stikov ob priliki sprejemov, ki sta jih v Londonu prirejala Rybář in njegova žena, pričuje naslednji Radičin zapis: "...Na jednom cocktailu kod Rybarža, koji se bogato oženio, pa je sada i pri novcu, sretnem novog američkog ambasadora Richarda Patersona (sic!) s Bernardom Yarrowom iz OSS-a..." (op. cit., str. 162).

¹³⁷ Prim.: Zoran Nenezić: *Masoni u Jugoslaviji 1764-1980. Pregled istorije slobodnog zidarstva u Jugoslaviji*. Prilozi i građa. Narodna knjiga, Beograd 1984, str. 376, 495. Rybářeva loža "Le General Peigne", imenovana po velikemu mojstru "Grande Loge de France", ki je bil med francosko-prusko vojno leta 1870-71 kot vojaški komandant nadrejen bodočemu srbskemu kralju Petru I., je pripadala sistemu trinidesetih stopenj po škotskem obredu, torej najpomembnejši in politično najaktivnejši obliki prostozidarske organizacije. Članstvo v zlasti francoskih ložah med diplomati Male antante med obema vojnama sicer ni bilo nikakršna redkost. Omenimo še, da je med predvojne prostozidarje, ki so stopili v službo novih jugoslovanskih oblasti, sodil tudi londonski veleposlanik, predvojni jugointegralist, splitski advokat in akademski slikar, dr. Ljubo Leontić (prim. Ivan Mužić: *Masonstvo u Hrvata. Masoni i Jugoslavija*. Crkva u svijetu, Split 1984, str. 172, 385). Tudi Haakon VII., z angleško princeso Maud poročeni danski kraljevič in norveški monarh, ki je aprila 1946 sprejel Rybářeve akreditve, je zasedal zelo visok položaj v mednarodni framasoneriji (cf. *Internationales Freimaurerlexikon*, hrsg. von Eugen Lennhoff und Oskar Posner. Phaidon Verlag, Zürich, Leipzig, Wien 1932, R. 1131).

¹³⁸ Poleti 1941 se jih je poslužil celo Josip Broz, da bi obvestil sovjetskega vojnega atašeja o nemških pripravah za napad na Sovjetsko zvezo. - J. B. Tito: *Autobiografska kazivanja*, I, Institut za suvremenu historiju, Beograd 1982, str. 253.

¹³⁹ Sodba dr. Ivana Mužića, po kateri naj bi bile skoraj vse vodilne osebnosti britanskega političnega, kulturnega, gospodarskega in cerkvenega življenja včlanjene v "bratovščino trikotnika in šestila", se zdi na prvi pogled pretirana, a se ne razlikuje dosti od ocen drugih avtorjev. - Op. cit., str. 362-363; o pomenu masonskih zvez na mirovni konferenci v Parizu leta 1919 prim. isti: str. 264-265.

¹⁴⁰ Eugen Lennhoff. *Die Freimaurer. Geschichte, Wesen, Wirken und Geheimnis der Königlichen Kunst*. Phaidon Verlag, Zürich, Leipzig, Wien 1932, str. 189.

Yugoslav Embassy " na uradni glavi Rybárevega zbirnega poročila. Čeravno je revolucionarni meč "KPJ" v tistem času že oddrobil Holoferново glavo monarhistične restavracije,¹⁴¹ novoustoličena "diktatura proletariata" vsaj v diplomatskih stikih s tujino ni kar takoj odkrito odvrгла osovraženih rojalističnih oblačil. Jugoslovansko komunistično vodstvo, ki je v letih gverilske vojne zoper okupacijske sile Osi uspešno izvedlo tudi "zagonsko fazo" boljševidne revolucije, je tik pred prevzemom absolutne, z nikomer deljene oblasti iz povsem taktičnih razlogov moralo vsaj začasno upoštevati določila sporazuma Šubašić-Tito. Na ta način je prišlo do resda kratkotrajnega in bolj navideznega dualizma v vodenju državnih poslov, ki se je navzven kazal tudi tako, da je na dokumentih jugoslovanskih diplomatskih predstavništev vse do prvih dni avgusta 1945 vztrajal dvoglavni orel srbske dinastije, kraljevskim insignijam na hermelinskem ozadju pa se je šele po sprejemu v beograjski "Rumeni hiši" pridružilo tudi "ljudskodemokratično" snopje s petokrako "sovjetsko" zvezdo in stiliziranimi, "bratsko zvezo" petih federativno združenih narodov ponazarjujočimi plamenicami "D F J". V takšnih okoliščinah je bilo torej mogoče, da je še 25. maja 1945, ko se je močan kontingent zavezniških sil pomaknil s pozicij na Soči in zasedel položaje okrog Trsta in Gorice, jugoslovanska uradna intervencija pri britanskem vojnem ministrstvu (War Office) zastala za cel dan zaradi banalnega razloga - dveurne zamude, ki jo je imel na poti od kraljičine rezidence do ambasade v Kensingtonu osebni adjutant "kraljice Marije-matere", vojni ataše Milan Prosen.¹⁴² In končno je v tej luči mogoče razumeti tudi na videz bizarno dejstvo, da se je pisec zbirnega poročila dr. Vladimir Rybář še 17. julija 1945, ko je Josip Broz že s železno roko zavladal Jugoslaviji, v vlogi uradnega zastopnika vlade udeležil strokovno brezhibno izvedenega, a politično izjalovljenega poroda dečka, v katerega je Leopold Maurice Stennett Amery tako dolgo polagal vse svoje dinastične upe - prestolonaslednika Aleksandra, sina kralja Petra II. in njegove grške soproge, princese Aleksandre.¹⁴³

XI. Namesto epiloga

Pred nami je torej dokument, čigar obstoj nas postavlja pred celo vrsto tveganj in težko rešljivih dilem. Na nekatere med njimi smo poskušali odgovoriti z bolj ali manj utemeljenimi domnevmami, nad drugimi smo bili prisiljeni dvigniti roke in zapisati klasični "non liquet". Na zdrsljivo območje "petitio principii" smo se podali že z uvodnim vprašanjem, komu je bilo zbirka razgovorov sploh namenjena, še bolj pa s prizadevanjem natančnejše identifikacije tolikanj skrivanih "informativnih virov", na podlagi katerih je dokument lahko nastal.¹⁴⁴ Zanimivo bi se bilo vprašati tudi po natančnejših modalitetah nastanka in naravi konspirativnih kanalov, po katerih je arhivsko neregistrirano poročilo prispelo v beograjsko "centralo". Le domnevati je namreč mogoče, da je tja pripotovalo s kurirsko pošto, saj je povsem očitno, da ni šlo za kodirani ali "en clair" odposlani telegram. Prav tako lahko le sklepamo, da je poročilo v svoji dokončni, nam znani obliki nastalo v časovnem okviru, ki ga zamejujeta datum poslednjega razgovora z "informatorjem E" in dejanski začetek zasedanja, torej med 22.

¹⁴¹ Medtem ko so jugoslovanski revolucionarji s problemom notranje opozicije opravili po svetopisemskem zgledu Judite ali Salome, je proces "vistosmerjanja" (Gleichschaltung) v "ljudskih demokracijah" vzhodne in jugovzhodne Evrope - kjer ni bilo množične partizanske gverile, povezane s fenomenom komunistične revolucije in državljanskih spopadov, in kjer je bila sovjetizacija vsiljena od zunaj - potekal postopneje in na način, ki je v skladu s kulinarčno primerjavo madžarskega voditelja Matyasa Rakosija spominjal kvečjemu na "rezanje salame". Banac ima prav, ko zapiše, da sta bili Titova Jugoslavija in Enver-Hodžina Albanija takoj po vojni bližje sovjetskemu modelu partijske diktature kot katerakoli druga "ljudska demokracija" v vzhodni Evropi (op. cit., str. 31). Še pred koncem leta 1945 se je Beograd ameriškemu ambasadorju Pattersonu zdel kot "glavno mesto kake sovjetske republike", Titov režim pa je do Združenih držav Amerike in Velike Britanije kazal odkrito in nespravljivo sovražnost (FRUS/ 1945/ Vol. 5/ str. 1292-1993). Glede natančnejše "tehnologije" revolucionarnega "prevzema oblasti" na primeru Slovenije, prim. istoimensko delo Jere Vodušek-Starič (Prevzem oblasti 1944-1946. Cankarjeva založba, Ljubljana 1992).

¹⁴² "U 23 sati stigao je ppuk. Prosen. Ambasador mu je skrenuo pažnju da je neugodno što stanuje tako daleko. On je odgovorio da je istog dana bio sa kraljicom u Londonu i trebao sa njom da se vrati..." (DASIP, MKP, F-58, 30.5.1945, str. zaupno 5).

¹⁴³ SBL, 13, sub voce.

¹⁴⁴ Opozarjamo na recenten primer podobnega poizkusa indentifikacije domnevnega avtorja dela "Ethnography of the North-West Frontier of Yugoslavia with Germany on the North and Italy on the West" (London, junij 1942). Janez Stergar namreč postavlja zanimivo tezo, po kateri naj bi se za oznako pisca (G. M. S. Leader, član Kraljevega geografskega društva) v resnici ne skrival nihče drug kot dr. Alojzij Kuhar (prim. Bogo Grafenauer: Oblikovanje severne slovenske narodnostne meje. Ljubljana 1994. Zbirka Zgodovinskega časopisa; 10, str. 2).

avgustom in 11. septembrom 1945, še verjetneje pa v poslednjem tednu avgusta, med 22. avgustom in 1. septembrom 1945, kot uradnim, s sklepi potsdamske konference napovedanim datumom otvoritve londonskega Sveta zunanjih ministrov. Tudi o krajih srečanj z neimenovanimi "informatorji" dokument kot po navadi molči. Vsekakor lahko tudi v tem primeru zgolj predpostavimo, da je širše geografsko prizorišče vseh omenjenih srečanj predstavljalo družabnih klubov polno velenje mesto ob Temzi.¹⁴⁵

Le ugibamo lahko nadalje o tem, kolikšen vpliv bi Rybářevo zbirno poročilo utegnilo imeti na nastope jugoslovanskih predstavnikov v Lancasterski palači ali na pripravo in usklajevanje diplomatske akcije pred samo konferenco in med njo. Po drugi strani seveda ni mogoče dvomiti o tem, da potencialni obveščevalni in informativni izplen dokumenta ni mogel biti zanemarljiv. Njegovega pravega pomena se morda še najbolje zavemo tedaj, če se spomnimo londonskih lamentacij dr. Mihe Kreka, izrečenih jeseni leta 1941. Tedaj se je vodilni slovenski emigrantski politik pritoževal nad tem, da je Angleže, ki bi hoteli govoriti o Trstu, mogoče prešteti na prste ene roke, pa še ti naj bi vsi po vrsti menili, da gre za docela italijansko mesto.¹⁴⁶ Štiri leta kasneje, v povsem drugačnih mednarodnih razmerah, s ponovno obnovljeno jugoslovansko državo na vzhodnih mejah Italije in neposredno po jugoslovanskem vkorakanju v Trst, mnenja o italijanstvu velikega srednjeevropskega pristanišča niso bila več tako enotna. V času, ko tržaško vprašanje v resnici ni bilo več zgolj "italijansko-jugoslovanski spor, ... ampak več ... mnogo več", kot je v zaključnem stavku poročila prepričljivo poudaril "informator E", slovenskemu diplomatu tudi ni bilo težko doseči Krekovega dejanskega ali metaforičnega standarda petih prstov na eni roki, dokaj diferencirana in eksplicitna stališča britanskih sogovornikov pa je predstavil z njihovimi lastnimi besedami in že s tem z natančnostjo in objektivnostjo, ki je imela med Titovimi, pretežno ideološko kadrovanimi diplomati vse premalo posnemovalcev.

Toda Rybář se ni zadovoljil zgolj s poročilom o mnenjih, ki so jih v zvezi s tržaškim vprašanjem zastopali njegovi britanski "informatorji". Informacije o stališčih Britancev do problema Julijske krajine in Trsta je poskušal dopolniti in zaokrožiti tudi s podatki iz drugih, "nebritanskih" virov. Šestega junija 1945, vsega šest dni pred jugoslovanskim umikom iz Trsta in dva tedna pred sklenitvijo Devinskega sporazuma se je, denimo, sestal z Marcelom Henrijem Jaspalom, predvojnimi belgijskim prometnim ministrom in "sedanjim belgijskim poslanikom pri češkoslovaški vladi". Ta, po Rybářevi oceni "resen vir, z zvezami v tukajšnjih finančnih in trgovskih krogih", je v razgovoru z jugoslovanskim diplomatom zatrdil, da nameravajo Angleži vsekakor vztrajati pri stališču, da mora Trst s teritorialnim zaledjem postati mednarodno pristanišče in neodvisno mesto. Za njihovo odločenostjo naj bi se skrivala "namera, da tam osnujejo svojo pomorsko trgovsko bazo za Srednjo in Jugovzhodno Evropo". Britanci naj bi bili v tej zvezi tudi pripravljeni seči v žep in investirati svoj kapital za izgradnjo in vzdrževanje tržaške luke. Rybářevi sodbi o serioznosti in verodostojnosti informativnega vira, zapisani v

¹⁴⁵ "Pozdravi lepo vse pri White's; to tukaj ni pravi kraj za gentlemana" se je glasilo zadnje sporočilo "majorja Cahusaca" alias Hesketh-Pritcharda podpolkovniku Wilkinsonu, odposlano iz zasneženih koroških hribov in globeli tik pred njegovo nerazjasnjeno, na moč sumljivo smrtjo (prim. T. S. Barker: op. cit., str. 72). V poslednjih besedah angleškega gentlemana, zapisanih 3.12.1944, ni bilo nič neobičajnega. Pogovori z "vplivnimi prijatelji" v britanski prestolnici še dandanašnji potekajo v diskretnem ozračju uglednih klubov, ki visokim angleškim uradnikom nadomeščajo velik del družinskega življenja. Veliki London je v začetku štiridesetih let premogel kakih stopenetdeset klubov, vrednih omembe v selektivnem "Whitacker Almanachu". V našem primeru bi verjetno prišlo v poštev le nekaj osrednjih svetišč ekskluzivne otoške družabnosti. Med priljubljena zbirališča britanskih in tujih diplomatov so takrat sodili "Saint James", "Saint Stephen", "1900", "National Liberal", "Constitutional" in "Union Constitutional". V "Carlton Clubu" in v "Reformu" na Pall Mall Streetu so se shajali konzervativci. Nemška bomba, ki je 14.10.1940 zadela "Carlton Club", bi z nekoliko več natančnostjo skorajda obglavila vodstvo torijske stranke. Kljub zatrevanju Juliana Amerya, zapisanem v uvodni besedi k očetovim dnevnikom, po katerih naj bi njegov oče ne bil pretirano "klubski človek" (clubbable), včasih ni minil teden, da ne bi zašel v "Carlton", "Athenaeum" ali kak drug izbran londonski klub. Harold Nicolson je zahajal v "Reform". Pravo nacionalno institucijo je predstavljal "Athenaeum", kjer so se zbirali izobraženci, visoki cerkveni dostojanstveniki in najvišji državni uradniki. Rybářev dobri prijatelj dr. Izidor Cankar se je tam sestal s "Škotskim popotnikom", kot kraj srečanja z Ormom Sargentom pa je v "Londonskem dnevniku" navedel "Brooks's klub" (op. cit., str. 45). Ako bi torej zapisali, da se je dr. Vladimir Rybář s kakim izmed svojih "informatorjev" pogovarjal ob kosilu ali večerji v kakem izmed omenjenih londonskih klubov, bi morda ne bili daleč od resnice, toda take, same po sebi zelo verjetne domneve, ne bi mogli podpreti niti z enim samim trdnim dokazom. Njegov prid bi govoril le seznanj, ki jih zabavni priročnik "Bluff your way in Espionage" odločno odsvetuje kot povsem neprimerne za sestanke z "informatorji", pa tudi znani stavek lorda Palmerstona, ki dobro ponazarja duha kraja, v kakršnem navadno potekajo tovrstni pogovori: "Dining is the life and soul of diplomacy."

¹⁴⁶ Cf.: Dušan Nečak: Jugoslovanska begunska vlada in problem meja na Slovenskem /1941/; V: Slovenski upor 1941. Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja. Zbornik referatov na znanstvenem posvetu v dneih 23. in 24. maja 1991 v Ljubljani. SAZU, Ljubljana 1991, str. 210.

zabeležki še istega dne, se je v spremnem dopisu zunanjemu ministrstvu z dne 10.6.1945 pridružil tudi njegov kratkotrajni predstojnik, ambasador dr. Ljubo Leontič.¹⁴⁷

Rybářeva, dokaj razvejana poizvedovanja pa po drugi strani seveda tudi niso bila edina, podvzeta na tleh Velike Britanije v prvih mesecih po vojni in tik pred začetkom mirovnega procesa. Znova odprto vprašanje pomembnega srednjeevropskega pristanišča, po volji Habsburžanov postavljenega na sam vrh Istre in s tem približno v sredino med petinštiridesetim in šestinštiridesetim vzporednikom, je spomladi leta 1945 vznemirilo tudi predsednika leta 1924 ustanovljene "Mednarodne komisije za merjenje loka 45° vzporednika", uglednega srbskega geodeta, kartografa in topografa, dr. Stevana Boškovića. Tako je "geodetski general v pokoju" in predvojni predstojnik beograjskega Vojno-geografskega inštituta v aprilu 1945 obvestil zunanje ministrstvo v Beogradu, da je univerzitetni predavatelj geografije na univerzi v Edinburghu, prof. Alan Ogilvie, kot britanski ekspert na mirovni konferenci leta 1919 zastopal Jugoslaviji zelo naklonjeno stališče v vprašanju razmejitve z Italijo. Sugestiji upokojenega starojugoslovanskega generala je sledila živahna izmenjava brzojavk med Londonom in Beogradom, vse z namenom izslediti omenjenega profesorja in ugotoviti, kakšno je njegovo sedanje stališče do istega problema. Jugoslovanska kraljevska ambasada je v tej zvezi vzpostavila stik s poslovodečim predsednikom "Yugoslav Society of Great Britain", kapetanom L. H. Greenom. Ta je že 26. maja 1945 na jugoslovansko kraljevsko ambasado v Londonu naslovil pismo, namenjeno "dragemu Gavriloviću" in opremljeno z uradno glavo jugoslovansko-britanskega društva in z imenom njegovega dolgoletnega predsednika ("Rt. Hon. L. S. Amery, P. C., M. P."), poslovodečega predsednika in častnega blagajnika Greena ter častnega tajnika H. P. Hodderja. Kapetan Green je v tem zapisu Gavriloviću sporočil, da se je med tem obrnil na gospodično P. L. Wingfield, dolgoletno članico društva in nečakinjo lancasterskega škofa. Priložil je tudi njen odgovor, iz katerega je bilo razvidno, da gospodična profesorja "bežno pozna", da je pripravljena stopiti z njim in ga povprašati po njegovem stališču.

Le dva dni po prvem obvestilu je že sledilo drugo. Miss Wingfield, po poklicni vokaciji predstojnica edinburške visoke šole za gospodinske vede - "The Edinburgh College of Domestic Science with which is incorporated the Edinburgh School of Cookery and Domestic Economy" je bilo ponosno natisnjeno v glavi njenega dopisa - je namreč uspešno opravila zadano nalogo in ugotovila, da je Jugoslaviji naklonjeno stališče prof. Ogilvieja vzdržalo preizkušnje časa. Škotski profesor ji je celo zaupal, da je jugoslovansko begunsko vlado takoj po njenem prihodu v London oskrbel z zemljevidi, ki jih ta ni bila utegnila vzeti s seboj ("...as they were not able to bring any from Yugoslavia"). Glede sedanjega spora z Italijo naj bi nekdani udeleženec mirovne konference v Versaillesu sodil, da ima Jugoslavija vso pravico do Istre, a hkrati menil, da bi bilo tudi v njenem lastnem interesu, ako bi Trst prišel pod mednarodno nadzorstvo in postal svobodno pristanišče. Celotni zadevi je s šifriranim telegramom postavil dokončno "piko na i" jugoslovanski zunanji minister Šubašić, ki je 16. julija 1945 z izrecnim sklicevanjem na Boškovićevo izjavo, diplomatom v Londonu naročil, naj poskušajo ugotoviti ime osebnosti, ki naj bi ob priliki bližnje mirovne konference predvidoma zasedla položaj britanskega eksperta za vprašanje jugoslovansko-italijanske meje. Ambasador Leontič ga je 30. julija 1945 razočaral z odgovorom, da "za sedaj ni mogoče izvedeti, kdo bo britanski strokovnjak za vprašanje zahodne meje", a hkrati opozoril tudi na zaupno pismo, ki ga je ambasada poslala Beogradu 31. maja 1945 in v katerem je bilo govora o stališču, ki ga je v zvezi z Istro in Trstom zavzel profesor Ogilvie.

"Zasledovanje" soimenjaka Sv. Johna Ogilvieja (v času reformacije obešenega jezuitskega patra in poslednjega škotskega mučenca), pri katerem je poleg vseh naštetih osebnosti prav posebno odločilno in zaslužno vlogo odigrala nečakinja lancasterskega škofa, gospodična Wingfield, nam v svoji zelo specifični pojavnosti ne bi smelo zapreti oči do te mere, da v njem ne bi poskušali uzreti tudi bolj univerzalne "metode delovanja", po kakršni vsaj v glavnih obrisih potekajo tudi druge podobne poizvedbe. Raznolike, tudi skozi daljša obdobja mirujoče personalne in institucionalne vezi se lahko v trenutkih zgodovinskih obremenitev povsem iznenada aktivirajo prav na način, eksemplarično prikazan v navedenem primeru. Vsaj v tem smislu vsebinski sklop diplomatskih dokumentov, povezanih s poskusom pridobiti stališče nekdanjega udeleženca mirovne konference v Parizu,¹⁴⁸ lahko dodatno osvetli tudi obče veljavni "modus operandi", v skladu s kakršnim je v svojem sočasnem in analognem prizadevanju morda ravnal tudi pisec pričujočega zbirnega poročila.

¹⁴⁷ DASIP, MKP/F-64, 10.6.1945, str. zaupno 150.

¹⁴⁸ DASIP, AL, 6. 9. 1945, zaupno 2831

* * *

Toda vrnimo se znova k dokumentu, ki smo mu posvetili kar največji del sestavka. Prav ob koncu bi radi pripomnili, da je v desni zgornji kot dopisa neznana in doslej neprepoznana roka pripisala zaznemek o namembnosti zbirnega poročila ("1945 - lond. konf. sept."), zatem pa "in parenthesis" dodala priimek njegovega sestavljalca. Razložna in v izvirniku dobro čitljiva navedba je tako pravzaprav edino napotilo, ki vlogo poslednjega "Informatorja" povsem nedvoumno dodeljuje tržaškemu Slovencu in poklicnemu diplomatu dr. Vladimirju Rybářu. Nikakršnega razloga nimamo, da bi vanjo podvomili. S trdnim, v celotnem spletu spremljajočih okoliščin utemeljenim zaupanjem v pravilnost te anonimne "atribucije", faksimile zanimivega, vzorno artikuliranega in vsaj v nekaterih temeljnih premislekih znova aktualnega dokumenta skoraj celega pol stoletja po njegovem nastanku predstavljamo strokovni javnosti. Stališča "informatorja A", "informatorja B", "informatorja C", "informatorja D" in "informatorja E" vsekakor še najbolje govorijo sama zase.

Summary

FIVE ENGLISHMEN AND THE TRIESTE QUESTION, 1945 AN ATTEMPT AT DE-CONSPIRATION OF A DIPLOMATIC DOCUMENT

Samo Kristen

The Slovene diplomat, dr. Vladimir Rybář, the then aide to the Yugoslav foreign minister dr. Ivan Šubašić, and Councillor to the Yugoslav Embassy in London, had in Spring and Summer of 1945 met with five prominent personalities of the then British public and political life, in order to obtain their opinions on the Trieste question. There is little doubt that his aim was to disclose the Allies intentions as to this critical meeting point of divergent strategic interests on the one hand, and to attempt a diplomatic sondage of the British position pertaining to Trieste just before the September London conference of 1945. In his summary report, written in Slovene, dr. Rybář had encoded the names of his five "informants" with the letters of the alphabet from A to E; adding to this, he had supplied but minimal biographical information. In the present paper, the author had attempted not only to analyse the diplomatic document, by contextualisation within the broader historic discourse, dealing with the Trieste question after the II. WW, but to "de-conspire" the personalities Rybář had been conversing with. Postulating that the alphabetical ordering of the informants is meaningful as a way of hierarchisation, the author suggests that the short biographical notes added to various sections of Rybář's report, as well as the cited statements of the informants themselves, allow for a narrowing down of their possible identities at least in three of the five cases ("informant C" - Leopold Maurice Stennett Amery or maybe even, but according to author's opinion with a much lesser degree of probability, Harold Nicolson; "informant B" - John Philip Noel-Baker; "informant A" - Philip Broad), while the attempt to uncover the "informant D" (perhaps the then diplomatic editor of the London Times, MacDonald?) and "informant E" respectively remains, till further investigation, unaccomplished.

The Rybář's summary report, six pages in all, five and a half pages of typing, is kept in the Diplomatic archives of the foreign ministry in Belgrade. Non-archived, lacking date and signature, version is kept in File 64 of the Paris Peace conference 1946-47 fond, with a Serbo-Croat translation of the "informant C" statement.

PRILOGA na naslednjih šestih straneh:

Šest listov in pet in pol tipkanih strani obsegajoče zbirno poročilo hrani »Diplomatski arhiv« zunanjega ministrstva v Beogradu. Arhivsko neoštevilčeno, nedatirano in nepodpisano poročilo je shranjeno v fasciklu 64 fonda mirovne konference v Parizu 1946-47, skupaj s srbskim oziroma hrvaškim prevodom izjave »informatorja C«.

ROYAL YUGOSLAV EMBASSY

195, QUEEN'S GATE,

LONDON, S.W. 7.

KENSINGTON 4903-6505-6714.

Informator "A" - diplomat

Mnenje Angleza, ki ni službeno povezan s trzaskim
pro lemom, a ki ga osebno pozna in so mu viri v
Zunanjem Ministrstvu dostopni. Mnenje izraženo 15 avgusta 1945

Informator je v daljšem razgovoru razvil sledeče mnenje o
usodi Trsta:

"Ako izvzamemo etnografski moment, Trst ni jugoslovanski, ker je njegovo ekonomsko zaledje na srednja Evropa. In ekonomski moment bo odločeval pri odločitvi statusa trzaskе luke, ne pa etnografski, se manj pa strateški. Trzaska luka bo dobila status, ki bo odgovarjal njeni ekonomski funkciji.

"Jugoslavija je dobila Reko, Reka je ves ko zadostna, da pokrije vse potrebe Jugoslavije na severovzhodu. Reka je sijajno prometno povezana s vsem jugoslovanskim ozemljem, in trajalo bo še dolgo časa, predno bo Jugoslavija mogla izkoristiti ves potencial združene reško-sasarske luke.

"Postaviti prasanje trzaskе luke kot specifično slovensko vprašanje pa ne morete in ne smete, razven, ako izločite Slovenijo iz jugoslovanske države in jo začnete tretibati kot ločeno edinico.

"To nacele velja v isti meri tudi za Lahn. Trst ekonomsko ni Laski in ne sme ostati Laski, pa naj bodo italijanski etnični argumenti se tako preprečevalni.

"Trst mora dobiti mednarodni statut in njegove prometne zveze s s njegovim ekonomskim ozemljem, to je s Srednjo Evropo, morajo biti mednarodno zavarovane in nadzorovane (guaranteed and controlled).

"Sedanja razmejitevna linija, ki deli okupacijske cone v Primorju, ni s zraka vzeta ali potegnjena po naključju silom prilike. Ona je rezultat premisljenega študija celokupnega problema in je tako potegnjena, da čim manj rani jugoslovanske etnične interese in s tem dobiva prav lahko značaj trajnosti.

"Ni potrebno, da mislite, da je ta linija produkt profesorja Seton Watsona, ki je to vprašanje studiral po nalogu Zunanjega ministrstva. Foreign Office ima še druge viře. Tudi ni treba misliti, da je definitivna. Toda, ko je že potegnjena, in to na podlagi resnega prevdarm, je treba računati s verjetnostjo, da savezники od nje ne bodo lahko misljeno odstopili, ako se jim ne nudi druga enako zadovoljiva alternativa.

"Sedanja angleska okupacijska zona objema malenkosteg odstotek Slovencev. Ona v nicemur ne ovira direktnega prometa Slovenije z eko po najbližji poti. Tisti Slovenci pa, ki so ostali v tej coni, vzivajo enakopravnost z drugo narodnostjo, in jo bodo vzivali naprej, če bi se zgodilo, da bi podoba trzaska cone s posebnim statutom prisla pod mednarodno kontrolo.

"Mi Anglezi smo na podlagi sporazumov s savezники dobili kontrolo nad gotovimi conami v Evropi, kakor so drugi zavezники z angleskim pristankom dobili nadzorstvo nad svojim. Če pravici se Anglija ne bo odrekla tja v en čen posebno ne na nevarnih točkah (danger-spots), in ne, če bi se morlo predvideti, da bi druge velesile svoj vpliv razširile na področje, ki ga je Anglija izpraznila. Tako je gotovo, da Anglija iz Groije ne bo sla, če je prav tako "damned certain", da Trst ne bo izročila vplivu kakšne tretje velesile.

"Ako se odmeri Trstu sedanja angleska okupacijska cona kot prometni hodnik s srednjeevropskim ozemljem, potem je gotovo, da bi mednarodna urava takoj predčila železničar navzgor po dolini Soce, cez Predil do Trbiža razven, ako bi se nagumavili zadovoljivi (satisfactory) aranžmani z Jugoslavije za neovirantransitni promet preko jugoslovanskega ozemlja.

"Vprašanje Pulja je ločeno od trzaskega vprašanja. To je vojaško vprašanje in bodo vojaski oziri zaveznikov primarno odločali.

Opomba: Gornja izjava ni bila dana v objavljenem vrstnem redu, ampak je posneta iz dolgega razgovora, kjer so vprašanjem sledili odgovori. Ali odgovorja točno, po substanci in besedilu, mnenju, ki ga je "A" izrazil. Mislim, da je to mnenje vazno.

ROYAL YUGOSLAV EMBASSY

195, QUEEN'S GATE,
LONDON, S.W. 7.

KENSINGTON 4903-6505-6714.

Informator "B" Labur

Mnenje Angleza, ki je sedaj v visoki vladni funkciji, ki se za trzaski problem se dolgo zanima, a mu do sedaj vladni viri niso bili neomejano dostopni. Mnenje izraženo koncem maja 1945

"Ne zanikam, da imam do Italije posebno nagnenje. Studiral sem njeno kulturo, v knjigah in v Italiji sami. Njeno kulturo spoštujem. Ljudstvo, posebno malega človeka, imam rad in sem prepričan v iskrenost mnogih njegovih vrlin. Rad bi videl, da se Italija dvigne in postane dostojen član Evrope, Italijan pa da doprinese svoje vrline k izgradnji evropske kulture.

"Tudi Slovane imam rad, dasi semmanj poznan s njimi.

"Toda, ne moji osebni odnosi do Italijanov in ne moji odnosi do Slovanov mi ne določujejo mojega stališa do Trsta. Ta problem sem studiral in ga se studiram, in sem prisel do zaključka, da je treba rešiti ne z italijanskega in ne z jugoslovanskega ampak z evropskega stališa. Na Trst gledam kot Evropejec in takšno gledanje zahteva, da se Trstu omogoči, da v polnem obsegu opravlja svojo evropsko funkcijo.

"Ne, nisem zato, da naj bi obdržala kontrole nad Trstom Anglija. Naj se uvede mednarodna kontrola al pari, pod vrhovnim nadzorstvom nove mednarodne institucije, ki bo skrbelo, da se vsem narodnostim zavarujejo pravice, a če bo trzaska luka res neovirano na razpolago ekonomskim potrebam Evrope.

"Glede meja ne vem nič. Ako sedanja okupacijska črta ne odgovarja tvojim potrebam, naj se potegne druga. Za mene je važna i t u k a s pripadajočimi napravami in mestom, v kolikor je l u k i potrebne, ter neovirane s v e s a z zaledjem Evrope. Etnični argumenti mene ne prepričujejo. Sicer pa je mogoče skrajšati jih na minimum, pri tem pa pustiti Trstu evropsko funkcijo.

"Vprasanje odnosajev med "angleško vplivno cono" in med "ruske vplivne cone" mene ne vznemirja in po mojem mnenju ne sme vhajati v resitev trzaskega vprasanja. Evropa je tvorba sama zase. Ona ni ne angleška, ni ruska, ni katerekoli drugega. Jan se ji nudi možnost, da se dvigne kot Evropa, kot družina narodov.

"Če pa bi se izkazalo, kar ne verjamem, da je nemogoče dati Trstu evropsko funkcijo v posebnem statutu, potem bi jaz glasoval, če bi me kdo za mnenje vprašal, za to, da Trst ostane pod italijansko suvereniteto, a da vsi oni deli Primorja, ki so pretežno slovanski, preidejo pod suvereniteto Jugoslovani.

"Jaz mislim, da je Jugoslavija Evropi potrebna in bi smatral njeno desintegracijo kot katastrofo, ki bi škodovala obnovi Evrope. Toda nikde me ne more prepričati, da je Trst, luka in mesto, Jugoslaviji za njeno rast in napredek vitalno potreben.

Opomba: Gornja izjava ni bila dana v objavljenem vrstnem redu, ampak je le posnetek razgovora. Toda mnenje informatorja, tako po vsebini, kakor tudi po besedah, je zanesljivo točno. Mislim, da je to mnenje z ozirom na današnji položaj informatorja važna.

ROYAL YUGOSLAV EMBASSY

195, QUEEN'S GATE,
LONDON, S.W. 7.

KENNINGTON 4603-6505-6714.

Informator "G" - Konzervativac

Mnenje Angleža kim je igral vazo vlogo na zadnji mirovni konferenci v Parizu, in ki je v prejšnji angleški vladi okupiral vplivno mesto. Danes je v ozadju, a njegovo strokovno mnenje bo morda igralo vlogo v zakulisju, dasi je konzervativec.

Mnenje je bilo izpovedeno v začetku maja 1945

"Trzaski problem poznam. Svoje dni mi je povzročal nestetokrat glavobole. Na pamet vem vse, kar mi boste rekli v prilog jugoslovenskega Trsta. Nic novega ne boste povedali. To vse snam, Statistike, zgodovina, raznarodovanje, preklarije, ireidenta, grozdje i: sadje in zelenjave okoliice, Habsburgi, Bismarck, Manzini, vse to vem na pamet. Meni je bilo pri srcu zal, da je pred 25 leti toliko Jugoslovancov prišlo pod Italijo. To je bila krivica. Ta naj se popravi. Toda niti takrat, niti danes ne verjamem, da je Trst slovansko mesto in da naj se priključi Jugoslaviji To ne.

"Kako naj jaz, s svojim imenom, obvezem vladno stranko na neko politično linijo, katere jaz sam pred svojo vestjo braniti ne morem.

"Ne bodite tako objestni. Ze svoje dni sem vasim ljudem pripovedoval naj nikaner nemogočih stvari ne zahtevajo, kar da bo to se mogoče izgubili. To tudi danes velja. Vi imate Reke. Zadostuje vam vec kot dovolj.

"Ne vem, kako je v naortih glede okupacije Primorja. Po mojem misljenju bi bilo najbolj pametno, da mi Angleži okupiramo Julijske Krajin in med okupacije pripravimo pameten predlog za končno razmejitev. Vse kar je slovensko, naj pride pod Slovane. Kar je Lasko, naj bo lasko. A trzasko l u k o pa opremimo mednarodnopravno tako, da bo komu kaj koristil la. Cui sem, da se Foreign Office s tem pridno ukvarja in da profesorji-eksperti nekaj pripravljajo. Kaj, ne vem, kar nisem v tej stvari. Toda, kolikor so mi metode dela znane iz lastnega iskustva, mislim, da bo rezultat, ki se bo sedaj uveljavila, precej trajna, ali vsaj, da se bode "nasi" trmasto oprijeli (stik to it) in le neradi odnehali.

"Ali res mislite vi Jugoslovani po vsem, kar je vasa država med vojno trpela skode, ter z obzirom na duhovno stanje med vasim ljudstvom, res v stanju, da iz Trsta, se ga dobiti, ustvarite nekaj, kar bo služilo donavskemu bazenu. Vi boste rekli: bomo ze, dajte nam casa in možnosti. Da, da, toda srednja Evropa nima casa. Ona mora sivet. Vi pa dihaite skozi Reko.

"Ne, nisem pro-Italijan. Kdor pozna, ve, da sem bil iskren prijatelj malih narodov. Povsodi sem jih zagovarjal. Tudi vasoga, in se kako!

"Dajte, napravite srednjeevropske federacije. Potom Vam dam Trst s obema rokama.

"Ali ne mislite, da bi ne bilo pametno, ako bi angleški imperij nekoliko casa držal svoje "protecting hands" nad trzasko luko in take zavaroval nemoteno ekonomske siviljenje in mosta, i slednja, dokler da se ne sebojno ne uredite. Jas mislim, da bi to bilo celo koristno. Za nas bi to bila ena skrb (bother) vec, toda za evropske narode ob Donavi bi to bilo dohickanosno.

"Sicer pa, ako pri valiyvah dohimo delovne vecine, mene ne bo nikdo ze mnenje vprašal, dasi sem prepričan, da noben politično pametni Angles ne more misliti drugače.

Oromba: To so izvlečki iz razgovorov in iz pisma. Mislim, da te mnenje, dasi karakteristično, ni posebej vazo z ozirom na to, da ta voz sedaj ni na mestu, kjer bi ogel direktno vplivati.

ROYAL YUGOSLAV EMBASSY

195, QUEEN'S GATE,
LONDON, S.W. 7.

KENSINGTON 4903-6505-6714.

Informator "p"

iz razgovora z diplomatskim uradnikom
konzervativno usmerjenega lista
v Londonu - Dne 21. avgusta 1945

Informator je izrazil sledece misljenje o stališču Anglije, Amerike, ⁱⁿ Italije
na bodoči konferenci znanjih ministrov v septembru 1945 glede jugosloven-
sko - italijanskih obmejnih vprašanj:

Amerika: Stoji na stališču Wilsonove linije iz 1. 1920, s to spremembo, da
bi Trst postal mednarodno pristanišče, a pod italijanske terito-
rijalne suverenitete, aka, kadar in kakratinski eteki pa bi vsi
prisli pod Jugoslavijo, Amerika trdi, da je jugoslovenska dele-
gacija 1. 1920 se pristala na Wilsonovo orte. Manjše korekture
Wilsonove orte v prilog Jugoslavije bi Amerika sprejela. Informa-
tor misli, da bi Amerika, ako bi bilo to potrebno, nasadnje sla na
saj na moje sedanje angleške okupacijske cone, toda naciino bo
ameriška delegacija zagovarjala Wilsonovo orte. Ameriška delega-
cija sentimentalno ni raspoložena v prid jugoslovenskih zahtev.

Anglija: Anglija je za temeljite korekture dosedanje italijanako-jugoslo-
venske meje. Na Wilsonovo orte angleška delegacija ni vezana in
informatorja se ni znano, da bi bili ameriška i angleška vlada
sklenili skupno politiko (joint policy) na septembrski konferen-
ci. Isključuje je pa ne. Pod nobenim pogojem pa Anglija ne bo
privolila, da bi jugoslovenska suvereniteta prekoracila moje so-
edanje okupacijske cone. Glede usode omega dela Julijske Krajine
ki je zavzemli sedaj okupirajo, informator nima pozitivnih obve-
stil, toda sdi se mu, da bi bila Anglija pripravljena zagovarjati
internacionalizacijo Trsta in vse okupirane cone, po kateri bi
bila zajamcena svobodna pot v Srednjo Evropo. Na ta način bi co
v bodoce izognili transitnemu prometu akosi "Asaling triangle"
(zaleznica Gorica-Bohinjska Bistrica-Jesenice-Beljak). Glede
Pulja angleško stališče se ni znano, a je verjetno, da bo Anglija
zagovarjala stališče, da postane Pulj pomorska baza za Mednarodno
Organizacijo Mira. Anglija je pripravljena zagovarjati tudi nacelo
preseljevanja ljudstva, namreč tako, da bi se Slovenom ki bi co
ostali izven Jugoslavije, odprla možnost, da se preselijo v Istro,
Italijanom v Istri pa, da se preselijo v goriske ozemlje. Informator
pravi, da je svoje dni (some time ago) alisal nekem angleškem
projektu, po katerem bi se internacionalizirala samo traseška lina
s pripadajočimi pristaniškimi zgradbami in skladišči, mesto pa bi
se dalo Jugoslaviji toda incidenti, ki so se pripetili ob priliki
zasedbe Julijske Krajine so Anglese zakrtnili (stiffened) tolike,
da je danes minimum, preko katerega angleška delegacija na konferen-
ci ne bošla, meja ot za oznokov okupiranega ozemlja. Tudi Angleši
ne kazajo sentimentalnega nagnenja do jugoslovenskih zahtev na
Trst. Ne more pa se reči, da bi imeli kakana posebno nagnenja do
Italijanov. Po mnenju informatorja bi bila procedura takšna, da bi
se Anglezi izrekli soglasni s ameriško formulo Wilsonove orte, s
tem, da se med pogajanjimi usaknejo na sedanje okupacijske meje, ka-
tere pa ne bi izpustili iz rok.

Italija: Italijanska delegacija bo najprej zagovarjala stališče, da ji vsa
Julijska Krajina ostane. Predlagala bo, da se aka internacionali-
zira. Prva Italijanska linija za umik bo, da sprejme ameriške
Wilsonove linije, prepusti Jugoslaviji aka, in pristane na
statut rsta kot svobodnega pristanišča. Italija bi ponudila Pulj
Mednarodno Organizaciji za Mir kot glavno pomorsko bazo posebno
se z obzirem na načrte, da bi co italijanske vojne brodogradnje v ce-
loti stavilo tej Mednarodni Organizaciji na raspolago za njene
svrhe.

ROYAL YUGOSLAV EMBASSY

195, QUEEN'S GATE,

LONDON, S.W. 7.

KENSINGTON 4903-8505-8714.

-2-

Italijanska dekegacija bi se potem krcevito orpijemala ameriskega predloga Wilsonove crte, toda na vse nacine bi se branila, da bi ji ne bilo treba sprejeti angleškega minimalnega programa, namrec posebnega statuta za Trst in za sedanje okupirano ozemlje. Italija bi se upirala tudi predlogom preseljevanja ljudstva, razven v primezu Wilsonove crte. Neki Italijan se je nasproti informatorju izrazil, da je " v Jugoslaviji sedaj dosti prostora, da absorbirajo tisto slovansko manjsino, ki bi se raje preselila v Jugoslavijo kot pa ostala v Julijski Krajini." Informator je nadalje povedal, da bodo Italijani prinesli seboj na konferenco mnogo materijala iz krajev ki so jih med vojno okupirali, to je fotografii, isjav, etc., ki naj bi dokazali, da materialnega pustosenja in pogibeli ljudstva v Jugoslaviji niso zakrivili Italijani, marvee Jugoslovani sami v svoji medsebojni borbi, ter da bodo Italijani spretno iskoristili incidente ob priliki okupacije Julijske Krajine, ker vedo, da so ustvarili gotove predsodke proti Jugoslaviji.

~~ItalijanskiKrajini~~

Opomba: * e informacije, desi nimam garancije, da so
 crpane iz uradnih virov, se mi zdijo vazne, ker je
 informator v detajlih studiral to vprasanje in se
 trudi, da bi bil solidno informiran. Obvestila, ki
 jih imam o njemu, govore proti temu, da bi bil v
 " italijanski sluzbi."

ROYAL YUGOSLAV EMBASSY

195, QUEEN'S GATE,
LONDON, S.W. 7.

KENSINGTON 4903-6505-6714.

Informator "E"

Iz razgovora z ne-politikom in ne-diplomatom, ampak gospodarskim ekspertom, ki se ga Foreign Office poslužuje za strokovna mnenja o tehnični izpeljavi gotovih mednarodnih gospodarsko-političnih načrtov (kot: internacionalizacija Tangerja, internacionalizacija Sueza, Singapurja etc) Dne 22 avgusta 1945

Informator je izjavil, da mu politični problemi septemberske konference niso znani. On pravi, da nima pojma, kako mislijo rešiti vprašanje nove razmejitve med Italijo in Jugoslavijo; to da ni njegovo področje. Pac pa, je nadaljeval, se je bavil s vprašanjem Trsta kot največje luke sre nje-evropskega bazena, ter tehnične organizacije te luke tako, da bi mogla čim bolj služiti svojemu poklicu.

On je mislil, da bo potrebno misliti na celo vrsto gospodarskih krizis, ki bodo morala biti internacionalizirana. Tanger je se na tej poti in on je sodeloval pri izdelavi nekaterih projektov. Po njegovem mnenju bo tudi Sueski prekop zahteval posebni internacionalni statut, prav tako, kot Singapur na Daljnem Vzhodu. Trst da vpije po internacionalizaciji. Okoli sto milijonov raznolikih ljudstev v srednji Evropi je tesno povezano s Trstom. Če bi ti narodi bili povezani s Trstom v eno samo državno enotico, potem bi Trst ne bil problem. Ker pa to ni, in ker, nasprotno, izgleda, da bo Srednja Evropa postala torišče konkurenčnih trendov gospodarskih in političnih območij, ni druge rešitve kot da se Trstu najde internacionalni statut, ki ga bo varoval, pre nevarnostjo, da ne pade pod vpliv ene skupine z izključitvijo druge ali drugih. Prav tako zahteva funkcija Trsta, da ima neovirano svežo s svojim podonavskim zaledjem.

On se je s vprašanjem "amaterski bavil" in je prisel do zaključka, da imajo "Združeni narodi" (United Nations) prekrasno priložnost da stvarno pokažejo, kaj je mogoče ustvariti s iskreno kooperacijo na evropski točki, ki lahko pomeni ziviljenje ali pa hiranje sto milijonov ljudi.

Trst ekonomsko ni italijanski. Tudi jugoslovenski ni ekonomsko. Geografsko ni italijanski, da si je na drugi strani zemljepisno jugoslovenski.

Etnično in jezikovno je izrazito mešan.

Prometno Trst vodi do ozemlja, ki leži v Podonavju, torej popolnoma izven območja Italije in po pretežni večini izven območja Jugoslavije, osobito, ako Jugoslavija dobi Reko, na kar ima popolno pravico.

Politico in stratesko je Trst na prevazni točki, ki je Nova Zveza Narodov ne sme ispustiti iz rok, ker od tod kontrolira vse ziviljenje srednjeevropskega prostora.

Potemtakem je treba Trst "izrezati iz igre nasprotujočih se ambicij" (must be carved out from the scene of political intrigues), ter mu dati statut, ki ga vposobil, da bo koristen vsem, skodljiv pa nobenemu. To je danes te lažje, ker je Italija, ki je 1.1919 Trst dobila povsem krivono, premagana država, in ker se Jugoslaviji nudijo obsezne prilike, da zadovolji svojim upravičenim težnjam, ki 1.1919 niso bile vpostevane, ker so takrat savezniki imeli vezane roke, to je: v Istri, na Reki, na otokih.

Če bi bil on vprašan, da naj da svoje strokovno mnenje glede tehnike mednarodnega statuta za Trst, bi to s veseljem storil.

Za svoje funkcije Trst ne potrebuje velikega zaledja. Sedanja okupacijska linija bi kar zadostovala. Razume pa se, da k internacionalnemu Trstu spada tudi internacionalno zajamčena prometna zveza s podonavskim zaledjem.

Po njegovem mnenju bo tudi vprašanje medzavezniskih odnosov med Sovjetsko Rusijo in Anglijo igralo svojo vlogo pri deloitvi bodočega statusa Trsta. Trst ni italijansko-jugoslovenski spor. On je vec, je mnogo vec."

YUGOSLAV SOCIETY OF GREAT BRITAIN.

FOUNDED 1916

Hon. Sec.:
Mr H. P. WODDER
109 Jermyan Street,
London, S.W.1.
Tel: Whitehall 2094.

President:
Rt. Hon. L. S. Amery, P.C., M.P.
Branches:
CAMBRIDGE - EDINBURGH - GLASGOW

Chairman & Hon. Treas.:
CAPTAIN L. H. GREEN
6, THE HERMITAGE,
RICHMOND, Surrey.
Tel: RICHmond 1655

28th May, 1945.

PRIVATE

by Jean Gavrilović

I have now had a further letter from Miss Wingfield about Professor Ogilvy. She has had a talk with him and, of course, there is no doubt whatever about his friendship for Yugoslavia. He recalls the fact that when your Government was first established in London in 1940 he was able to provide them with all their maps as they had not been able to bring any from Yugoslavia.

I gather that as a Geographer he thinks that Yugoslavia should have Istria, but that it would probably be to the advantage of Yugoslavia herself if Trieste were to be placed under some kind of International control.

In reply

M. Gavrilović, Esq.,
Royal Yugoslav Embassy,
195, Queen's Gate,
London, S.W.7.

L. H. Green

LHG/AGL

Pismo kapetana L. H. Greena jugoslovanski kraljevski ambasadi v Londonu o stališčih škotskega geografa prof. Alana Ogilvieja do tržaškega vprašanja.